

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА
ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ АРХИТЕКТУРА ҚУРИЛИШ ИНСТИТУТИ

Қўлёзма ҳуқуқида

УДК

ҒАНИЕВ САРВАР ХУДОЙБЕРДИ ЎҒЛИ

Капитал қурилишда тадбиркорлик ва кичик бизнесни
ривожлантириш йўллари

5А 340206 – Қурилиш иқтисодиёти

Магистр

Академик даражасини олиш учун ёзилган
диссертация

Илмий раҳбар:

и.ф.д., проф. Зияев М.

МУНДАРИЖА

Кириш	3
I боб. Капитал қурилишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик самарадорлигини оширишнинг назарий масалалари	7
1.1. Капитал қурилишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик самарадорлигининг назарий асослари	7
1.2. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожланишда ва самарадорлигини оширишда чет эл тажрибалари	2
1.3. Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиш босқичлари	4
II Боб. Қашқадарё вилоятида капитал қурилишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг умумий ҳолати ва таҳлили	5
2.1. Республикамизда капитал қурилишнинг умумий ҳолати	5
2.2. Қашқадарё вилоятида капитал қурилишнинг умумий ҳолати	6
2.3. Капитал қурилишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорларнинг объект қурилишини ташкил этишда таъсир этувчи кўрсаткичлар таҳлили	7
III Боб. Капитал қурилишда тадбиркорлик ва кичик бизнесни ривожлантириш иқтисодий ислохотлари	8
3.1. Капитал қурилишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожланишига тускинлик қилаётган омиллар .	8
3.2. Капитал қурилишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожланишига тускинлик қилаётган омиллар ечимлари	8
Хулоса	9
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	9

КИРИШ

Республикада амалга оширилаётган ислохотларнинг ҳозирги босқичида иқтисодий эркинлаштириш, мамлакатни модернизациялаш, макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш эвазига узлуксиз иқтисодий ўсишга эришишдек долзарб вазифа қўйилган. Бу эса ўз навбатида, иқтисодиётда эришган ютуқларнинг асоси – бозор иқтисодиёти, мулк шаклларидаги такомиллашуви, иқтисодиётдаги кескин тузилмавий ўзгаришлар, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ялпи ички маҳсулотдаги улушининг ортиб бориши билан баҳоланмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти таъкидлаганидек, “...мамлакатимиз иқтисодиётида кичик бизнес, биринчи навбатда, хусусий тадбиркорликнинг роли ва улушини янада кенгайтиришни таъминлай оладиган қонунларни қабул қилиш” долзарб вазифа сифатида белгиланган¹.

Мамлакатда иқтисодиётни мақсадли эркинлаштириш ва ислох қилиш йўллари белгилаб олиниб, макроиқтисодий барқарорлик таъминланди ва иқтисодиётнинг барқарор ривожланишига эришилди.

Иқтисодиётни эркинлаштириш ва ислохотларни чуқурлаштириш шароитида бутун миллий иқтисодиётни, шу жумладан, унинг ажралмас қисми бўлган қурилиш тармоғида ислохотларни жадаллаштириш ҳозирги куннинг муҳим вазифаларидан ҳисобланади.

Қурилиш иқтисодиётнинг барча тармоқларига хизмат қилиш орқали асосий фондларни такрор ишлаб чиқариш учун шароит яратади, иқтисодиётнинг оқилона тузилмасини барпо этишга, ишлаб чиқариш кучларини оқилона жойлаштиришга, янги табиий ресурсларни ўзлаштиришга, эркин меҳнат ресурсларини ижтимоий ишлаб чиқаришга жалб қилишга кўмаклашади. Қурилиш ишлари пудрат, ёрдамчи пудрат ва қисман хўжалик усулида олиб борилади. Қурилиш индустриясининг асоси

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлиси марузаси. 12.11.2010й.

давлат, акциядорлик, жамоа, хусусий, қўшма ва бошқа пудратчи қурилиш-монтаж ташкилотларидан иборат.

Тадқиқот мавзусининг долзарблиги. Капитал қурилишда амалга оширилаётган ислохотлар ҳозирча ўзининг самарали натижаларини кутилгандек берганича йўқ. Шу билан бирга инвестицион-қурилиш фаолиятинининг миқдорий ва сифат кўрсаткичлари, бошқаришнинг ташкилий даражаси иқтисодиётнинг ривожланиш ва бозор механизми талабларига тўлиқ жавоб бермайди.

Капитал қурилишнинг ҳозирги вақтдаги асосий мақсади белгиланган вақтда объектни сифатли топшириш. Қурилиш ишлари ҳажми ўсишига қарамай охириги йилларда юқоридаги талаб ҳар доим ҳам бажарилмаяпти.

Мазкур соҳа бошқа тармоқлардан хусусий тадбиркорлик даражасининг ривожланиши бўйича анча орқада қолган ҳолда кутилаётган самарадорлик кўрсаткичлари таъминламаяпти. Пудрат ва лойиҳалаштириш ишлари бозори секин яратилмоқда, бутун инвестицион қурилиш объектни лойиҳалаштиришдан то уни эксплуатацияга топширишгача бўлган даврни амалга оширишга қодир бўлган хусусий қурилиш фирмаларининг ва лойиҳалаш-қурилиш бирлашмаларининг солиштирма улуши ва улар орасидаги рақобат даражаси паст.

Объектлар қурилишини олиб боришда айланма маблағларни паст даражада айланиши, қарздорликнинг юқорилиги айланма маблағларни шакллантириш учун қийинчилик туғдиради, бу жараёнлар, яъни айланма маблағларни айланишини секинлаштиради ва қурилиш объектни кечиктирилиб топширилишга олиб келади.

Кучли қурилиш техникаси ва кичик механизмлар етишмаслиги малакасиз ва иш унуми паст даражадаги қўл меҳнатини ошишига олиб келади. Бу эса ўз навбатида шартнома мажбуриятларининг бажарилмаслигига ҳамда қурилиш объектларнинг кечикиб топширилишига олиб келади.

Қурилиш ташкилотигадаги техникалар сезиларли даражада маънавий ва моддий эскирган. Ўсиш суръати олдинги йиллардаги асосий воситаларни янгиланиш суръатини пастлиги ва уларни маънавий ва моддий томондан эскиришига олиб келган. Бу йўналиш бўйича ишларини кучайтириш лозим бўлади.

Йирик ва кичик қурилиш корхоналарини фаолиятини яхшилаш учун кенг миқёсда қурилиш ишлари учун шароит яратиб бериш талаб этилади.

Қурилиш самарадорлигининг ошиши ўз навбатида ишлаб чиқариш кучларининг, илмий-техник тараққиётнинг, асосий фондлар ва ишлаб чиқариш қувватларининг ҳамда мамлакатдаги иқтисодий ҳолатнинг яхшиланишига олиб келади.

Ижтимоий-иқтисодий ривожланиш кўпгина омилларга боғлиқ бўлиб шулардан, қурилиш корхоналарининг бошқаришни такомиллаштириш, техника базасини кучайтириш ва кадрларнинг юқори билимга эга бўлиши ҳал қилувчи омиллардан бири ҳисобланади. Буни кўпгина тадқиқотларда, шу жумладан хорижий тадқиқотларда кўрсатилганидек, қурилишнинг ривожланиши ижтимоий-иқтисодий ривожланишга жуда катта таъсир кўрсатишини алоҳида таъкидлаб ўтилганида кўришимиз мумкин.

Мавзунинг ўрганганлик даражаси: Капитал қурилишда тадбиркорлик ваа кичик бизнесни ривожлантириш масалалари А.Н. Асаул, В. В. Бузырев, Иван В. Федосеев, Анна П. Суворова, Н. В. Чепаченко, Ахунов В.К., К. И. Бобков, Владимир, Н. Сапожников, А. Н. Плотников ва бошқалар олимлар илмий тадқиқ этиб, бу жабҳа ривожланишига муносиб ҳисса қўшдилар.

Ўзбекистонда ушбу муаммолар М.Ш.Шарифхўжаев, О.Х.Хикматов, Р.И.Гимуш, В.Ёдгоров ва бошқалар томонидан ривожлантирилган.

Тадқиқот мақсади. Капитал қурилишда тадбиркорлик ваа кичик бизнесни ривожлантириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш.

Тадқиқотнинг вазифалари. Тадқиқот ишининг бош мақсадидан келиб чиқиб, қуйидагилар диссертациянинг вазифалари сифатида белгиланади:

- капитал қурилишда тадбиркорлик ва кичик бизнесни шакллантириш ва ривожлантиришни назарий мейорий ҳуқуқий асосларини ўрганиб чиқиш;

- капитал қурилишда тадбиркорлик ва кичик бизнеснинг ривожланишининг иқтисодий кўрсаткичларини ва ривожланишига таъсир этувчи омилларни таҳлил этиш;

- тадбиркорлик ва кичик бизнес ривожлантиришда хорижий тажрибани ўрганиш ва таҳлил қилиш;

- капитал қурилишда тадбиркорлик ва кичик бизнесни ишлаб чиқариш ва моддий техника базалари, кадрлар билан таъминланганлигини ўрганиш;

- капитал қурилишда тадбиркорлик ва кичик бизнесни ривожланиши бўйича аниқ таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш.

Тадқиқот объекти. Капитал қурилишда фаолият олиб бораётган тадбиркор ва кичик бизнес субъектлари ҳисобланади.

Тадқиқот предмети. Кичик бизнес қурилиш ташкилотлари фаолияти натижасида вужудга келадиган ижтимоий–ташкилий муносабатлар.

Тадқиқот методлари: Тадқиқот жараёнида назарий мушоҳада, қиёсий ва иқтисодий таҳлил, иқтисодий таққослаш, статистик гуруҳлаш каби усуллардан кенг фойдаланилади.

Химояга олиб чиқиладиган асосий ҳолатлар. Бозор иқтисодиётини эркинлаштириш ва модернизациялаш шароитида миллий иқтисодиётнинг муҳим қисми бўлган қурилиш соҳасида ривожланишининг назарий ва амалий муаммоларни ҳал этиш борасидаги таклифлар ишлаб чиқиш.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти шундан иборат бўладики, диссертацияда умумлаштирилган назарий хулосалар ва амалий тавсиялар муаммони чуқур ўрганишга бағишланган бўлиб, муаллифнинг қурилиш корхоналарини ривожлантиришга қаратилган илмий ва амалий тавсияларидан келажакда капитал қурилишда тадбиркорлик ва кичик бизнесни ривожланишда фойдаланилиш мумкин.

I Боб. Капитал қурилишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик самарадорлигини оширишнинг назарий масалалари

1.1. Капитал қурилишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик самарадорлигининг назарий асослари

Бугунги кунда республикамиз ижтимоий-иқтисодий ҳаётида иқтисодиётни ислоҳ қилиш ва модернизациялаш жараёнлари хизмат кўрсатиш соҳасининг янада ривожланишини таъминлашга қаратилган. Ушбу соҳанинг улуши ялпи ички маҳсулотда, иқтисодиётда банд бўлганларнинг таркибида, давлат бюджетига тўланадиган солиқларда, янги иш ўринларини яратиш, мамлакатимиз ички бозорини истеъмол моллари билан тўлдиришда кескин ошиб бормоқда ва келажакда ҳам бу жараённинг давом этишига қаратилган юридик-меъёрий асос яратилган.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик янада ривожланишини таъминлаш, мамлакат иқтисодиётининг барқарор фаолият юритишида унинг ролини ошириш учун Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 15 майдаги "Тадбиркорлик фаолиятини янада қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-1112-сонли қарори қабул қилинди. Қарорда тадбиркорлик субъектлари учун бир қатор муҳим қўшимча имтиёз ва преференциялар жорий этилиши назарда тутилди.

Бу авваламбор, 2009 йил 1 июндан бошлаб уй-жой бинолари ва иншоотларнинг ўлчов ишларини ўтказиш, техник инвентарлаштириш, паспортлаштириш ҳамда баҳолаш бўйича кадастр хужжатларини ишлаб чиқиш, яшашга мўлжалланмаган бинолар ва иншоотлар кадастри учун бино (иншоот)ни ўрганиб чиқиш, баҳолаш ҳамда паспортини тузиш ишларининг тарифлари икки баробар пасайтирилишидир. Бундан ташқари, топография-геодезия ишлари комплексини амалга ошириш ва кадастр хизматлари томонидан кўрсатиладиган бошқа турдаги хизматлар учун тарифлар 40 фоизга пасайтирилди.

Объект қурилиши лойиҳасини ишлаб чиқишда архитектура-режалаштириш топшириқларини ишлаб чиқиш қиймати тадбиркорлик субъектлари учун икки баробар, яъни энг кам иш ҳақининг 20 баробаридан 10 баробари миқдоригача пасайтирилди, муҳандислик коммуникацияларига уланиш лойиҳасини ишлаб чиқиш учун архитектура-режалаштириш топшириқларини ишлаб чиқиш тўловлари бутунлай бекор қилинди. Натижада, аввал тадбиркор архитектура-режалаштириш топшириқларини тайёрлашга жами энг кам иш ҳақининг 40 баробари миқдорида ёки 1,1 млн.сўмдан кўпроқ тўлаши лозим бўлса, эндиликда, қабул қилинган мазкур қарорга мувофиқ, ушбу сумма 280 400 сўмгача, қишлоқ жойларда эса 140 200 сўмгача пасаяди.

Қабул қилинган қарорга мувофиқ лойиҳа-смета ҳужжатлари экспертизасини ўтказиш қиймати энг кам иш ҳақининг 10 баробаридан 3 баробаригача ёки 3,3 баробарга пасайтирилди. Тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган юридик ва жисмоний шахсларни давлат рўйхатидан ўтказиш учун тўланадиган бож миқдори пасайтирилди. Банкларда ҳисобрақамларини очиш тўловлари камайрилиб, 28 040 сўмдан 14 020 сўмга, қишлоқ жойларда эса 2 804 сўмга туширилди. Экологик экспертизани ўтказиш учун тўлов ҳақи анча сезиларли қисқартирилди, у атроф-муҳитга зарар келтириш хавф-хатари даражасига қараб табақалаштирилган тартибда белгиланади.

Касаначиликни ривожлантириш учун қулай шарт-шароитларни яратиш аҳоли бандлигини таъминлашнинг муҳим устувор йўналиши ҳисобланади. Мазкур муҳим масалани ҳал этишда кичик бизнес иштирокини кенгайтириш мақсадида, қабул қилинган қарорда кичик корхоналарга ўз уйларида ишлаётган касаначилар билан, қонун ҳужжатларида белгиланган ходимлар сонининг чекланган нормативидан кўпи билан 30 фоиз ошган миқдорда меҳнат шартномалари тузиш ҳуқуқи берилмоқда. Айни вақтда кичик корхоналар учун назарда тутилган кафолатлар, имтиёзлар ва преференциялар сақланиб қолмоқда.

Қарорда республика Бош прокуратураси, Монополиядан чиқариш, рақобат ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш давлат қўмитасига жойлардаги давлат бошқаруви органлари, назорат қилувчи ва лицензия берувчи органлар томонидан тадбиркорлик, айниқса кичик бизнес субъектларининг қонуний ҳуқуқларига риоя этилиши, тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш ҳамда юритиш билан боғлиқ рухсатномаларни олишда, ушбу масалаларни ҳал қилишда бюрократик тўсиқларни вужудга келтирмаслик ва сансалорликларга йўл қўймаслик устидан қаттиқ назоратни таъминлаш топширилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг қабул қилинган қароридан назарда тутилган чора-тадбирларни амалга ошириш, шубҳасиз, кичик бизнесни жадал ривожлантириш, хусусий тадбиркорлик фаолиятини муваффақиятли ташкил этиш ва юритиш, уларнинг мамлакат иқтисодиётидаги, ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг ғоят муҳим, устувор вазифаларини ҳал этишдаги ролини ошириш учун яна ҳам кўпроқ қулай шарт-шароитларни яратиб беради.

Капитал қурилишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик самарадорлигининг назарий масалалари кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг иқтисодий мазмуни ва моҳиятига, уларнинг фаолияти натижасига бориб тақалади. Шу сабабли тадқиқот жараёнида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятининг мазмуни ва моҳиятини кенг ёритишга ҳаракат қилдик.

Бугунги кун иқтисодий адабиётлар ва юридик-меъёрий ҳужжатларда “Тадбиркорлик”, “Тадбиркор”, “Бизнес”, “Бизнесмен” каби тушунчалар кенг қўлланила бошланди. Уларнинг мазмуни ва моҳиятини англаш маълум маънода кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ҳақида тасаввурни шакллантиради.

“Тадбиркорлик” тушунчаси энциклопедик луғатда “тадбиркорлик – (ингл. enterprise) шахсий даромад, фойда олишга қаратилган фуқороларнинг мустақил фаолияти. Бу фаолият ўз номидан, ўз мулкий масъулияти ва

жавобгарлиги, шахсинг юридик масъулияти эвазига амалга оширилади. Тадбиркор конун томонидан таъқиқланмаган барча хўжалик фаолияти, шу жумладан, воситачилик, сотиш – сотиб олиш, маслаҳат бериш, қимматбаҳо қоғозлар билан иш олиб бориш кабилар билан шуғулланиш мумкин” деб таърифланган¹.

Бошқача сўз билан айтганда, тадбиркорлик – иқтисодиётнинг инсон омили, унинг интеллектуал фаолияти орқали фуқоро ёки фуқороларнинг ўз мақсадларига эришиш учун хўжалик юритиш фаолияти ёки фаолиятидир.

Тадбиркорлик фаолияти натижалари хусусий мулк ва мулкчилик муносабатларининг шаклланиши билан юзага келиб, кейинчалик тараққий этган бўлса-да, унинг том маънодаги моҳияти замонавий бизнеснинг қарор топишида, иқтисодий эркинлик асосида тадбиркорлик олиб борилишида яққол ифодаланади.

Тадбиркорлик ўз ичига ижтимоий муносабатларни қамраб олган ижтимоий-иқтисодий ҳодисадир. Унда ҳуқуқий, руҳий, ташкилий, иқтисодий ва тарихий томонлар мавжуд. Тадбиркорликни ривожлантиришда улуг аждодларимиздан мерос бўлиб қолган ўлмас асарлар бизга бебаҳо манба бўлиб хизмат қилади. Ўрта Осиёда иқтисодий фикрларнинг шаклланиши буюк мутаффакирлар Фаробий, Ал-Хоразмий, Ал-Фарғоний, Абу Али Ибн Сино, Абу Райхон Беруний, Юсуф Хос Хожиб, Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва бошқаларнинг номи билан узвий боғлиқ. Улар ўз асарларида иқтисодиётни, шу жумладан тадбиркорликнинг жамиятдаги ўрнига жуда катта эътибор беришган. Тадбиркорлик – ишбилармонликнинг энг гуллаган даври Амир Темур (1336 -1405 йиллар) номи билан бевосита боғлиқдир. “Темур тузуклари”да² “тижорат аҳилларини” жамиятни бошқариш устунларидан бири деб таърифлаб, ўзи бошқарган катта давлатда

¹ Энциклопедический словарь предпринимателя. Составители: Синелькинов С.М. и др. – СПб: “Алга фонд”, “АЯКС”, 1992. –Б. 137-138.

² Темур тузуклари. – Т.: Ф.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти., 1996. -Б.11.

тадбиркор ва ишбилармонлар учун барча шарт-шароитлар яратилиб ҳукумат томонидан ҳимоя қилинган. Имтиёзлар берилиб, тадбиркор ва ишбилармонлар тақдирлангани баён қилинган. Амир Темур садоқатли ва ташаббускор ходимларни кадрлаган. Давлатни бошқаришда Амир Темурнинг тадбиркорлиги мана қарийб етти асрдирки дунёга андоза бўлиб келмоқда. “Мен тажрибамдан шуни билдимки, - деб ёзади Амир Темур ўз тузукларида - юз минг отлиқ аскар қила олмаган ишни бир тўғри тадбир билан амалга ошириш мумкин экан”³. Буюк бобокалонимизнинг ушбу ўғитлари тадбиркор ва ишбилармонлар учун дастурдир. Яна қанчалаб йўл-йўриқ, кўрсатмалар борки, буларнинг ҳаммаси тадбиркорлик фаолияти учун жуда муҳим.

Мазмун-моҳияти бўйича унумли фаолиятни англатадиган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг тарихи узоқ-узоқларга бориб тақалади. Аксарият иқтисодчи олимларнинг қарашларида ушбу тушунчаларнинг моҳиятини ифодалашда куйидаги таърифларни учратиш мумкин.

➤ 1725 й. *Ричард Кантильон*: тадбиркор – таваккалчилик билан иш олиб борувчи киши.

➤ 1767 й. *Ж.Б.Сей*: “Сиёсий иқтисод рисоласи” китобида (1803 й.) тадбиркорлик фаолиятини ишлаб чиқаришнинг уч мумтоз омиллари – ер, капитал, меҳнатнинг яхлитлиги деб таърифлаган.

➤ 1797 й. Бодо: тадбиркор – бажарилаётган иш учун масъул бўлган киши. Корхонага эга бўлиш, унинг ишини режалаштирувчи, назорат қилувчи ташкиллаштирувчи шахс.

➤ 1876 й. *Френсис Уокер*: капитал тавсия қилиб, унинг эвазига фоиз олувчилар ва ўзининг ташкилотчилик қобиляти билан фойда кўрувчилар фарқини билиш лозим.

³ Темур тузуклари. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти., 1996. -Б. 29.

- 1924 й. *Йозеф Шумпетер*: тадбиркор – янги технологияларни яратувчи киши.
- 1961 й. *Дэвид Маклелланд*: тадбиркор – меъёрий таваккалчилик шароитида ҳаракат қилувчи серғайрат киши.
- 1964 й. *Питер Друкер*: тадбиркор – ҳар бир имкониятдан ўзи учун юқори даромад олувчи шахс.
- 1975 й. *Альберт Шатиро*: тадбиркор – ташаббускор, ижтимоий-иқтисодий механизмларни ҳаракатга келтирувчи шахс. Таваккалчилик шароитида ҳаракат қилиб, у барча масъулиятни ўз зиммасига олади.
- 1985 й. *Роберт Хизрич*: тадбиркорлик ўз қийматига эга бўлган бирор бир янги нарсани яратиш жараёнидир, тадбиркор эса шу нарсага керакли вақт ва кучларни сарфлаб, барча молиявий, психологик ва ижтимоий таваккални ўз зиммасига олувчи, эвазига эса пул ва маънавий қониқиш оладиган киши⁴.

Тадбиркорлик терминини биринчи бўлиб XVII аср охири ва XVIII аср бошларида инглиз иқтисодчиси Ричард Кантильон кўллаган эди. Унинг фикрича, ишбилармон таваккалчилик шароитида фаолият кўрсатувчи кишидир. Шу боис у ер ва меҳнатни иқтисодий фаровонликни белгилаб берувчи бойлик манбаи деб билган.

Кейинчалик, XVIII асрнинг охири ва XIX асрнинг бошида машҳур француз иқтисодчиси Ж.Б.Сей (1767- 1832) Англия саноатининг муваффақиятини “инглиз тадбиркорлари истеъдоди” таъминлаганлигини таъкидлаган. Ж.Б.Сейнинг асосий тезисида маҳсулот ишлаб чиқаришда тадбиркорлар асосий фаолият кўрсатади дейилади.

⁴М.С.Қосимова, Б.Ю.Ходиев, А.Н.Самадов, У.С.Мухитдинова. Кичик бизнесни бошқариш. “Ўқитувчи” нашриёти, 2003. -Б. 17.

Бизнинг фикримизча, Ж.Б.Сэйнинг нуқтаи назари муҳим назарий ва амалий аҳамият касб этади. У ўзининг машҳур бўлган “Сиёсий иқтисодиёт талкини (шарҳи)” китобида тадбиркорни “ўз ҳисобидан riskли шароитда ўз фойдасига қандайдир маҳсулот етиштирувчи шахс” сифатида таърифлайди.

Ж.Б.Сэйнинг фикрича, тадбиркор функциясига ишлаб чиқариш омилларини бирлаштириш (капитал ва меҳнат), ахборотларни йиғиш ва зарурий тажриба тўплаш, ташкилотдаги ишлаб чиқариш жараёнларида қарорлар қабул қилиш кабилар қиради. Р.Кантильондан фарқли равишда Сэй ижодий, экспериментал, riskли характерлар билан кузатилувчи ишлаб чиқариш омилларини мувофиқлаштирувчиси ва бошқарувчиси сифатидаги таърифни илгари сурди.

Ишлаб чиқариш омилларини мувофиқлаштирувчиси ва бошқарувчиси сифатига қараб Ж.Б.Сэй тадбиркор ва оддий бошқарувчи функцияларини ажратиб кўрсатди. Шу билан бирга, у тадбиркорнинг фойдаси икки қисмдан иборатлигини қайд этди, яъни саноатдан келувчи фойда ва капиталдан олинувчи фойда.

У мулкдор – капиталист ва тадбиркорни ажратиб кўрсатмади. Энг асосийси, хусусий мулкдор билан тадбиркорлик функциясини, ҳатто, улар битта шахс бўлса ҳам фарқлаш мушкуллигини кўрмади.

Америкалик иқтисодчи Ж.Б.Кларк (1847-1938) Ж.Б.Сейнинг “учлик формуласи”га бироз ўзгартириш киритди. Унинг фикрича, ишлаб чиқаришда доим қуйидаги тўрт омил иштирок этади: 1) капитал; 2) капитал маблағлари – ишлаб чиқариш воситалари ва ер; 3) тадбиркор фаолияти; 4) ишчининг меҳнати⁵.

Ҳар бир омил ишлаб чиқаришдан олинаётган ўзига хос фойдани акс эттиради: капиталдан капиталист қўшимча фоиз олади; кўчмас капитал рента

⁵ М.С.Қосимова, Б.Ю.Ходиев, А.Н.Самалов, У.С.Мухитдинова. Кичик бизнесни бошқариш – Т.: “Ўқитувчи” 2003. -Б. 6.

беради; капиталистнинг ишбилармонлик фаолияти даромад келтиради; ишчининг меҳнати уни маош билан таъминлайди.

Ж.Б.Кларк таърифига кўра, “Эркин рақобат меҳнатга меҳнатдан келган нарсани беради, капиталистларга капитал яратган нарса тегади, тадбиркорлар мувофиқлаштириш фаолиятидан келган нарсани олади”²¹.

Тадбиркорлар фаолияти дастлаб илмий-тадқиқот ишларининг таҳлил объекти бўлмаган. Инглиз иқтисодчи олимлари А.Смит (1723-1790) ва Д. Рикардо (1772-1823) иқтисодиётни ўз-ўзини мувофиқлаштирувчи механизм деб қабул қилганлар. Ушбу механизмда ижодий тадбиркорликка ўрин йўқ эди. “Халқлар бойлигининг моҳияти ва сабабларини тадқиқ этиш” (1776) китобида А.Смит тадбиркор таърифига эътибор қаратган. Унинг фикрича, тадбиркор – капитал эгаси. У муайян тижорат ғоясини амалга ошириб, даромад олиш учун таваккалчилик билан иш бошлайди, чунки капитални бирор бир ишга сарфлаш доимо таваккалчилик билан боғлиқдир. Тадбиркорликдан олинган даромад, А.Смит фикрича, шахсий таваккалчилик учун олинган мукофот. Тадбиркор ишлаб чиқаришни ўзи режалаштиради, ташкил этади, ишлаб чиқариш фаолияти натижаларига эгалик қилади. Шу боис А.Смит бозор тизимининг марказий механизминини рақобат механизми деб тушунган. Ўз манфаатини кўзлаб юрган ҳар бир киши бозорда шу мақсад билан юрган кишиларга дуч келади. Натижада, бозорда ҳаракат қилувчи ҳар бир субъект рақобатчи таклиф қилган нархларга рози бўлади. Бундай рақобатда ўхшаш товарларга меъёрдан ортиқ нарх қўйган ишлаб чиқарувчи харидорни йўқотиши ҳеч гап эмас. А.Смитнинг қайд қилишича, тадбиркор жамият сотиб олишни хоҳлаган ва керакли миқдордаги товарларни ишлаб чиқаради. Шу билан бирга, А.Смит бозорнинг қудратли куч эканлигини, у жамиятни керак бўлган товарлар билан доимо таъминлашини ва бу тизим ўз-ўзини мувофиқлаштиришини кўрсатиб берган. А.Смит рақобат ва даромад ишларига давлатнинг аралашшига қарши бўлган. Унинг фикрича, ўз-ўзига

қўйиб берилган бозор тизими ривожланади ва бундай тизими бор халқнинг бойлиги ортаверади⁶.

Бу борада вужудга келган иқтисодиёт назариясидаги янги йўналиш, асосчиси бўлган Кейнс Джон Мейнорд (1883-1946) назариясига қисман тўхталиб ўтамиз. Унинг фикрича, иқтисодиёт назариясида иккита оқим – “тартибга солинувчи иқтисодиёт” ва “эркин тадбиркорлик” мавжуд бўлган. Д.М.Кейнс биринчи оқимнинг асосчиси ҳисобланади. Унинг назарияси “Общая теория занятости, процента и денег”, (М., 1978) асарида батафсил баён этилган.

Кўп миқдордаги ишсизлик шароитида Ж.М.Кейнс иқтисодий назарияга ўзгартириш киритиш лозимлигини асослаган²³. У ўз назариясининг асосига иккита вазифани қўйган, яъни қандай қилиб оммавий ишсизлик ва иқтисодий инқирознинг олдини олиш мумкин?

Унинг назарияси асосида ўша давр шароитида асосан хусусий шахслар қарорига асосланадиган масалаларни марказлашган назоратга олиш асосий ҳаётий заруриятга айланди деган фикр ётади. Ж.М.Кейнс фикрича, давлат ўзининг раҳбарлик таъсирини инсонларнинг истеъмолга бўлган ёндашувини фоизлар нормаси, солиқлар ва бошқа усуллар билан тартибга солиши зарур. Иқтисодий ривожланишнинг асосий омили сифатида давлат иқтисодиётни тартибга солиб туриши, уни режалаштириши керак деб таъкидлайди.

Тадбиркор сўзининг моҳиятини ёритиб беришда академик С. Ғуломов “тадбиркор – ўзининг маълум бир миқдордаги молиявий маблағини тавваккал қилган ҳолда бозорга янги ғоя, маҳсулот, иш ва хизматлар билан кириб борувчи ишбилармон шахсдир”⁷ деб таъриф беради.

⁶ М.С.Қосимова, Б.Ю.Ходиев, А.Н.Самадов, У.С.Мухитдинова. Кичик бизнесни бошқариш. “Ўқитувчи” нашриёти, 2003. -Б. 6.

⁷ С.Ғуломов умумий таҳрири остида. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик: ташкил этиш, ривожлантириш, бошқариш. “Фан ва технология” нашриёти, 2005.-Б. 7.

Бошқа бир адабиётларда тадбиркорлик – бизнеснинг динамик ёки фаол элементи, хўжалик юритиш шакли. Тадбиркорлик – фуқорони ёки фуқороларнинг мустақил, ташаббусли фаолияти бўлиб, ушбу фаолиятни улар фойда олиш мақсадида ўзининг таваккалчилиги ва моддий жавобгарлиги асосида амалга оширади.

Бизнинг фикримизча тадбиркорлик – фуқорони ёки фуқороларнинг мустақил, ташаббусли, янги ғояларни амалга ошириш билан боғлиқ бўлган фаолияти бўлиб, ушбу фаолиятни улар фойда олиш ҳамда аҳоли фаровонлигини оширишни мақсад қилиб, ўзининг таваккалчилиги ва моддий ҳамда маънавий жавобгарлиги асосида амалга оширади.

Ўзбекистон Республикасининг “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонуннинг 3 - моддасига мувофиқ тадбиркорлик дейилганда, тадбиркорлик фаолияти томонидан қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга ошириладиган, таваккал қилиб ва ўз мулкый жавобгарлиги асосида даромад (фойда) олишга қаратилган ташаббускор фаолият тушунилади.

Тадбиркорлик – бу иқтисодий феномен, бизнес категорияси. Бизнес билан тадбиркорлик синоним эмас, лекин яқин тушунчалардир. Бизнес тушунчаси тадбиркорлик тушунчасидан кенгрокдир.

Бизнинг фикрича, тадбиркорлик деганда фуқороларнинг янги ғояларни амалга ошириш билан боғлиқ бўлган фойда олиш ҳамда аҳоли фаровонлигини оширишга қаратилган амалдаги қонунлар доирасида ўзининг таваккалчилиги ва моддий ҳамда маънавий жавобгарлиги асосида амалга оширадиган мустақил, ташаббускор фаолият тушунилади. Тадбиркор деганда ўзининг маълум бир миқдордаги молиявий маблағини таваккал қилган ҳолда бозорга янги ғоя, маҳсулот, иш ва хизматлар билан кириб борувчи амалдаги қонунлар асосида фаолият кўрсатувчи ишбилармон шахс тушунилади.

Бизнес – иш ёки фаолият. Хўжалик юретиш нуқтаи назардан бизнес - иқтисодий фаолият, иш олиб бориш тизими ёки фаолият юретиш тизими бўлиб, унда товар ёки хизмат ишлаб чиқаришни ташкил қилиш, уларни сотиш, ишлаб чиқариш омиллари, яъни мулк эгаси томонидан амалга оширилади.

Бизнес ишлаб чиқаришни ташкил қилишдан иборат фойдали маҳсулот ишлаб чиқариш ҳамда хизматлар кўрсатиш тизимидир.

Бизнес тушунчаси қачон, ким томонидан, қандай вазиятда дастлаб ишлатилганлиги тўғрисида маълумотлар тарихий манбаларда деярли учрамайди. Бизнес сўзи инглиз тилидан келиб чиқишига қараб, унинг ватани Буюк Британия деб олишимиз ҳам мумкин. Яна бир асос XVIII-XIX асрлардаги саноат инқилоби, иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий тараққиёт ҳам Буюк Британияда юз берганини мисол қилишимиз мумкин²⁵.

Бизнинг фикрича, бизнес деганда ўз ёки қарз маблағи, ўз жавобгарлиги остида ташаббускорлик ва таваккалчилик билан фойда олишга қаратилган фаолият тушунилади. Кичик бизнес деганда иқтисодиётнинг тез ўзгарувчанлигига мослаша оладиган, қонунлар билан чегараланган ходимлар сонига эга бўлган, кичик ҳажмда фаолият кўрсатувчи хўжалик юритувчи субъектлар тушунилади.

Тадбиркорлик объекти деганда, аввало маълум бир фаолиятни юретишга имконият яратадиган корхонани тушуниш лозим. Улар: ишлаб чиқариш соҳасидаги тадбиркорлик; хизмат кўрсатиш соҳасидаги тадбиркорлик; савдо-сотик тадбиркорлиги; молия соҳасидаги тадбиркорлик.

Тадбиркорлик ишлаб чиқилган товар (кўрсатилган хизмат)лар ва шунга яраша даромадда моддийлашади. Даромад тадбиркорлик фаолиятини баҳолайдиган асосий мезон ҳисобланиб, у фаолиятнинг барча омиллариданоқилона фойдаланишга боғлиқ. Тадбиркорлик бошида маълум бир соҳа фаолият кўрсатиш имконини белгилаш учун керак бўлса, сўнгра

бундай ресурсларнинг янги муносабатлари тадбиркор учун ўта зарур бўлиб қолади. Кўришиб турибдики, реал ҳолатда тадбиркорликнинг объектида ресурслар комбинацияси амалга оширилади.

Қурилиш соҳасида тадбиркорликни риводлантириш мақсадида 2003 йил 6 майдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Капитал қурилишида иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштиришнинг асосий йўналишлари тўғрисида»ги № ПФ-3240 сонли фармойиши фабул қилнган ва унинг асосий йўналишлар сифатида қуйидагилар кўзда тутилган:

1) пудратчи қурилиш ташкилотлари ва қурилиш индустрияси корхоналарини хусусийлаштириш ва акциялаштириш жараёнларини янада чуқурлаштириш, қурилиш бошқарув тузилмаларини ихчамлаш ва монополиядан чиқариш;

2) хусусий қурилиш фирмаларини ташкил қилишни рағбатлантириш, қурилиш соҳасида ўрта ва кичик корхона ва ташкилотларни, бозор инфратузилмасини ривожлантириш;

3) капитал қурилишда пудрат ва лойиҳа ишлари бозорини шакллантириш, қурилиш фаолиятида шартнома муносабатларининг ролини кучайтириш, барча жойларда буюртмаларни жойлаштиришда тендерларни жорий қилиш, қурилишни асосан фойдаланишга тайёр ҳолда («кулф-калит»гача) топшириш шартлари асосида амалга ошириш;

4) инвестиция лойиҳаларини техник-иқтисодий асослашларни тайёрлаш даражасини ошириш, уларни шакллантириш, кўриб чиқиш ва тасдиқлаш тартибини такомиллаштириш, қурилишнинг моддий-техник базасини янгилаш;

5) тармоқни бошқаришнинг барча бўғинларида институционал ўзгаришларни амалга ошириш, қурилиш мажмуасининг бошқарув тузилмасини такомиллаштириш, бир-икки бўғинли бошқарув тизимларига ўтиш;

6) қурилиш пудрат ташкилотларида бригада пудратини жорий қилиш, тўловни ишларнинг тугалланган босқичларида амалга ошириш асосида ишлаб чиқариш ва меҳнатни ташкил қилишнинг меъёрлари ва механизмларини такомиллаштириш;

7) қурилиш-монтаж ишларининг таннархини камайтириш, муддатларини қисқартириш ва сифатини ошириш.

Бу чоралар қурилишда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг муайян Дастури билан мустаҳкамланган бўлиб, шу мақсадларда уни амалга ошириш юзасидан махсус ҳудудий ва вертикал комиссиялар ташкил қилинган.

Шу билан биргаликда, 2003 йил 20 августдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш учун рўйхатдан ўтказиш тартиботлари тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги ПҚ-357 сонли қарорида асосан қўйидагиларга этибор қаратилган:

1) Айрим кичик корхоналарни ўртача ишчи сонлари 50 кишидан 100 кишига ўзгартирилиши;

2) Янги ташкил этилаётган МЧЖ ва ҚМЖлар устав фонди енг кам иш ҳақининг 40 баробаридан кам бўлмаслиги;

Бу қарорнинг қабул қилиниши кичик фирмаларнинг ривожланиши катта аҳамияти шундаки ишчилар сонининг ошиши ва солиқ стаавкасининг ўзгармай қолиши янги иш ўринлари билан таъминланиши ва корхона қувватини оширади.

2011 йилни “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили” деб эълон қилинганлиги боис, 2011 йил 7 февралдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили” давлат дастури тўғрисидаги” ПҚ-1474 сонли қарори қабул қилинган. Бу қарор Республикамизда ёш тадбиркорларни қўллаш ва кенг тарғиб қилиш

мақсадида қарорнинг асосий йўналишлар сифатида қуйидагилар кўзда тутилган:

1) Давлат ва назорат органларининг тадбиркорлик субъектлари молия-хўжалик фаолиятига аралашувини кескин қисқартириш;

2) Кичик корхоналар ташкил қилиш ҳамда кичик корхоналар ва тадбиркорларни рўйхатдан ўтказиш тартиб-қоидаларини янада соддалаштириш, кичик бизнес субъектларини қуриш ва уларни муҳандислик-коммуникация тармоқларига улаш, нотураржой хоналари ва зарур ер участкаларини ажратиб бериш борасидаги масалаларни ҳал этиш бўйича аниқ чора-тадбирларни қабул қилиш;

3) Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳаси учун солиқ ва бошқа тўловлар бўйича янада қулай шарт-шароитлар яратиш, имтиёз ва преференциялар бериш, ҳисоботлар тизими ҳамда молия, солиқ ва статистика органларига ҳисоботлар топшириш механизмини такомиллаштириш ва унификациялаш;

4) Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига кредитлар бериш механизмини янада такомиллаштириш ва уларнинг ҳажмини ошириш, биринчи навбатда, инвестиция мақсадларига, бошланғич сармойни шакллантиришга кредитлар ажратиш, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш ҳамда технологик янгилаш учун ўрта ва узоқ муддатли кредитлар бериш;

5) Кичик бизнесни ривожлантиришга хорижий инвестицияларни, авваламбор, халқаро молия институтларининг кредитларини ҳамда тўғридан-тўғри инвестицияларни кенг жалб этиш ва йўналтириш;

6) Саноат тармоқларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ҳамда юқори технологияга асосланган замонавий ишлаб чиқаришларни ташкил этиш учун кенг имкониятлар яратиш, кичик бизнес ва

хусусий тадбиркорлик субъектлари томонидан ишлаб чиқаришга инновацион технологиялар жорий этилишини рағбатлантириш;

7) Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг ташқи иқтисодий фаолиятдаги иштирокини кенгайтириш масалаларини тубдан ҳал этиш, уларнинг экспорт салоҳиятини оширишга, экспортга мўлжалланган маҳсулотини жаҳон ва минтақавий бозорларга олиб чиқишга кўмаклашиш;

8) Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини ахборот билан таъминлаш, шунингдек, кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш масалаларида уларга консултатив кўмак бериш тизимини янада ривожлантириш.

2012 йил 18 июлдаги Ўзбекистон республикаси Президентининг “Ишбилармонлик муҳитини янада тубдан яхшилаш ва тадбиркорликка янада кенг эркинлик бериш чора-тадбирлари тўғрисидаги” ПФ-4455 сонли фармонининг асосий вазифалари сифатида қуйидагилар кўзда тутилган:

1) Тадбиркорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишни кучайтириш, бюрократик ғовларни тугатиб бориш, рўйхатга олиш ва рухсат бериш тартиб-таомилларини қисқартириш ҳамда соддалаштириш, солиқ ва божхона маъмуриятчилигини, ҳисоб-китоб ва ҳисобот тизимини такомиллаштиришга йўналтирилган қонун ҳужжатларини мукамаллаштириш эвазига мамлакатда ишбилармонлик муҳитини тубдан яхшилаш, тадбиркорлик фаолиятини жадал ривожлантириш учун янада қулайроқ шарт-шароитларни яратиш, хусусий мулкчиликнинг иқтисодиётни ривожлантиришдаги ҳиссасини ошириш;

2) Бизнесни юритиш шарт-шароитларини баҳолашнинг жаҳон амалиётида умумқабул қилинган халқаро мезонларини кенг жорий этиш ҳамда етакчи халқаро молиявий-иқтисодий ва рейтинг ташкилотларининг юқори баҳо кўрсаткичларига эришиш;

3) Ички бозорда рақобатни янада чуқурлаштириш, мулкчилик ва фаолиятни ташкил қилиш шаклларида қатъи назар, барча тадбиркорлик субъектлари учун бизнесни юритишда тенг шароитлар яратиш, бозор тамойиллари асосида моддий-хом ашё ва кредит ресурсларидан фойдаланишга, давлат харидларида ҳамда маҳсулотларни сотиш ва пудрат ишларини амалга ошириш борасидаги танлов савдоларида иштирок этишга кенг имкониятлар яратиб бериш;

4) Статистик, молиявий ва солиқ ҳисоботларини тақдим этишда, солиқлар ва мажбурий тўловларни тўлашда, рўйхатга олиш ва рухсат бериш тартиб-таомилларини амалга оширишда, ер майдонларини ажратиш ва муҳандислик-коммуникация тармоқларига уланишда, шунингдек, тадбиркорлик субъектларини кредитлашда давлат, назорат қилувчи органлар билан тадбиркорлик субъектлари ўртасидаги бевосита мулоқотни, бюрократик сансалорлик ва коррупцияни истисно этувчи электрон тизимга, шу жумладан, интернет тармоғига кенг миқёсда ўтишни таъминлаш.

5) Мамлакатимиздаги ислохотлар стратегиясини изчил амалга оширишда корхоналарининг ривожланишига жиддий эътибор қаратилмоқда. Шунинг учун ҳам ҳукуматимиз томонидан ривожлантириш дастури ишлаб чиқилган ва бугунги кунда ушбу дастур асосида кенг қамровли фаолият олиб борилмоқда. Корхоналари учун қулай шароит яратиш иқтисодий сиёсатнинг муҳим вазифасига айланган. Корхоналар бозор регуляторларининг самарадорлигини, халқ хўжалиги захираларининг ҳаракатчанлигини таъминлайди.

1.2. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожланишда ва самарадорлигини оширишда чет эл тажрибалари

Иқтисодийни модернизациялаш шароитида кўпгина ривожланган мамлакатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини ривожлантириш ва самарадорлигини ошириш давлат ёрдами воситасида таъминланди. Уларда бу соҳада жуда катта ижобий тажриба тўпланган, ундан бизнинг шароитларимиз ва хусусиятларимизни ҳисобга олган ҳолда фойдаланиш мумкин.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг самарадорлигини оширишда хориж тажрибаларидан фойдаланар эканмиз, энг аввало барча ривожланган мамлакатларга хос бўлган умумий тамойилларни ҳисобга олиш зарур. Улар қуйидагича: Кўпгина ривожланган хориж мамлакатлари оёққа тураётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликга махсус имтиёзли солиқлар жорий қилади. Жуда кўп ривожланган мамлакатлар кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш мақсадида, энг аввало унинг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлайди, яъни қонун ва меъёрий ҳужжатлар қабул қилиб, ҳаётга татбиқ этади. Аксарият ривожланган мамлакатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик давлат ҳимоясига олинган. Давлат кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг бутун фаолиятдан воқиф бўлиб, бошқарув тизимини тартибга солиш ва такомиллаштиришга кўмак беради. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига ҳар хил молиявий ёрдам кўрсатилади. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг самарадорлигини ошириш мақсадида давлат дастурлари қабул қилинган. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликга биринчи навбатда имтиёзли кредитлар ажратиш кўзда тутилган. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватловчи бирлашмалар, Кенгаш ва бошқа ташкилотлар фаолият кўрсатмоқда. Ривожланган мамлакатларда жамоат ташкилотлари ҳам кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг асосий ҳимоячиси бўлиб ҳисобланади. Йирик ташкилот ва бирлашмалар,

акционерлик жамиятлари ҳам кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликдан ёрдамани аямайди.

Юқорида келтирилган тажрибаларни алоҳида давлатлар мисолида кенгрок таҳлил қилиб чиқамиз.

Маълумки, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ҳиссасига ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг 50-60 фоизи, капитал жамғарма экспортининг 30-40 фоизидан ортиғи тўғри келадиган дунёнинг кўпгина ривожланган давлатларидаги иқтисодий ҳаракатлантирувчи асосий куч ҳисобланади. АҚШ, Германия, Англия, Италияда мулкчиликнинг кичик шаклидаги корхоналар ҳисобидан 2/3 қисм ишчи ўрни яратилади.

XX асрнинг 60- йилларида Ғарб иқтисодий стратегиясида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг аҳамиятига етарлича баҳо берилмади. Ўша вақтда улар кичик корхоналарни иқтисодий ривожланишнинг оралик зинапояси сифатида қараб, улар бартараф этилиши ёки янада йирикрок тузилмаларга айлантирилиши керак деб қарадилар. 70-80 йиллардаги тадбиркорлик тараққиёти Ғарб тадқиқотчиларини қуйидаги қатор сабабларга кўра олдинги хулосаларидан воз кечишга мажбур қилди:

биринчидан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик янги иш ўринларини яратишга имкон берди;

иккинчидан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларида янгиликлар ва замонавий технологиялар кенг қўлланилди;

учинчидан, аҳолининг катта қисми бозор муносабатлари тизимига жалб қилиниб, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик жамият (барқарорлиги) фаровонлигини таъминлай бошлади (чет эл олимларининг маълумотларига қараганда, тизим барқарорлиги таъминланади, қачонки 20-30 фоиз фуқоролар ўзининг хусусий ишига эга бўлса).

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг обрў-эътибори (нуфузи) ўтган асрнинг 80-йилларида янада кўтарилди. Кичик корхоналар чакана

савдо ва хизматлар соҳасида кўпроқ ташкил қилина бошланди, бироқ уларнинг ўсиш суръати бўйича иқтисодиётнинг катта қисми талаб этувчи тармоқлари жумладан, электроника, биотехнология, инфармацион хизматлар каби соҳалари етакчилик қилмоқда. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик илмий-техника инқилобининг замонавий босқичида амалга ошириладиган муҳим шакли бўлиб сифат жиҳатдан янги аҳамият касб этди.

Дунёнинг ривожланган давлатларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш таҳлилни ўтказиб, шундай хулосага келдикки, сўнгги 30-40 йил ичида кичик корхоналарнинг ўсиш суръати тезлашди, миллий иқтисодиётда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг туган ўрни ортди. Бундай ўсишга кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик муаммоларига давлат томонидан берилган диққат-эътибор туфайли эришилди. Ривожланган давлатларда тадбиркорликни қўллаб-қувватлашнинг муҳим йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- солиқ юкни енгиллаштириш;
- рухсат бериш тартибини қисқартириш ва соддалаштириш;
- иш фаолиятига ноқонуний аралашининг олдини олиш;
- табиий монополия соҳаларига кичик бизнес вакилларининг кириши учун шарт-шароитлар яратиш;
- юқори ликвидли ва монопол маҳсулотлар сотиб олиш учун шароит яратиш;
- бўш турган бино ва иншоотлардан фойдаланиш учун кенг имкониятларни яратиш;
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига молиявий кўмак бериш;
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари учун зарур инфратузилмаларни яратиш;

- монопол маҳсулот ва хизматлар харажатларини камайтириш.

Кўпгина ривожланган давлатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш комплекс дастурини амалга ошириш учун жавоб берувчи давлатнинг махсус идоралари ташкил этилган.

Ривожланган давлатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришнинг бугунги босқичида улкан иқтисодий аҳамият касб этади.

Бозор иқтисодиётига ўтган давлатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда биз дунёдаги иқтисодиёти ривожланган давлатлар тажрибаларини кўриб чиқамиз:

АҚШ ва Япония, Европа давлатларидан Англия, Германия, Франция ва Италия. Бу давлатлар кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятларига эга ҳамда бу борада улкан давлат дастурлари ишлаб чиқилган.

Кўриб чиқилган барча давлатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг ЯИМдаги улуши 50 фоиздан ошади, уларнинг учдан бирида эса 70 фоиз атрофида (эслатиб ўтамиз, Ўзбекистонда бу кўрсаткич 2009 йил якунида 50 фоизни ташкил этган).

Чет элда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш бўйича ўтказган тадқиқотларимизнинг кўрсатишича, ривожланган давлатларда кичик ва ўрта корхоналар жами корхоналарнинг 80 фоизини ташкил қилади. Масалан, АҚШда уларнинг сони 25 млнтани ташкил этиб, тармоқлар бўйича улуши қуйидагича тақсимланган: қишлоқ хўжалигида - 81,9 фоиз, қурилишда – 82,2 фоиз, улгуржи савдода – 80,6 фоиз, хизматлар соҳасида – 75,6 фоизни ташкил этади. АҚШдаги кичик корхоналарда меҳнат унумдорлиги мамлакат бўйича барча меҳнат унумдорлигининг 92 фоизини, ЯИМ ишлаб чиқаришдаги улуши 70 фоизни ташкил қилади.

Японияда кичик бизнес (9 млн. кичик корхона) миллий иқтисодиётнинг барча соҳаларидан миқдор жиҳатдан устун туради. Унда 80 фоиз аҳоли банд бўлиб, меҳнат унумдорлиги йирик корхоналардаги меҳнат унумдорлигининг 67 фоизини ҳамда кичик бизнеснинг ЯИМдаги улуши 78 фоизни ташкил қилади. Италияда 4 млн. кичик корхонанинг меҳнат унумдорлиги йирик фирмалардаги меҳнат унумдорлигининг 78 фоизини, ЯИМдаги улуши эса -73 фоизни ташкил қилади. 90 йилларнинг бошларида АҚШда 26,15 фоиз корхона ўта майда 28,4 фоизи – майда, Японияда мос равишда 49,4 фоиз ва 28 фоиз, Буюк Британияда – 26 фоиз ва 23 фоиз, Францияда 32 фоиз ва 28 фоизни ташкил қилади, бу ерда ўта майда корхоналарга 19 нафаргача, майда корхоналарга 99 кишигача ишчи банд бўлган фирмалар киради.

Шундай қилиб, АҚШ, Буюк Британия ва Францияда майда ва ўта майда фирмалар мамлакат иқтисодиётидаги барча корхоналар миқдорининг яримини ёки яримидан ортиғини, Японияда 4/3 қисмини (77 фоиз) ташкил қилади. Буюк Британия, Германия, Италиядаги кичик ва ўрта корхоналарнинг саноат ишлаб чиқаришидаги улуши 60-70 фоизини ташкил қилади. Ривожланган давлатлар иқтисодиётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик етакчи ролни ўйнайди.

Европанинг кўриб чиқилаётган давлатлари бўйича кичик корхоналарда банд бўлганлар сонининг ўртача кўрсаткичи 16 млн. кишини ташкил этади. АҚШда бу кўрсаткич ўта юқори 70,2 млн. киши ҳамда жами корхоналарнинг 99,6 фоизини ташкил қиладиган кичик ва ўрта корхоналарда барча Америка ишчиларининг 3/2 қисми меҳнат қилади (ёки меҳнатга лаёқатли аҳолининг деярли ярми) ҳамда 50 фоиз маҳсулот ишлаб чиқарилади.

Америкада кичик корхоналар йирик фирмаларга қараганда икки мартаба кўпроқ янгиликларни ўзлаштиради ва саноатдаги инновацион жараёнларнинг асосий генераторлари ҳисобланади. Бунга мамлакат майдони, аҳолининг сони, иқтисодий-географик жойлашуви каби факторлар имкон яратади.

Японияга ҳам бу соҳада банд бўлганларнинг ўта юқори кўрсаткичи хос. Яъни, 40 млн. киши. Умумий банд бўлганларнинг улуши 78 фоизини ташкил қилади. Бу давлатда кичик корхоналарда банд бўлганларнинг ортишига мулкчиликнинг кичик шаклидаги тизимининг ўрта ва йирик бизнес билан ўзаро ҳамжиҳатлик алоқалари имкон берди. Англия, Германия, Франция кичик ва ўрта корхоналарда банд бўлганларнинг ялпи улуши бўйича АҚШ билан бир хил даражада, яъни 54 фоизни ташкил қилди. Европа Иттифоқининг 12 давлатида 1990 йилдан бошлаб ноқишлоқ хўжалигида 15,8 млн. хусусий корхоналар қайд қилинди. Улардан 14,7 млн. микрокорхоналар бўлса, қарийиб 1 млн. кичик корхоналар, тахминан 70 мингида 100 тадан 500 ходимгача ва фақатгина 1300 ида 500 нафардан ортиқ ходим фаолият кўрсатган. Микро корхоналар ҳиссасига жами банд бўлганларнинг 31,8 фоизи, кичик корхоналарга 24,9 фоизи ва ўрта корхоналарга 15,1 фоизи тўғри келди.

Алоҳида ривожланган давлатлардаги бозор иқтисодиёти субъектларининг амал қилиши ва фуқоролик қонунларини кўриб чиқиб, кичик бизнес субъектларининг қуйидаги ташкилий-ҳуқуқий шаклларини ажратиб кўрсатиш ва кичик бизнес корхоналари сафига киритишнинг умумий мезонларини қайд қилиш мумкин.

Япония статистикаси кичик ва ўрта корхоналар категориясига қуйидаги корхоналарни киритади: қазиб олиш ва ишлаб чиқариш саноатида, транспортда, қурилишда, алоқада ҳамда электр, газ ва сув таъминотидаги корхоналарда 300 кишидан ортиқ бўлмаган бандлар сони билан капитал миқдори 100 млн. иенгача бўлган корхоналар киради. Улгуржи савдода бандлар сони 100 кишидан ортиқ бўлмаган ва капитал миқдори 20 млн. иенгача; чакана савдо ва хизматлар соҳасида банд бўлганлар сони 50 кишидан ортиқ бўлмаган ва капитал миқдори 10 млн. иендан юқори бўлмаган корхоналар киради.

1995 йил 1 январдан бошлаб Европа ҳамжамиятида кичик корхонага куйидаги кўрсаткичлар даражасидан ортиқ бўлмаган корхоналар киради: иш билан банд бўлганлар сони 50 кишигача; йиллик айланмаси (оборати) 4 млн. экюдан, баланс суммаси 2 млн. экюдан кам бўлган корхоналар киради.

Европа ҳамжамиятидаги ўрта корхоналарга ўз фаолият натижаларида куйидаги кўрсаткичлар даражасидан юқори бўлмаган корхоналар киради: Банд бўлган ходимлар сони 50 кишидан 250 кишигача; йиллик (савдо) айланмаси 16 млн. экюдан, баланс сўммаси 8 млн. экюдан кам бўлган корхоналар.

ЕИ даражасида тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш чоралари аниқланганда кичик корхоналар қаторига киритишда бошқа кўрсаткичлардан ҳам фойдаланиш мумкин. Кичик бизнесни ривожлантиришнинг мазкур босқичида ЕИ комиссияси томонидан фирмаларни кичик корхоналар сафига киритишнинг бошқа мезонлари ҳам таклиф этилади. Яъни, банд бўлган ходимлар сони 100 кишидан ошмаслиги керак; хусусий асосий капитал миқдори 75 экюдан кам бўлиши талаб этилади. Бунда фирманинг низом жамғармасида йирик компаниянинг улуши 3/1 қисмдан ортиб кетмаслиги керак. КЕС 10 кишигача банд бўлган микрофирмаларни (кўпгина ҳолатларда булар яқка тартибдаги ва оилавий корхоналар ҳамда фермер хўжаликлари дидир) ва ходимлар сони 10 кишидан 99 кишигача тебраниб турадиган кичик фирмаларни ажратади.

Америкада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик мамлакат ЯИМнинг 70 фоизини таъминлайди. Бу секторда ҳар йили 75 фоиз янги иш ўринларини яратадиган 25 млн. кичик корхона фаолият кўрсатади. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасида инновацияларнинг 55 фоизи амалга оширилади. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари давлат буюртмалари бўйича 35 фоиз ишларни амалга оширади. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликда юқори технологиялар соҳасида 38 фоиз иш ўринлари мувофиқлаштирилган.

АҚШда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари муаммолари билан икки идора – кичик бизнес маъмурияти (КБМ) ва кичик бизнес ишлари бўйича Конгресс қўмитаси шуғулланади. Уларда 4-5 минг ходим фаолият кўрсатади. Уларга қуйидагилар киради: фақатгина кичик ва ўрта корхона муаммоларини ечиш учун мўлжалланган.

КБМ мамлакатда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ҳамда турли хилдаги молиявий институтларни ривожлантириш учун қулай шароитларни яратади. Унда қуйидаги дастурлар ишлаб чиқилган:

- кичик корхоналарни молиявий қўллаб-қувватлаш дастури (ўз ичига 7 та дастурни олади, “7а кафолатли кредитлар” дастури таянч дастур ҳисобланади);

- инновацион кичик корхонани қўллаб-қувватлаш дастури (3 та дастурдан иборат);

- маслаҳат бериш, ўқитиш, техёрдам ва ахборот хизматлари бўйича дастурлар (10 та дастурдан иборат);

- табиий офатларда ёрдам дастури (6 та дастур);

- кичик корхонанинг экспорт имкониятларини ривожлантириш бўйича дастур (бу йўналиш 4 та дастурни ўз ичига олади);

- миллий камчил бўлган ва манфаатлари бўғиб қўйилган гуруҳларни қўллаб-қувватлаш дастури (ўз ичига 7 та дастурни олади);

- аёл тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш дастури (3 та дастур).

АҚШда кичик мулкчилик шаклини ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш бўйича жами 61 та махсулаштирилган дастур ишлаб чиқилган. Дунёнинг бошқа ҳеч қайси мамлақатида бундай қудратли амал қилувчи дастурлар мавжуд эмас. Бундан ташқари кичик ва ўрта тадбиркорликни

солиқ соҳасида рағбатлантиришнинг КБМ тажрибаси ҳам диққатга сазовор. У чегарали солиқ ставкаларининг босқичма-босқич камайиб боришидан ва тор солиқ базасида солиққа тортишни камайтириш ҳамда солиқ имтиёзларидан кенг доирада фойдаланишни кўзда тутди. Бу эса саноатда, хизматлар соҳасида ва савдода инвестициялар оқимини таъминлайди.

АҚШда фойда солиғининг 16 минг АҚШ долларигача имтиёзли солиқ ставкалари амал қилади, 15 фоизли солиқ биринчи 50 минг АҚШ долларига ва 25 фоизли солиқ кейинги 25 минг АҚШ долларига, ушбу суммадан юқорисига максимал 34 фоизли солиқ ставкаси амал қилади.

Шундай қилиб, ўта кичик, кичик ва ўрта бизнесга турлича ёндошувлар амал қилади. Корхона қанчалик кичик бўлса, солиқ имтиёзлари шунчалик катта бўлади. Бундан ташқари КБМ қуйидагиларни амалга оширади:

- инвестицион солиқ чегирмаси (солиқ тўланадиган йилгача уч йил давомида ҳар йиллик сотиш суммаси 5 млн. доллардан ошмаган корхоналар учун мол-мулкка ёки иншоотларга доимий 7 фоизли чегирма);

- капиталнинг бозор нархи (қиймати, баҳоси) ортиши билан солиқ тўловларидан озод бўлиш (5 йилдан кам бўлмаган компания капитали сотилганда солиқдан 50 фоизли чегирма).

- банд аҳолини тиббий суғурталаш (бандларнинг ўзлари учун суғурта суммасидан 25 фоизли чегирма);

- “тадбиркорлик ҳудуди”ни ташкил этиш (кичик бизнесни ривожлантириш учун инвестицияларни жалб этишга мўлжалланган 50 та федерал зоналар аниқланган);

КБМ томонидан ўтказиладиган кичик бизнесни қўллаб-қувватлашнинг бундай улкан сиёсати иқтисодий кўрсаткичлар бўйича ўзининг сезиларли натижаларини берди: ЯИМда кичик бизнеснинг улуши ортмоқда, корхоналар сони кўпаймоқда, табиийки ундаги иш ўринлари ҳам йил сайин ортиб бормоқда.

Сўнги 20-30 йил ичида Япония иқтисодиётида рўй берган улкан ўзгаришлар кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликга ҳам ўз таъсирини ўтказди. Агар 60 йилларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликга техник қолоқ корхоналардан ташкил топган, иккинчи даражали, ишчи кучларидан фойдаланадиган, кам фойда оладиган, меҳнат унумдорлиги пастлиги ва меҳнат шароитлари оғирлиги билан фарқланувчи япон тадбиркорлигининг паст қатлами сифатида қаралган бўлса, энди бу тушунчаларнинг хато эканлиги тан олинди. Сўнги 10 йил ичида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг кўлами нафақат бир неча мартабага ортди, балки ишлаб чиқариш техника ва технологиясининг даражаси, меҳнат унумдорлиги ошди, ташқи иқтисодий фаолият кўлами ва илмий-тадқиқот фаолиятига жалб қилиш даражаси ҳам кенгайди.

Юқорида қайд қилинган ўзгаришларнинг тез суръатларда амалга ошиши билан кичик бизнесни шакллантириш жараёни рўй берди. Бир минтақада ёрдамчи хўжаликлар шаклида ишлар ташкил этилган оилавий типдаги кўпгина майда фирмалар кўзга ташланса, бошқа минтақада ишлаб чиқаришдаги технология ва самарадорлик даражаси нуқтаи назаридан, ҳатто, йирик компанияларга тенглашадиган ҳамда улардан ҳам юқори мавқега эришган бир неча юзлаб фирмаларни кўриш мумкин.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик тушунчасига бирлаштирилган турли шакл ва кўринишдаги корхоналарнинг ишлаб чиқариш ресурслари асосий турлари капитални, ишчи кучларни, техника ва илмий-техник информацияларни бошқаришни ўзига хос хусусиятлари нуқтаи назаридан мазкур гуруҳлар ва йирик компаниялар ўртасидаги аниқ фарқларни белгилаш мумкин. Масалан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни молиялаштириш учун маблағлар манбаи сифатида қимматли қоғозлар бозори унчалик очик эмас. Йирик компанияларда фойдадан энг аввало, ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва капитал жамғариш мақсадларида фойдаланилса, кичик

бизнес ва хусусий тадбиркорликда фойда тадбиркор оиласининг шахсий бойлигини орттириш учун сарфланади.

Агар мамлакатдаги йирик компаниялар бошқа корхоналарда иш тажрибасига эга бўлмаган олий ва ўрта махсус маълумотли ёшларни ёллаб ҳамда уларни нафақа ёшигача фирмага бириктириб қўйишга интилса, майда ва ўрта компаниялар меҳнатга лаёқатли аҳолининг барча қатлами, яъни юқори малакали мутахассислардан уй бекалари ва мактаб ўқувчиларигача мавжуд бўлган эркин ишчи кучларига мурожаат қиладилар. Йирик корхоналарда умр бўйи ёлланиб ишлашдан фарқли равишда, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликда ёлланма шаклнинг янада мослашувчан усулларидан фойдаланилади, меҳнатни бошқариш тизими эса йирик корхоналарга нисбатан демократик характер касб этади.

Энг муҳим ҳисобланган ресурс - илмий-техника тараққиётидан фойдаланишда ҳам йирик ва кичик бизнес ўртасида каттагина фарқ мавжуд. Сўнгги ўн йилликда кичик корхоналар инновацион жараёнларнинг фаол иштирокчисига айланган бўлса-да, уларнинг бу соҳадаги ўрни чекланган. Мамлакат халқ хўжалигида банд аҳолининг 80 фоизи кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ҳиссасига тўғри келади. Битта илмий ходимга ҳисоблаганда тадқиқотларга харажатлар йирик компания даражасидан 3 фоизинигина ташкил қилади. Агар йирик корхоналар фундаментал тадқиқотлар, янги технологиялар билан шуғулланса, кичик ва ўрта корхоналар амалий ишланмаларга, товарларининг истеъмол хусусиятларини яхшилашга диққат – эътиборни қаратадилар. Шу билан бирга кичик фирмалар ўртасида ҳам юқори технологиялар соҳасида, жумладан йирик компаниялар буюртмалари бўйича НИОКРни ўтказишга махсуслаштирилган венчур корхоналари ҳам мавжуд. Японияда инновацион сиёсат амалга ошириладиган кичик ва ўрта корхоналар умумий корхоналарнинг 99 фоизини ташкил этади, уларининг ЯИМдаги улуши эса 54 фоизни ёки 3 трилион долларни ташкил этади.

Шуни қайд қилиш керакки, ўзига хос табиати туфайли кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик япон иқтисодиётини ривожлантиришга имкон берувчи қатор функцияларни бажаради. Биринчидан, айнан шу ерда йирик компаниялар учун хос бўлган монополлаштириш тенденцияси мавжуд бўлган юқори рақобатли бозор муҳити сақланиб қолади. Иккинчидан, ўзининг мослашувчанлиги ва ҳаракатчанлиги туфайли йирик корхоналарга нисбатан кичик корхоналар бозор сигналларини тезроқ пайқайди ва жамиятнинг янги эҳтиёжларига жавоб берадиган тараққиётга мослашади. Учинчидан, меҳнат бозори ва конъюктура ҳаракатларининг ўзгаришига тезда мослашиб, кичик ва ўрта корхоналар мамлакатдаги ижтимоий-иқтисодий ҳолатни барқарорлаштиришда муҳим рол ўйнайди.

Мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ўзига хос ўрнини ҳисобга олган ҳолда Япония давлати уни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаб, кўмаклашмоқда. Бундан мамлакатда кичик корхоналар бозорида нобарқарор муҳитда ишлаш билан боғлиқ бўлган турли хилдаги хавфлар ва муваффақиятсизликлар суғурталанган деган хулоса келиб чиқмайди. Ҳар йили Японияда юзлаб кичик корхоналар тугатилмоқда, бироқ хусусий тадбиркорликда ўз муваффақиятига ишонган янги фирмалар уларнинг ўрнини босмоқда. Шуни қайд этиш керакки, Буюк Британия кичик бизнесга фойда миқдори асос қилиб олинган давлатлардан бири ҳисобланади. Агар корхонанинг йиллик фойдаси 250 минг фунт стерлингдан ошмаса, у ишлайдиган муҳит ва ишчилар сонидан қатъи назар автоматик равишда кичик фирма ҳисобланади.

1990 йилларда Буюк Британияда 2,6 млн. кичик фирмалар (бандлар сони 99 кишигача) фаолият кўрсатиб, улар мамлакат ҳудудида фаолият кўрсатаётган хусусий корхоналар умумий сонининг 96 фоизини ташкил қилади. Уларда хусусий секторда ёлланма ишлайдиганларнинг 36 фоизи банд ҳамда умумий савдо айланмасининг 21 фоизини ташкил этади. Уларнинг кўпчилиги кичик ва ўта кичик фирмалардир: 1579 мингтасида 1-2 ёлланма

ходим банд, 173 мингтасида 3-5 киши, 190 мингтаси 6-9 ва 140 мингта фирмада 11-19 киши банддир.

1990 йилларнинг бошларида ГДРда 80 минг хусусий кичик хунармандчилик корхоналари, 10 минг эркин лавозим вакиллари ва 7,5 мингта йирик ва ўрта давлат корхоналари қайд қилинган.

1990 йил октябрида Германия бирлаштирилгандан сўнг 1994 йил охиригача ГДРда деярли барча давлат корхоналари хусусийлаштирилди. 1999 йилга келиб, янги федерал ерларда фаол ишлайдиган кичик ва ўрта корхоналар сони 550 мингтагача ўсди. Шунини таъкидлаш керакки, кичик ва ўрта корхоналар немис иқтисодиётининг асосини ташкил этади. Немис қонунчилигига кўра, кичик корхонага 9 кишигача ишлайдиган ва йиллик айланмаси (оборот) 1 млн. евродан ортиқ бўлмаган фирмалар киради. Ўрта корхоналарга 10 кишидан 499 кишигача банд бўлган ва йиллик обороти 1 млн. евродан 100 млн. еврогача бўлган корхоналар киради.

Ҳозирги вақтда Германияда 5800 йирик корхона билан бирга 3,3 млн. кичик корхоналар ҳамда хунармандчилик, саноат, савдо, хизматлар соҳасидаги якка тадбиркорлар барча солиқ тўловчи корхоналарнинг 99 фоизини ташкил қилади. Бу корхоналар Германиядаги қарийб 70 фоиз иш ўринларини таъминлайди. Бу 22,2 млн. киши бўлиб, жумладан, 6 млн. киши хунармандчилик соҳасида, 2,6 млн. киши саноатда, 2,3 млн. киши савдода, 12,1 млн. киши хизматлар соҳасида фаолият кўрсатиб, “Эркин лавозим” вакиллари ҳисобланади. Бу корхоналарда 80 фоиз ёш мутахассислар ўқитилади (1,3 млн. киши), уларга техник, информацион технологиялар соҳасидаги мутахассисликлардан бошлаб, классик хунармандчиликкача бўлган 350 хилдаги турли лавозимлар таклиф қилинади. Кичик ва ўрта бизнес айланмасидан қарийб 45 фоизи тушумларни таъминлайди, немис экспортининг 30 фоизини амалга оширади. 1999 йилда кичик ва ўрта корхоналар Германиядаги ялпи инвестицияларнинг 46 фоизини амалга оширди, ЯИМнинг 57 фоизини таъминлади. 70 фоиз кичик ва ўрта

корхоналар 40 ёшдан ошган шахслар томонидан бошқарилади. Гимназия ёки ОЎЮни тугатган раҳбарлар улуши 50 фоизлик кўрсаткичга яқинлашмоқда.

Германиядаги ялпи капитал жамғармаларининг 36 фоизи кичик ва ўрта корхоналар ҳиссасига тўғри келади. Ҳар бир кичик ва ўрта корхона ҳар йили ўртача 56 минг евродан ортиқроқ сарфлайди. Иқтисодий тармоқлари бўйича ходимлар бандлиги даражаси таҳлил қилинганда биринчи ўрин хизматлар соҳасига (54,5 фоиз) сўнгги ўрин савдо соҳасига эса (10,3 фоиз) тўғри келди. Германияда иқтисодийнинг кичик ва ўрта корхоналарини муваффақиятли ривожлантириш учун асосий замин ўрта синф(бўғин) сиёсати ва бандлик соҳасидаги сиёсатлар ўзаро боғлиқ вазифа ҳисобланади. Давлат кичик корхоналарининг иқтисодий жараёнларига фақатгина шундай вазиятда аралашадики, иқтисодийнинг қайси хусусий сектори халқ хўжалигида амалдаги ёки ўзгараётган ижтимоий-сиёсий талабларга жавоб беришга қодир бўлмаган вазиятлар кўзда тутилади (Масалан, атроф муҳит муҳофазаси тўғрисида).

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш сиёсатини амалга оширувчи ташкилотларга давлатнинг ҳукумат органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари киради. Кичик мулкчилик шаклидаги корхоналарни қўллаб-қувватлаш самарадорлигини ошириш уларни ривожлантиришга кўмак бериш бўйича муҳим функциялар қатор молиявий институтларга, жумладан махсуслаштирилган банкларга ҳамда хусусий бизнесда ўз – ўзини тартибга солувчи ташкилотларга, масалан, савдо-саноат палатасига берилган. Германияда кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлашнинг давлат тизими федерал ва минтақавий даражада 500 дастурни ўз ичига олган бўлиб, қўйидаги йўналишлар бўйича кичик ва ўрта бизнес соҳасида инвестицион фаолиятга ҳамкорлик қилишга йўналтирилган:

- информацион таъминотдаги инвестицияларни қўллаб-қувватлаш(бошланғич тадбиркорлар учун барча иқтисодий ва техник консультациялар молиялаштирилади);

- моддий таъминотдаги инвестицияларни қўллаб-қувватлаш (корхонани капитал билан таъминлаш ва шу асосда уларнинг иқтисодий қудратини мустаҳкамлаш);

- молиявий қўллаб-қувватлаш (билвосита солиқ имтиёзлари ва бевосита давлат қўшимчалари (надбавка) субсидиялар (беғараз ёрдам ва имтиёзли кредитлаш давлат томонидан кредит суммасининг 3 фоиздан 10 фоизгача дотациялар берилади);

- бошланғич тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш;

- кредитли қўллаб-қувватлаш – 2000 йилда федерал дастур доирасида Германияда бошланғич тадбиркорларни молиявий қўллаб-қувватлаш учун 8 млрд. евро миқдоридаги маблағ ажратилди. Бу инвестициялар кўринишидаги 30 млрд. евро атрофида жамғармаларни рағбатлантирди. 40 фоизгача инвестициялар корхоналарни ташкил этишда ўзига хос имтиёзли кредит асосида, кафолатларсиз 20 йилгача муддатга, биринчи ўн йилда қайтариш мажбуриятидан озод қилинган ҳолда тақдим этилди (кредитнинг максимал суммаси 1 млн евро). Бундай кредитлар бошланғич тадбиркорларнинг хусусий капитали ўрнини босади. Чунки кредитнинг қайтарилмаслик rischi (хавфи)ни давлат тўлиқ ўз зиммасига олади;

- капиталда иштирок этиш кўринишида ёрдам;

- улушли иштирокнинг максимал миқдори 1,5 млн. евро, иштирок этиш муддати - 10 йил.

Юқорида қайд қилинганлардан шундай хулосага келиш мумкинки, давлатнинг кичик ва ўрта корхоналар ривожланишидан манфаатдорлиги, мамлакат учун кичик ва ўрта корхоналарнинг иқтисодий аҳамиятини тушунишдан далолат беради. Германияда кичик ва ўрта корхоналар немис иқтисодиётининг ўзагини ташкил этади, улар мамлакатдаги қуйидаги ижтимоий масалаларни ечади: бандлик, янги иш ўринларини яратиш, ёш мутахассисларни ўқитиш. Кичик ва ўрта корхоналарни қўллаб-қувватлашни

кенг камровли функцияларни кредитларнинг реал ишлаб чиқарилган махсулотлари, субсидия(беғараз ёрдам), имтиёзлар, кафолатлар кўринишидаги давлат маблағларининг кичик ва ўрта корхоналарни ривожлантиришга сарфланган қисми ижтимоий натижаларни бериб, Германияда кичик ва ўрта корхоналарни янада ривожлантиришга катта имкониятлар яратмоқда.

Францияда кичик корхона тоифасига исталган соҳада банд бўлган, ёлланма ходимлар сони 50 кишидан ошмаган фирмалар киради. Бандлар сони 10 кишидан ортиқ бўлмаган корхона раҳбари хунарманд ҳисобланади. Кичик ва ўрта фирмалар кўп ҳолларда аграр – озиқ-овқат секторида, пудрат асосидаги ишларда, нашриётлик, авиа ва кemasозликда учрайди. Кичик ва ўрта корхоналар мамлакатда қайд қилинган (рўйхатдан ўтказилган) барча корхоналарнинг 99,8 фоизини ташкил қилади. Уларга Францияда фуқоролар томонидан амалга ошириладиган барча инвестицияларнинг 17 фоизи тўғри келади. Кичик ва ўрта корхоналарда 56,6 фоиз француз хизматчилари меҳнат қилади. Франция тажрибасидан келиб чиқиб иқтисодиёт тармоқларига кичик ва ўрта бизнес таъсири шундан далолат берадики, у аҳолининг бандлиги бўйича: қурилиш ва қишлоқ хўжалигида – 81,4 фоиз, бозор хизматларида – 79,8 фоиз, савдода – 78,2 фоиз, саноатда – 52,4 фоизни ташкил этади.

Францияда бош вазир назорати остида миллий даражада кичик ва ўрта корхоналарни ташкил этиш ҳамда рўйхатдан ўтказишни соддалаштирувчи қонун лойиҳаларини ишлаб чиқиш бўйича комиссия фаолият кўрсатади. Саноат ривожланган давлатлардаги каби бу ерда ҳам кичик ва ўрта бизнес кичик ва ўрта корхоналар самарали ривожланишига имкон берувчи давлат томонидан қўллаб-қувватланади.

Франция кичик ва ўрта корхоналарига молиявий ёрдам миллий даражада янада кўпроқ ташкил этилади, сўнг минтақавий даражага туширилади. Миллий даражада молиялаштириш кичик ва ўрта корхоналарни кредитлаш банкининг вазифаси ҳисобланади.

Франция ҳукумати ишсизликнинг юқори даражаси (9,1 фоиз)ни бартараф этишда кичик тадбиркорликдан фойдаланиб, ижтимоий масалаларни ҳал этади. 5 йил давомида кичик корхоналар 900 мингтага етказилди, 10 йил давомида малакали кадрларни тайёрлаш бўйича таълим дастурига 300 млн евро ажратиш кўзда тутилган. Чунки яқин 10 йил ичида 500 минг кичик ва ўрта корхона раҳбарлари нафақа(пенсия)га чиқиши кутилмоқда.

Италияда ЕИ бўйича ўртача кўрсаткичлардан ошиб кетувчи кичик ва ўрта компаниялар (Италия қонунларида банд бўлган ходимлар сони 10 кишидан ортиқ бўлмаган корхоналар кичик фирмаларга киради) мамлакат иқтисодиётини янгилашнинг асосини ташкил этади. Улар экспорт маҳсулотларини юқори даражали рақобатбардошлигини таъминлашга қодир эканлигини исботладилар.

Италияда монополистик капиталнинг тарихий кучсиз ўрни кооперативларни кенг ривожлантириш учун иқтисодий муҳит яратди. Саноати ривожланган кўпгина давлатларда ЯММни шакллантиришда кооперативларнинг улуши 3 фоиздан 5 фоизгачани ташкил этади. Италияда 1890 йилнинг ўрталарида бу кўрсаткич 10 фоизга етди. Ўша вақтда кооперативлар сони 131 тани ташкил этиб, аҳолининг 36 фоизи расмий рўйхатдан ўтказилган кооперативларда банд бўлган. Италияда кичик корхоналар бўйича ягона миллий сиёсат мавжуд эмас. Шунга қарамасдан, сўнгги йилларда баъзи ижобий ўзгаришлар яққол намоён бўлмоқда.

Мазкур жараёни бошқарувчи асосий орган саноат, тижорат, савдо ва ҳунармандчилик вазирлиги ҳисобланади. Мазкур вазирлик билан келишилган ҳолда кичик бизнес корхоналарига индустриал кредит банклари орқали ўрта ва узоқ муддатли кредитлар берилади. Сўнгги бир неча йил давомида Европа банки Ортали Фонди сармояларидан фойдаланиб “Медио кредит” ўз молиявий операцияларини анчагина кенгайтди. 600 дан ортиқ қишлоқ ва ҳунармандчилик банклари ҳам кичик корхоналарни

молиялаштиришда муҳим рол ўйнади, уларнинг 60 фоизи ўз минтақаларида ягона кредит институтлари ҳисобланади. Маълум молиявий ёрдам минтақавий ҳукумат муассасалари орқали кичик фирмаларга тақдим этилади. Бироқ кредит беришда уларнинг роли қонун билан лимитлаштирилган. Шунинг учун ҳам уларнинг кичик корхоналар билан боғлиқ бўлган асосий фаолияти ишлаб чиқариш майдонлари ва инфратузилмасини тақдим этишдан иборат.

1980 йилларда Италияда рақобатбардошлиги тушиб кетаётган кичик корхоналарни технологик янгилаш учун қатор махсус чора-тадбирлар қабул қилинди. Янги ускуналар харид қилиш тўғрисидаги, юқори технологияли жиҳоз – ускуналар харид қилиш тўғрисидаги қонунлар уларнинг кўпчилигига ишлаб чиқаришда янги илғор технологияларни жорий қилишга имкон берди.

Ўша вақтда амалий тадқиқотлар учун махсус фонд ташкил этилди, унинг маблағларидан саноатдаги НИОКР лойиҳалари молиялаштирилди, фонд бюджетининг 20 фоизи КБ(КК) эҳтиёжлари учун сарфланди. Имтиёзли молиялаштириш илмий-тадқиқот лойиҳалари ва ишланмаларидаги инвестицияларда иштироки асосида ёки инвестицияларни амалга ошириш бўйича кичик корхоналарнинг риск капитали кўринишида бажарилди. Юқорида қайд қилинганлардан кўриниб турибдики, кредитлаш Италияда кичик ва ўрта корхоналарни қўллаб-қувватлаш бўйича давлат сиёсатининг асосий йўналиши бўлиб ҳисобланади.

Европанинг иқтисодий ривожланган давлатларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолият доирасини таҳлил қилиб, шундай хулосага келиш мумкинки, кичик тадбиркорлик йил сайин кенгайиб бормоқда. Кичик ва ўрта корхоналарнинг энг катта улуши хизматлар соҳасида, қишлоқ хўжалигида, саноат ва савдода кузатилди. Иқтисодий эркинлик, сиёсий танлаш имконияти ва юқори технологиялар соҳасидаги умумий таълим кўпгина ривожланган капиталистик давлатлар инновацион

ишланмаларига, асбобсозлик, электроника, оптика ва хоказоларга махсулаштирилган кичик корхоналарни ташкил этишга олиб келди.

Мазкур давлатлар ҳукумати кичик ва ўрта корхоналар (КЎК) мамлакатдаги ижтимоий масалаларни ечишда бош омиллигини янгилаган ҳолда, бундай корхоналарни ташкил этишни рағбатлантиришда янги воситаларни ихтиро этиб, кичик мулкчилик шаклини ривожлантиришда мақсадга йўналтирилган ва режали қўллаб-қувватлаш сиёсатини амалга ошироқда. Европа иттифоқи комиссияси тадбиркорлик ташаббусини қўллаб-қувватлаш бўйича Европа дастурини қабул қилди. У ЕИ (Европа Иттифоқи) давлатларида қонун чиқарувчи ҳукумат органлари, корхоналарнинг ҳаракатлари учун асос бўлиб хизмат қилади. Дастурда корхоналарни ташкил этиш ва кенгайтириш учун янада қулай доирадаги шароитлар ишлаб чиқилган. Европада юзага келган вазиятнинг кўрсатишича, Европа давлатларидаги тадбиркорлар олдида ижтимоий ёзувлар банкротлик қоидаларини ўзгартириш воситасида бартараф этилиши мумкин бўлган хавфлар олдида кўрқув мавжуд. Агар банкротликка учраган ЕИ фуқороларига янги имкониятлар берилса, масалан, АҚШда нормал жараён деб ҳисобланса, унда умумиқтисодий ўсиш ва бандликни ошириш имкониятлари кенгайди.

ЕИ ҳаракатлари дастурида айтилишича, ҳамжамиятлар ўз тадбиркорлик салоҳиятини тўлиқ намоён қилгани йўқ. Улар фуқороларни тадбиркор бўлиши учун етарли даражада рағбатлантирмапти: 47 фоиз европаликлар мустақил бўлишни афзал кўради, бироқ фақатгина 17 фоизи бу истакни амалда жорий қилади. 4 фоиз европаликлар сўнгги 4 йил ичида хусусий корхоналарни ташкил қилиш ёки асослаш босқичини ўтамоқдалар. АҚШда бу кўрсаткич 10 фоизни ташкил қилади. Тез ривожланиш учун АҚШ фирмалари бозор имкониятларини таҳлил қилаётган бир вақтда, Европада ишга доир кўпгина ғоялар ҳеч қачон ҳаётга татбиқ этилмайди ва бозорга чиқарилмайди. Уларнинг яроқлилиги маҳсулот бозорга умуман қандай

тажрибадан ўта олишигача савол қилиб қўйилади: 44 фоиз европаликлар ва 29 фоизгина америкаликлар агар риск хавфи мавжуд бўлса фирмани ташкил этиш мақсадга мувофиқ эмас деб ҳисоблайдилар. Оилавий фирмалар хизматчиларга ёки бегона шахсларга берилади. Кўпгина европаликлар эски фирмани олгандан кўра, янги фирмани ташкил этишни афзал кўрадилар. Шунинг учун қабул қилувчиларни топиш янада мушкул иш ҳисобланади. Мазкур вазиятда Европа Иттифоқининг мақсади кичик корхоналарни қўллаб-қувватлашдан – солиқ ёки юридик сабаблар бўйича рақобатбардош корхоналарни ёпилиб кетилишига тўсқинлик қилишдан иборат. 2003 йилда Европа Иттифоқи комиссияси тадбиркорлик журъати тўғрисида “Яшил китоб”ни нашрдан чиқарди. Унда стратегик муҳим ҳисобланган қуйидаги бешта сиёсий жиҳатларга эътибор кучайтирилди: тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш; кишиларнинг тадбиркорлик фаолиятини рағбатлантириш; уларнинг ўсиши ва рақобатбардошлигини ошириш мақсадида корхоналарни қўллаб-қувватлаш; кичик ва ўрта фирмаларнинг ишлашига имкон берувчи юридик ва маъмурий муҳитни яратиш.

Комиссия ишлаб чиққан янги йўналиш – барча мактабларнинг ўқув режаларига тадбиркорликка ўқитишни киритиш талабидир. Уларнинг молиявий ҳолатини тўғри баҳолаш имкониятига эга бўлиш, тадбиркорликнинг ўз-ўзини баҳолаш бўйича тестлар ишлаб чиқиш кўзда тутилган. Маҳсулот сотиш, ҳамкорликда тадқиқотлар ишлаб чиқиши учун фирма гуруҳларини ташкил этиш, улар ўз ресурсларини бирлаштириши ҳамда стратегик информацияларга кириш имкониятини қўлга киритиши мумкин.

Ривожланган давлатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ва қўллаб-қувватлашни таҳлил қилиб шундай хулосага келишимиз мумкин: давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликда ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга кичик корхоналарнинг кейинчалик ўрта ва йирик компанияларга айланиши учун

замин тайёрлашга, янги технологиялар, янги товарларни жорий қилишга, йирик корпоратив структураларда ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга, йирик компаниялар етарли даражада сиғимга эга эмас деб ҳисоблайдиган янги бозорларни ўзлаштиришга, шу билан истеъмол товарлари турини кенгайтиришга ва айниқса, қишлоқ жойларида меҳнат ресурсларидан ҳамда маҳаллий хом ашё ресурсларидан оқилона фойдаланишга имкон беради. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг улуши ЯИМда 70 фоизгача тўғри келадиган саноати ривожланган давлатларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётида муҳим рол ўйнайди. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни тармоқ структурасига инфратузилманинг ривожланиш даражаси, у ёки бу давлатдаги ва алоҳида минтақаларда амал қиладиган тармоқ ихтисослиги ва иқтисодий механизмлари кучли таъсир кўрсатади. Турли давлатларда хизматлар соҳасида, савдода, қишлоқ хўжалигида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик мустаҳкам позицияни эгаллаган. Кичик тадбиркорликнинг фаол диверсификацияланган сиёсати ишлаб чиқаришнинг янги соҳаларида амалга оширилмоқда; машинасозлик, энергетика, электротехника, кимё саноати, приборсозлик, ташувчи транспортлар ва коммуникациялар ҳамда ишлаб чиқаришнинг юқори технологияли бошқа соҳаларида кенг ёйилмоқда.

Мазкур давлатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш бўйича олиб борилаётган сиёсат шундан далолат берадики, мамлакат иқтисодиётини ривожлантириш учун пойдевор ҳисобланган кичик ва ўрта корхоналарнинг ривожланиши давлатнинг манфаатдорлигидан дарак беради. Чунки бундай корхоналар бизнеснинг янги шаклига ўтишга имкон беради ҳамда иқтисодиётдаги боғловчи бўғин, индикатор ролини бажаради. Бундан ташқари, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг аҳамияти нафақатгина миқдорий муносабатларда эмас, балки функционал муносабатларда, яъни ечиладиган ижтимоий-иқтисодий вазифаларнинг ҳажми бўйича ҳам муҳим рол ўйнайди.

1.3. Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиш босқичлари

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожланиш жараёнларини тадқиқ қилиш уни тарихан шаклланиш босқичларини аниқлаш масаласини ҳал қилишни тақозо қилади. Ушбу масалани ечишда Ўзбекистонлик бир гуруҳ олимлар ўз фикрларини билдиришган. Улар “Тадбиркорликни тараққий этиш нуқтаи назаридан: ривожланган, ривожланаётган ва ривожланмаган тадбиркорликка бўлишимиз мумкин. Ўтиш даври учун ривожланаётган тадбиркорлик хос бўлса, тараққий этган давлатларга ривожланган тадбиркорлик хосдир. Айрим мамлакатлар тараққиёти даражасидан келиб чиққан ҳолда шуни айтишимиз мумкинки, уларда ривожланмаган тадбиркорлик ҳам мавжуддир⁸” - деб таъкидлашиб, тадбиркорликни ривожланишини уч даврга ва унинг учинчи даврини 1, 2 ва 3-4 (ушбу босқичлар бирлаштирилган) босқичларга бўлишни тавсия қилган.

Ушбу олимларни фикрини қўллаб-қувватлаш билан бир қаторда, бизлар тадбиркорликни ривожланиш тараққиётини қўйидаги қоида асосида ўрганишни тавсия қиламиз. “Тадбиркорликни вужудга келиши, уни тармоқларга бўлиниши, тадбиркорликни бизнеснинг феномени сифатида шаклланиши (тадбиркорликни иқтисодий-ҳуқуқий асосларини яратилиши), тадбиркорликни иқтисодий фаолиятини ривожланиши”. Тадбиркорликни иқтисодий фаолиятини ривожланиши ҳар бир давлатда уларни тараққиёт даврларига мос равишда рўёбга чиқади. Умуман классик нуқтаи-назардан иқтисодиётни ривожланиш даврлари асосан тўртта фазани ўз ичига олади. Улар: биринчидан, кризис; иккинчидан, депрессия; учинчидан, тикланиш ва тўртинчидан, юксалиш. Ушбу фазалар тадбиркорлик фаолиятини ривожланишига ҳам таълуқли. Ушбу фазалар тадбиркорликни барча ривожланиш босқичларига тегишли. Ушбулар билан бир қаторда тадбиркорликни вужудга келиши, шаклланиши ва ривожланиши

⁸ Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик: ташкил этиш, режалаштириш, бошқариш. Ўқув қўлланма, муаллифлар жамоаси. Тошкент – “Фан ва технологиялар”- 2005. -Б. 9-11.

босқичларини аниқлашда инсоният жамияти шаклланиш, ривожланиш даврларини эътиборга олиш зарур.

Бизнинг фикримизча, тадбиркорликни шаклланиши, уни тармоқларга бўлиниши инсоният жамиятини ривожланишининг XVII-XVIII асрларга тўғри келади. XIX асрга келиб тадбиркорлик бизнесни феномени сифатида намоён бўла бошлади. XX асрнинг бошларида бутун дунёда тадбиркорлик фаолиятини ривожланиш тенденциялари кузатила бошлади ва XX асрга келиб тадбиркорлик фаолиятини юксалиш даври деб ҳисоблаш мумкин.

Мазкур даврни шартли равишда тўрт босқичга бўлиб тадқиқ қилиш лозим, деган хулосага келинди:

1-босқич 1991-2000 йилларни ўз ичига олади. Бу Ўзбекистоннинг нафақат сиёсий, балки иқтисодий мустақилликка эришган даври бўлди. Тадбиркорликка кенг йўл очилиб, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни шакллантириш ва ривожлантириш бўйича тегишли меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар тизими ишлаб чиқилди ва амалиётга тадбиқ этилди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов тавсияси билан Ўзбекистонда биринчи марта “Тадбиркорлик тўғрисидаги” (1991 йил 15 февралда) Қонун қабул қилинди. Ушбу қонунни қабул қилиниши билан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ҳуқуқий асослари яратила бошланди ва ҳозирги вақтгача улар такомиллаштириб борилмоқда.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохотларнинг пировард мақсади эркин бозор иқтисодиёти ва очиқ ташқи сиёсат ўтказувчи кучли ҳуқуқий давлат, демократик жамият қуришдан иборат эканлигидан келиб чиқиб, 1992 йилнинг охирида ташкил этилган Ўзбекистон Республикасининг Давлат мулк ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш қўмитаси (Давмулкқўм) мамлакат ҳукумати билан биргаликда хусусийлаштиришнинг стратегияси ва йўналишини белгилаб чиқди.

Ишлаб чиқариш ҳажмлари кескин тушиб кетишининг олди олингани гоят муҳимдир. 1990-1993 йиллар давомида МДХ мамлакатлари бўйича ишлаб чиқариш ҳажмлари қисқаришининг ўртача кўрсаткичи 40,9 фоизни ташкил этгани ҳолда Ўзбекистонда ишлаб чиқаришнинг қисқариши фақат 14,4 фоизга тўғри келди. Бу давр республикада иқтисодий ислоҳотларнинг янги босқичига кўтарилганлиги билан характерланади. Улкан бунёдкорлик иши бошланиб, миллий тадбиркорликнинг азалий анъаналари тикланмоқда, бозор муносабатлари шаклланмоқда ва фаол ривожланмоқда, буларнинг ҳаммаси хусусийлаштириш билан боғлиқ ислоҳотлар стратегиясига жиддий тузатишлар киритилишига олиб келаётир⁹.

Мулк масаласининг ҳал этилиши бозорни вужудга келтириш борасидаги барча тадбирлар тизимининг негизини ташкил этади. Ўзбекистон Республикасининг 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган Конституциясида барча мулк шакллариининг тенглиги, ҳуқуқий муҳофазаси таъминланди, дейилган.

Хусусийлаштиришни ҳуқуқий-меъёрий жиҳатдан таъминлаш учун бир қатор қонунлар ва ҳужжатлар ишлаб чиқилди. Уларда мулк шакллари, давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, бу ишнинг асосий қоидалари, амалга ошириш объектлари, шакллари, шарт-шароитлари ва усуллари, сотиб олиш тартиби ва бошқалар белгилаб қўйилди.

Республикада хусусийлаштириш босқичлари ҳукумат томонидан “оддийдан мураккаблик сари” қондаси бўйича белгиланди.

Биринчи (1992-1993 йиллар) босқични савдо, маиший хизмат кўрсатиш соҳаси ва кичик саноатни ўз доирасига олган кичик хусусийлаштирилиш ташкил этди.

Иккинчи (1994-1995 йиллар) босқичда оммавий хусусийлаштириш амалга оширилди, бу босқич енгил, озиқ-овқат, фармацевтика саноатини

⁹ Чжен. В.А. Хусусийлаштириш асослари. “Иқтисод ва ҳуқуқ дунёси” нашриёт уйи. 1996.-Б. 6.

тайёрлов шохобчаларини, қурилиш, транспорт, алоқа корхоналарини, шунингдек, саноатнинг база иншоотларини ўз ичига олади.

Ўзбекистонда дўконлар, ошхоналар, қаҳвахоналар, сартарошхоналар, корхоналар, тайёрлов идоралари, матлубот жамиятлари маҳаллий саноат корхоналари, хусусийлаштирилмаган биронта ҳам аҳоли манзилгоҳи қолмади. Ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш воситаларининг бир неча юз минг янги мулкдорлари пайдо бўлди.

Иқтисодийни модернизация қилиш шароитида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш давлат қудратининг ошишига, мамлакатда барқарорликни таъминлашга хизмат қилмоқда. Президент Ислам Каримовнинг “Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёти йўлида”, (1992), “Янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг”, (1993), “Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли”³⁷ ва бошқа асарларида, мамлакатимизнинг бозор муносабатларига ўтиш йўлининг назарий ва амалий жиҳатларини асослаб, Ўзбекистоннинг ўтиш давридаги стратегиясини белгилаб берди. Ўзбекистон Республикаси кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш давлат дастури (Ўз Р ВМ 1995 йил 28 августдаги 344-сон қарори) ишлаб чиқилди. Бу Ўзбекистонда сиёсий ва иқтисодий ҳаётни, давлат ва жамият қурилишини янада эркинлаштириш, жамият маънавиятини янада юксалтириш, кадрлар масаласи, халқ турмуш даражасининг изчил ва барқарор ўсиши, аҳолини янада кучли ижтимоий ҳимоя қилиш, иқтисодийда таркибий ўзгаришларни таъминлаш, жамиятдаги барқарорлик, тинчлик, миллатлараро ва фуқоролараро тотувликни, сарҳадларимиз дахлсизлигини, мамлакатимиз худудий яхлитлигини таъминлашда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ўрни бекиёс бўлмоқда.

2-босқич 2001-2006 йилларни ўз ичига олади. Бу вақтда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари амалда шаклланди. Уларнинг муваффақиятли ривожланиши учун шароит яратилди. Давлат томонидан

тегишли ёрдамлар кўрсатилди. Жумладан, Республикада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш асосида амалда мулкдорлар синфини шакллантириш муҳим ижтимоий-иқтисодий аҳамият касб этди. Шу боис, иқтисодиётни эркинлаштириш ва ислохотларни янада чуқурлаштириш шароитида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантириш муҳим вазифа қилиб белгиланди. Ушбу вазифани амалга ошириш мақсадида давлат томонидан “2002-2003 йилларда Ўзбекистон Республикасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш бўйича давлат дастури” қабул қилинди.

Ушбу дастурни амалга оширишда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 22 августда қабул қилинган “Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатига олиш тизимини такомиллаштириш тўғрисида”ги 347-сонли қарори муҳим аҳамият касб этди. Унга кўра, тадбиркорлик субъектларини рўйхатга олишнинг ўртача ойлик кўрсаткичи 2001 йилдагига нисбатан 1,5 баробарга ўсди. 2002 йилда 47,2 мингта кичик ва ўрта бизнес субъектлари ташкил этилиб, уларнинг умумий сони 2003 йил 1 январига келиб, 239,5 мингтага етди. Тадбиркорликнинг ривожланиши ҳисобига 2002 йилда 369,3 мингта янги иш жойлари яратилди.

Дастур асосида тадбиркорларга бўш бино ва иншоотлардан, ишлатилмаётган асбоб-ускуналардан фойдаланиш имконияти яратилди.

2002 йилда тадбиркорларга 5,8 мингта объект лизинг асосида ижарага берилган ва сотилган бўлиб, уларнинг умумий қиймати 5,8 млрд. сўмни ташкил этди. Ваҳоланки, 2001 йилда уларга атиги 2 мингтадан камроқ объектлар берилган эди.

Бозор иқтисодиёти шароитида тадбиркорларни самарали фаолият юритишга ўргатиш мақсадида Ахборот-консалтинг хизмати кўрсатиш марказлари ташкил этилди. Улар 2002 йилда тадбиркорларга 164,1 млн. сўмлик хизмат кўрсатди. Бу эса 2001 йилдагига нисбатан 48 фоизга кўпдир.

Тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашда бизнес инкубаторларнинг ролини ошириш долзарб вазифа ҳисобланади.

Дастур асосида 2002 йилда кичик ва ўрта бизнес субъектларига 189,8 млрд. сўмлик микрокредитлар ажратилди.

Тадбиркорларни молиявий қўллаб-қувватлаш учун бюджетдан ташқари жамғармалар маблағларини йўналтириш мақсадга мувофиқдир. Шу боис 2002 йилда бюджетдан ташқари фандларнинг пул маблағларини кредит линиялари бўйича йўналтириш 1,8 баробарга ўсди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 30 августда қабул қилинган 1998 йил 9 апрелдаги "Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришни янада рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Фармонида ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақидаги фармонида қуйидагилар қўшилди:

2004 йилнинг 1 январидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига қуйидагилар киради:

- якка тартибдаги тадбиркорлар;
- ишлаб чиқариш тармоқларида банд бўлган ходимларнинг ўртача йиллик сони кўпи билан 20 кишидан, хизмат кўрсатиш соҳаси ва бошқа ишлаб чиқаришга алоқадор бўлмаган тармоқларда 10 кишидан, улгуржи ва чакана савдо ҳамда умумий овқатланиш тармоқларида банд бўлган ходимларнинг ўртача йиллик сони кўпи билан 5 киши бўлган микрофирмалар;
- енгил ва озиқ-овқат саноатидаги, металлга ишлов бериш ва асбобсозлик, ёғочни қайта ишлаш, мебель саноати ва қурилиш материаллари саноатида банд бўлган ходимларнинг ўртача йиллик сони кўпи билан 100 киши;

- машинасозлик, металлургия, ёқилғи-энергетика ва кимё саноати. кишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқариш соҳаларида банд бўлган аҳолининг ўртача йиллик сони кўпи билан 50 киши;

- фан, илмий хизмат кўрсатиш, транспорт, алоқа, хизмат кўрсатиш соҳалари (суғурта компанияларидан ташқари), савдо ва умумий овқатланиш ҳамда бошқа ноишлаб чиқариш соҳаларида банд бўлган ходимларнинг ўртача йиллик сони кўпи билан 25 кишидан ошмаслиги назарда тутилган.

XXI аср бошида мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш давлат иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишига айланди. Бу ҳақда 2004 йилнинг бошида Юртбошимиз Ислам Каримов шундай деган эди. “Айни вақтда мамлакатимизда 250 мингга яқин кичик бизнес корхонаси фаолият кўрсатмоқда, бу соҳада 5,5 миллион киши ёки иш билан банд бўлган одамларнинг 57 фоизи меҳнат қилмоқда. Ялпи ички маҳсулотнинг 35 фоизи ана шу корхоналар ҳиссасига тўғри келган. Биргина 2003 йилда тадбиркорликни ривожлантириш ҳисобига 375 мингта янги иш ўрни ташкил этилди”.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримов 2005 йилда чоп этилган “Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир” номли асарига “Бизнинг асосий ва узоқ муддатли ва стратегик вазифамиз аввалгича қолади – бу демократик давлат, фуқоролик жамияти қуриш жараёнлари ва бозор ислохотларини янада чуқурлаштириш, одамлар онгида демократик қадриятларни мустаҳкамлаш йўлидан оғишмай, изчил ва қатъият билан боришдир⁴²” дейди. Президентнинг кўрсатмалари кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш учун қафолат. “Муҳим устувор вазифа – кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш борасидаги ишларни чуқурлаштириш ва кўламини кенгайтиришдан иборат”.

Дарҳақиқат, мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш давлатимиз ички сиёсатининг устувор вазифаларидандир.

3-босқич 2007-2010 йилларни ўз ичига олади. Бу 2008 йил август ойида АҚШ Ипотека банки инқирози сабабли жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг бошланиши, Ўзбекистонда инқироз шароитида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш механизмларини янада такомиллаштириш билан боғлиқ тадбирларнинг амалга оширилиши, уларни қўллаб-қувватлаш бўйича тегишли ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларнинг такомиллаштирилиши, рўй бериши билан изоҳланади. Президентимиз И.А.Каримовнинг “Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари” номли асарида 2008 йилда мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасининг ҳам барқарор ривожланганлигига алоҳида эътибор қаратилганлигини такидлашимиз лозим.

Бу босқичда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларнинг солиқ юкини янада камайтириш, микрофирма ва кичик корхоналар учун ягона солиқ тўловининг 2008 йил 1 январь ойидан бошлаб 10 фоиздан 8 фоизга, 2010 йилда 7 фоизга туширилиши, жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғи ставкаларининг камайтирилиши ва айти пайтда уни ҳисоблаш тартибларининг такомиллаштирилиши кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни изчил ривожлантириш учун кучли рағбатлантирувчи омил яратди.

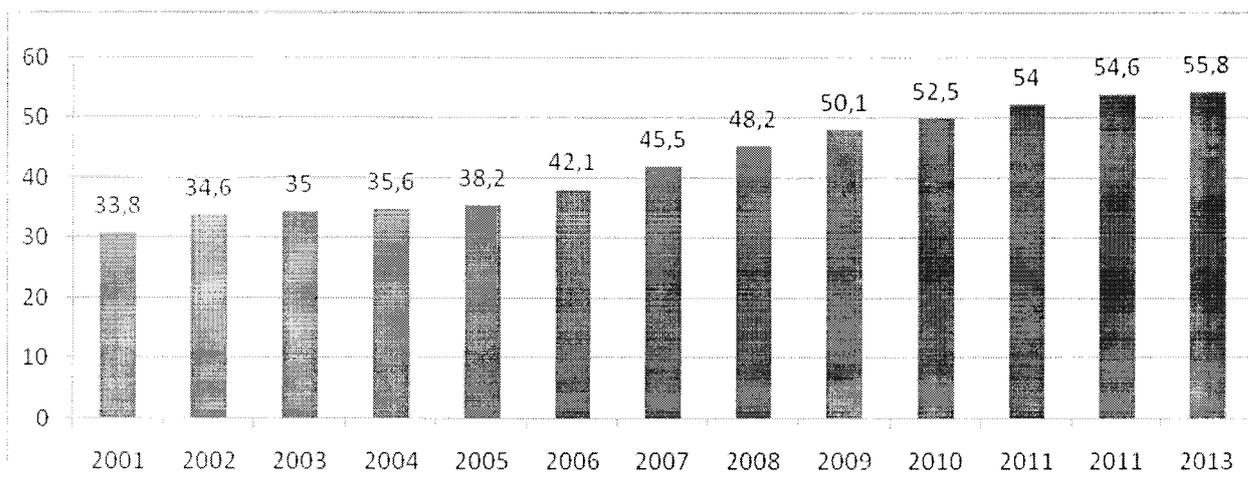
Натижада фаолият юритаётган кичик бизнес субъектлари сони 2008 йили қарийб 400 мингтани ташкил этди. Бу ушбу кўрсаткичнинг сўнгги олти йил мобайнида 1,9 баробар кўпайганлигини билдиради.

Фаолият кўрсатаётган кичик бизнес субъектларининг салмоғи 2007 йилга нисбатан 2008 йилда 1,7 фоизга, шу жумладан саноатда – 1,3 фоизга, қурилишда – 3,4 фоизга, транспортда – 22,2 фоизга ва бошқа ишлаб чиқариш соҳаларида – 9 фоизга ошди. Фаолият кўрсатмаётган тадбиркорлик субъектлари улуши 8,6 фоизни ташкил этди. Аммо ўз ўрнида айтиш керакки, бу айрим ривожланган мамлакатлар кўрсаткичидан анча паст. Демак

мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасини янада ривожлантириш зарур. Шунингдек, бу соҳанинг ривожини мамлакат бюджети барқарорлигини таъминлаш ва халқимиз фаровонлигининг ошишига хизмат қилади.

Кичик бизнес субъектлари томонидан ишлаб чиқарилаётган саноат маҳсулотлари ҳажми 2008 йилда салкам 22 фоизга кўпайди. Бу саноат тармоғидаги ўртача ўсиш кўрсаткичидан анча кўпдир. Шунинг натижасида кичик бизнеснинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 2007 йилдаги 45,5 фоиздан 2008 йилда 48,2 фоизга кўтарилди.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришга оид дастурларни амалга ошириш натижасида 2008 йилда 37 мингдан ортиқ янги кичик бизнес субъектлари, 119,6 мингта яқка тартибдаги тадбиркорлик субъектлари ташкил этилди. Шунингдек, таркибий ўзгартирилаётган монополист корхоналарнинг фойданилмаётган қувватларида турли мулкчилик шаклларига асосланган 130 та янги кичик корхоналар ташкил этилиб, уларда 7,5 мингта яқин иш ўринлари яратилди. 83 та банкрот корхоналар негизида 92 янги тадбиркорлик субъектлари ташкил этилиб, уларда 9,8 мингта иш ўринлари яратилди.

1.3.1-расм. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ЯИМ даги улуши. (фоизда)

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожланиши мамлакатда иқтисодий ўсиш бўйича қўшимча манбалар яратилишига, ижтимоий-иқтисодий муаммолар маълум даражада бартараф этилишига, ишчи кучи иш билан таъминланишига, миллий бойлик ортишига, аҳоли турмуш даражаси юксалишига, пировард натижада ўрта мулкдорлар синфи кўпайишига олиб келади.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш иш жойларига талаб юқори бўлган давлатимиз учун энг кам харажат сарфлаб, янги иш ўринларини очиш, маҳаллий бозорларимизни маҳсулотлар билан тўлдириш, аҳоли даромадларини ўстириш ва давлат бюджетига солиқ тушумлари тушиши манбаларидан бири бўлиб қолади.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик томонидан ҳал этиладиган муҳим масалалардан яна бири аҳоли бандлиги даражасини ошириш ҳисобланади. Дарҳақиқат, тадбиркорлар маблағларини ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳасига киритар экан, даромадларини ошириш билан бирга жамиятнинг бошқа аъзолари ҳам иш ва даромад билан таъминланишига моддий негиз яратади. Мамлакатимизда бу борадаги фаолият кенгайиб бормоқда. Буни қуйидаги жадвалда кўришимиз мумкин.

Хуллас, бу каби кўрсаткичлар Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек "...биз учун энг ўткир бўлиб турган аҳоли бандлиги ва унинг даромадларини ошириш муаммоларини ҳал этишда ўзига хос локомотив вазифасини бажарадиган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантириш борасида биз танлаган сиёсатнинг мутлақо тўғри ва узокни кўзлаган ҳолда олиб борилаётганини такрор ва такрор исботламоқда".

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятининг кенгайиши иқтисодиётнинг бошқа соҳа ва тармоқлари ишлаб чиқариш ҳажмидаги салмоғининг ошиши орқали ҳам намоён бўлди. Хусусан, мазкур соҳанинг саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришдаги улуши 2008 йилдаги 13,9 фоиздан

2009 йилда 16,9 фоизга, кишлоқ хўжалигида тегишли равишда 97,8 фоиздан 97,9 фоизга, асосий капиталга инвестициялар ҳажмида 23,1 фоиздан 23,7 фоизга, пуллик хизмат кўрсатиш ҳажмида 48,5 фоиздан 48,7 фоизга, экспорт ҳажмида 12,4 фоиздан 14,6 фоизга қадар ошди.

Мамлакатда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг бу қадар жадал ривожланишида энг аввало мазкур соҳа учун белгиланаётган солиқ имтиёзлари етарли даражадаги рағбатлантирувчи роль ўйнамоқда. Жумладан, бу борада 2011 йилда кичик саноат корхоналари учун ягона солиқ тўлови 7 фоиздан 6 фоизга пасайтирилди, яқка тартибдаги тадбиркорлар учун эса қайд этилган солиқ миқдори ўртача 1,3 баробар камайтирилди.

2011 йилнинг “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили” деб эълон қилиниши билан Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришнинг 4 босқич бошланди, деб ҳисоблаш мумкин. Мазкур йилда узоқ муддатга мўлжалланган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш Давлат дастури қабул қилинди. Шунга асосан, мамлакатимизнинг ҳар бир вилояти ва туманларида ушбу соҳани ривожлантириш бўйича ҳудудий дастурлари ишлаб чиқилди ва уларни амалга ошириш чора-тадбирлари кўрилмоқда. Ушбу босқичнинг ўзига хос хусусияти шундаки, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасида ҳам модернизация қилишни давом эттириш эвазига уларни юқори технологик жараёнларни таъминловчи замонавий техникалар билан жиҳозлашнинг кўзда тутилганидир.

2011 йилнинг 24 августида Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш учун қулай ишбилармонлик муҳитини шакллантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги фармони қабул қилинди. Унга кўра тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш ва уларни муҳандислик-коммуникация тармоқларига улаш тартиби сезиларли даражада соддалаштирилди ҳамда бу жараён янада очиклик касб этди. Рўйхатга олиш

учун давлат божи ставкаси икки баробарга қисқартирилди. Ишчиларнинг йиллий ўртача сони 100 кишигача кўпайтирилган кичик корхоналар шуғулланиши мумкин бўлган фаолият турлари рўйхати сезиларли даражада кенгайтирилди. Кичик бизнес субъектларини давлат харидлари жараёнига кенг миқёсда жалб қилиш механизими ишлаб чиқилди ва жорий этилди.

Давлат ва назорат идораларининг корхоналар молиявий-хўжалик фаолиятига аралашувини кескин камайтириш ҳамда тадбиркорлик субъектларининг иқтисодий эркинлиги ва ҳуқуқларини сезиларли равишда кенгайтириш бўйича чоралар қабул қилинди. Янги ташкил қилинган кичик корхоналар ва микрофирмаларни режали солиқ текширувларидан озод этиш муддати икки йилдан уч йилга узайтирилди. Солиқ ва бошқа мажбурий тўловларни ўз вақтида тўлаётган, шунингдек, ишлаб чиқаришнинг барқарор ўсиш суръатлари ва рентабеллигини таъминлаётган кичик тадбиркорлик субъектларида уч йил давомида солиқ текширувларини ўтказиш тақиқланди.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, унинг ялпи ички маҳсулотдаги салмоғини янада ошириш учун, фикримизча, қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

□ кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг иқтисодий фаолияти учун янада кенгироқ қулайликлар яратиш;

□ қишлоқ жойларида фермер хўжаликларига инвестициялар жалб этиш, маҳсулотларни қайта ишлаш учун замонавий мини технологиялар олиб кириш, янги иш ўринлари барпо этиш соҳаларида қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тизимини ишлаб чиқиш;

□ шаҳар ва қишлоқ жойларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг турли хил тарихий ва анъанавий турларини ривожлантириш ва мавжуд иқтисодий ресурслардан самарали ва тежамли фойдаланиш асосида рақобатбардош хизматлар кўрсатишни жадаллаштириш;

□ республика аҳолисининг 47 фоизини ёшлар ташкил қилишини ҳисобга олган ҳолда улар талаби ва эҳтиёжларига мос келадиган хизмат турларини (компьютер, интернет, фото ва гўзаллик салонларини, сартарошхона ва бошқаларни) кенгайтиришга ҳукумат даражасида эътибор қаратиш;

□ тадбиркорларга қонун йўли билан белгиланган кафолат ва имтиёزلарни тушунтириш, уларнинг иқтисодий ва ҳуқуқий билимларини янада ошириш учун жойларда учрашувлар, ўқув семинарлари, малака ошириш курсларини ташкил қилиш кабиларни киритиш мумкин.

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида аҳолининг иш билан бандлигини таъминлаш ва фаровонлик даражасини оширишнинг энг муҳим омили сифатида хизмат кўрсатиш соҳасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада жадал ривожлантириш устувор вазифа бўлиб қолмоқда.

Хулоса

Ўтган йиллар давомида капитал қурилишни тартибга солиш ва ривожлантириш мақсадида 10 дан ортиқ фармойиш ва қарорлар қабул қилинди. Айниқса охириги 10 йил ичида кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш долзарб мақсад бўп келмоқда.

Чет эл тажрибасидан кўриш мумкинки, ЎТСКТнинг ташкил этилиши тизим фаолиятини таъминлаш учун зарур бўлган давлат бюджетидан сарфланадиган харажатлар камайишига, бир кунли фирмаларнинг қурилиш бозорига кириш имконияти пасайишига, қурилиш ишлари сифати ва хавфсизлик даражасини ошишига олиб келади.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожланиш жараёнларини тадқиқ қилиш уни тарихан шаклланиш 4 босқичга бўлинади.

1-босқич 1991-2000 йилларни ўз ичига олади.

2-босқич 2001-2006 йилларни ўз ичига олади.

3-босқич 2007-2010 йилларни ўз ичига олади.

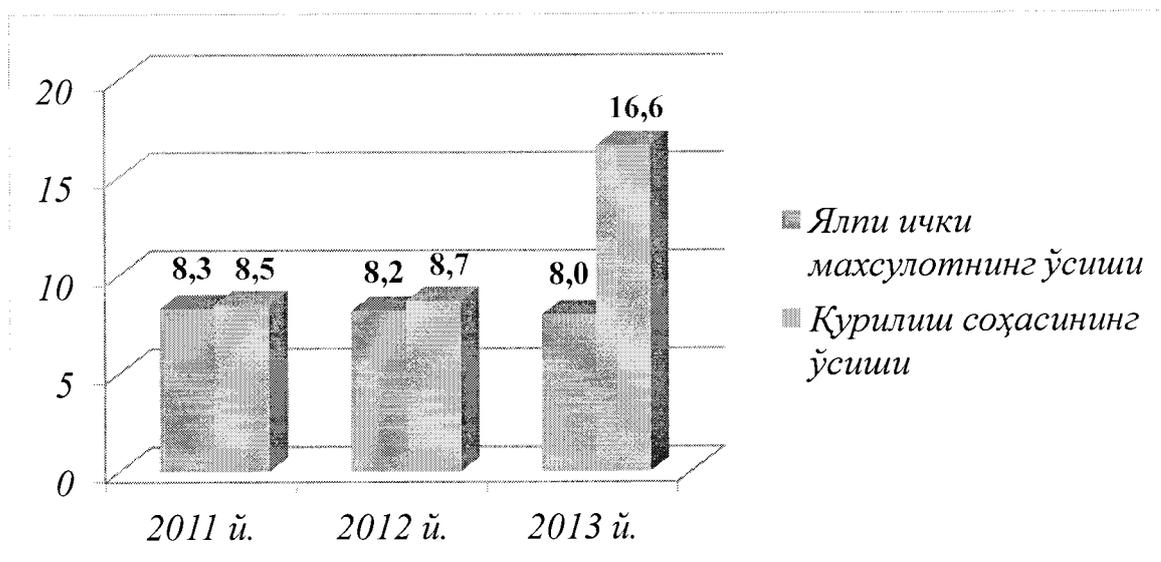
4-босқич 2011 йилдан хозирги давргача ўз ичига олади.

II Боб. Қашқадарё вилоятида капитал қурилишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг умумий ҳолати ва таҳлили

2.1. Мамлакатимизда капитал қурилишнинг умумий ҳолати

Ўтган йилларда мамлакатимизнинг иқтисодий ва ижтимоий соҳаларда муносаббатларга эришгани, модернизация ва диверсификация ҳисобидан юқори суръатлар ҳам ривожланганлигини қайд этамиз. Мамлакатимизда ялпи ички маҳсулоти 8 фоизга ўсди. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг роли ва ўрни тобора мустаҳкамланиб бормоқда ва бугунги кунда мамлакатимизнинг ялпи ички маҳсулотининг қарийб 55,8 фоизи яни шу соҳада ишлаб чиқарилмоқда.

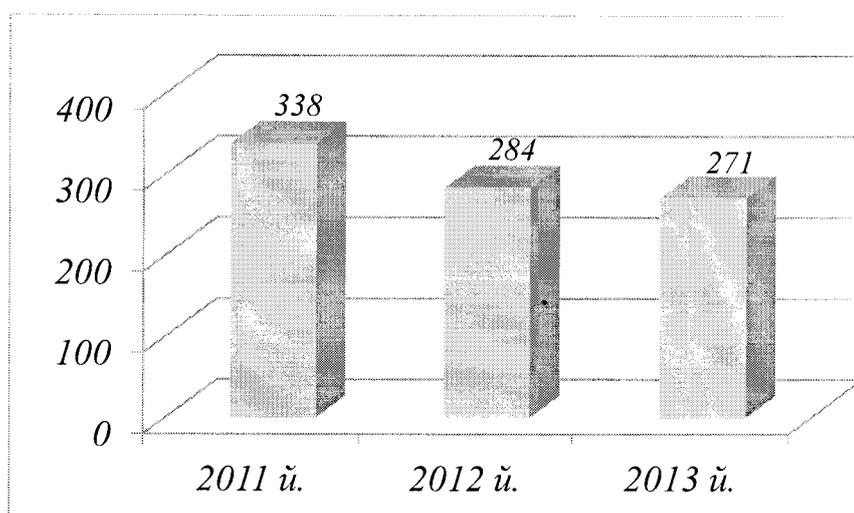
2013 йилга келиб қурилиш соҳаси ялпи ички маҳсулотнинг 12,7% ни ташкил этди бўлиб энг юқори 16,6 % ўсишга эрилиди.

2.1.1-расм. 2011-2013 йилларда ЯИМнинг ва қурилиш соҳасининг ўсиши

Ҳозирги кунда Республикаимизда жами 19931 та қурилиш пудрат ташкилотлари фаолият олиб бормоқда. Шуларда 271 таси йирик қурилиш пудрат ташкилотлари қолган 19660 таси эса кичик ва микрофирмалар ташкил этади. Қурилиш пудрат ташкилотлари сони охириги йилларда қисқариб кетаётган бўлиб фақатгина 2013 йилга келиб Президентимизнинг чиқараётган қарорлари, фармойишлари туфайли кўпайишга эришилди.

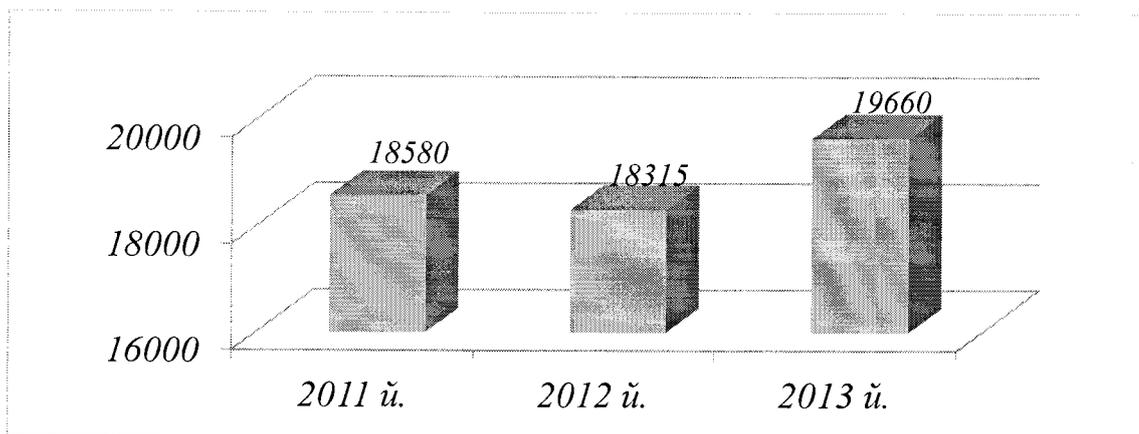
2012 йилда пудрат ташкилотлари 18599 тани ташкил этган бўлиб, шуларда 284 таси йирик қурилиш пудрат ташкилотлари ва 18315 таси кичик ва микрофирмалардир. Бу кўрсаткич 2011 йилда 18918 тани ташкил этган.

2.1.2-расм. Йирик қурилиш пудрат ташкилотлари сони

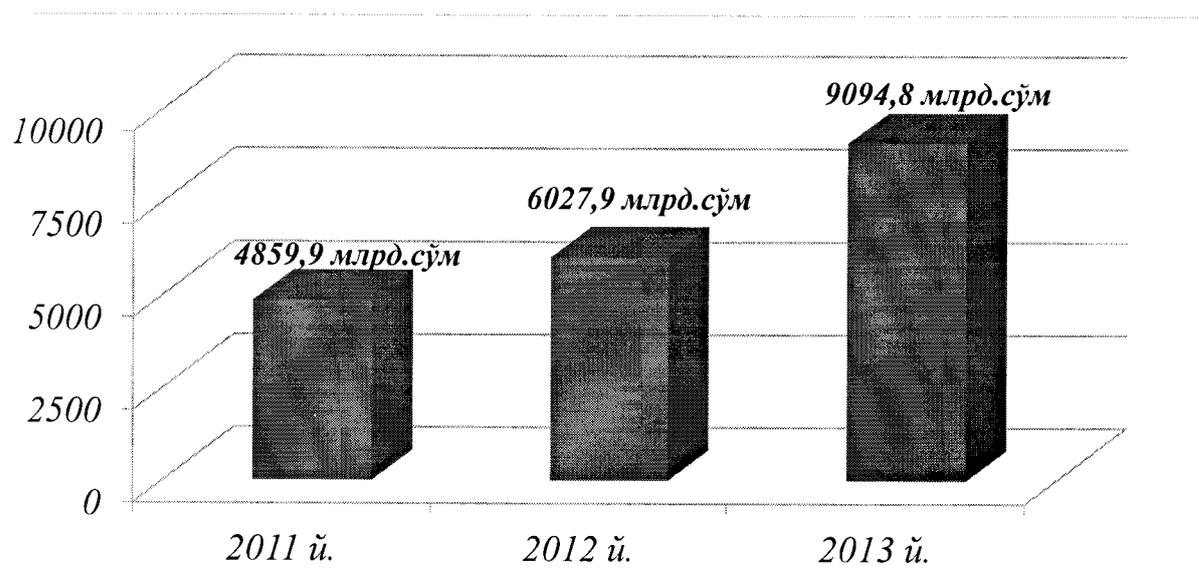
Диаграммадан кўриб мумкинки йилдан йилга йирик пудрат ташкилотлари сони камайиб бормоқда. Айниқса 2011-2012-йиллар орасида камайиш 54 тани ташкил этгани ачинарли ҳолат. Йирик пудрат ташкилотларининг камайиб кетишига асосий сабаб қилиб техникаларнинг эскирганлиги ва ишлатишга яроқсиз бўп қолган. Ишлаётган техникалар ҳам ўп харажат талаб бўлганлиги сабабли ташкилотлар кўп миқдорда пул қотишмоқда. Ҳозирги пайтга келиб асосий йирик қурилиш пудрат ташкилотлари Тошкент шаҳрига тўғри келмоқда.

Кичик қурилиш пудрат ташкилотлари ва микрофирмалар эса 2013 йилга келиб ўсишга эришилди бунга сабаб қилиб кичик бизнес ва асосий тадбиркорликни ривожлантиришга қаратилаётган этибор деб олсак бўлади.

2.1.2-расм. Кичик ва микрофирмалар сони

Республикамизда жадаллик билан ривожланаётган соҳалардан бири бу қурилиш соҳаси бўлиб 2013 йилда бажарилган ишлар ҳажми жами 9094,8 млрд. сўмни ташкил этди. Аввалги йиллар билан солиштирганимизда 2012 йилда 6027,9 млрд. сўмни, 2011 йилда эса 4859,9 млрд.сўмни ташкил этган.

2.1.4-расм. Республика бўйича йиллик қурилиш қиймати.

Диаргаммадан кўриш мумкинки 2012 йилда қурилиш ҳажми 24% га ошган бўлса 2013 йилга келиб жуда юқори суратда яъни 50,9% га ошган.

2011 йилда қурилишнинг 45% ини йирик қурилиш пудрат ташкилотларига тўғри келган бўлса, 2012 йилда йирик қурилиш пудрат ташкилотлари бажарган ишлар ҳажми камайганлиги ва 40%ни ташкил этган.

2013 йилга келиб йирик қурилиш пудрат корхоналари бажарган ишлари ҳажми 2012 йилга нисбатан юқорилаган ва 44%ни ташкил этган.

Республика бўйича йиллик қурилиш қиймати йирик, кичик ва микрофирмалар кесимида

2.1.1-жадвал.

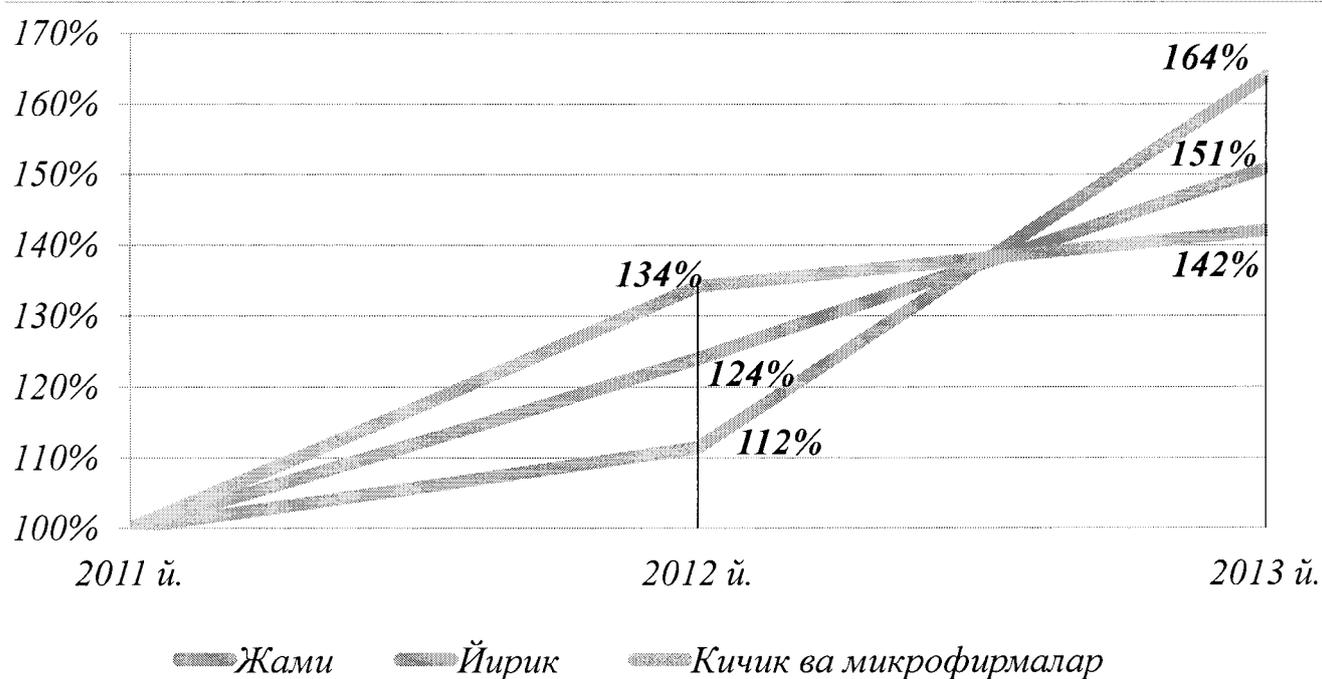
№	Йиллар	Бажарилган иш ҳажми (млрд.сўм)				
		Ҳами	Йирик	%	Кичик ва микрофирмалар	%
1	2	3	4	5	6	7
1.	2011 й.	4859,9	2177	45	2682,9	55
2.	2012 й.	6027,9	2426,7	40	3601,2	60
3.	2013 й.	9094,8	3977,7	44	5117,1	56

Кичик ва микрофирма кўринишидаги қурилиш пудрат ташкилотлари 2011 йилда 2682,9 млрд.сўмлик, йирик қурилиш пудрат ташкилотлари эса 2177 млрд.сўм қурилиш ишларини бажарган. Бу кўрсаткичлар 2012 йилда келиб кичик ва микрофирма кўринишидаги қурилиш пудрат ташкилотлари бажарган иш ҳажми 34,2%га ошган, йирик қурилиш пудрат ташкилотлариники эса 11,5%га. 2013 йилда қурилиш ишлари ҳажмлари 50%дан ортиқ ошган бўлиб вазосий кўтарилиш йирик қурилиш пудрат ташкилотларига тўғри келади ва 42,9%ни ташкил этади. Кичик ва микрофирма кўринишидаги қурилиш пудрат ташкилотлари бажарган иш ҳажлари ҳам сезирарли даражада ўсган ва 42,1%ни ташкил этган.

**Республика бўйича йиллик қурилиш қиймати йирик, кичик ва
микрофирмалар кесимида ўсиши**

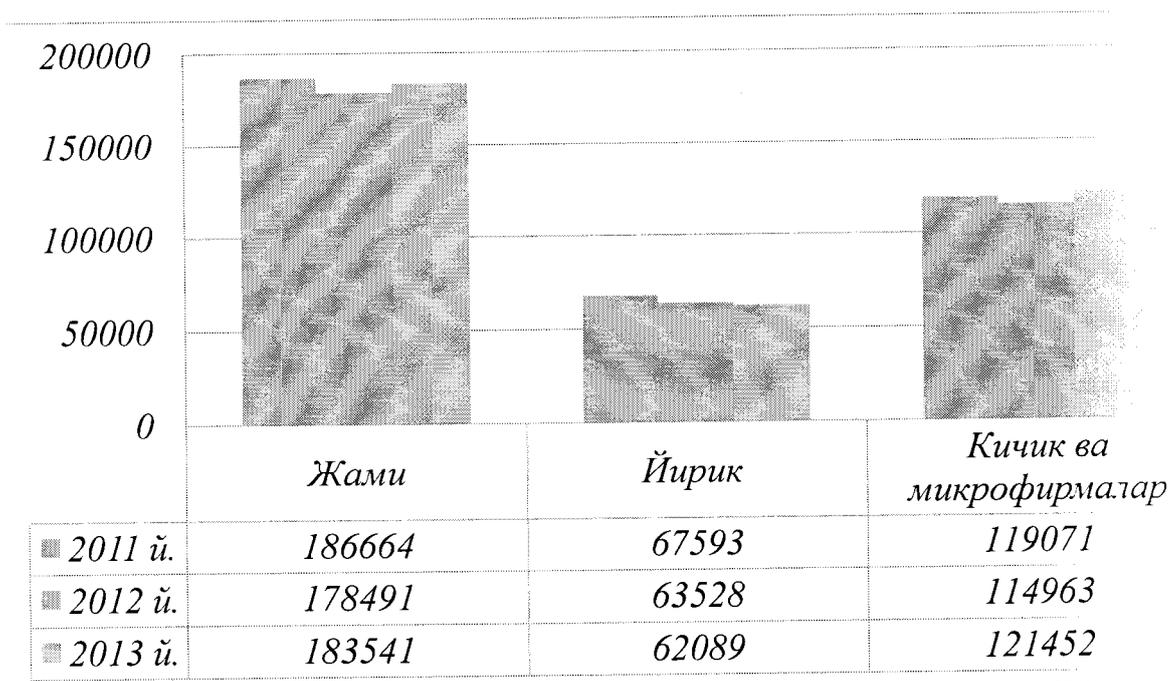
2.1.2-жадвал

№	Йиллар	Бажарилган иш хажми (млрд.сўм)			
		Йирик	Ўтган йилга нисбатан %	Кичик ва микрофирмалар	Ўтган йилга нисбатан %
1	2	3	4	5	6
1.	2011 й.	2177	100	2682,9	100
2.	2012 й.	2426,7	111,5	3601,2	134,2
3.	2013 й.	3977,7	163,9	5117,1	142,1

2.1.5-расм. Республика бўйича йиллик қурилиш қиймати йирик, кичик ва микрофирмалар кесимида ўсиши диаграммаси

Хозирги кунга келиб қурилишда жами 183541 та аҳоли иш билан банд. Бу кўрсаткич 2012 йилда 178491 тани, 2011 йилда эса 186664 та бўлган. 2013 йилда ишчилар сонининг 34%и йирик қурилиш пудрат корхоналарига тўғри келади. 2011 ва 2012 йилларда бу кўрсаткич 36%ни ташкил этган. Кичик ва микрофирмалар улуши эса 2013 йилда 66%, 2011 ва 2012 йилларда эса 64%ни ташкил этган.

2.1.6-расм. Республика бўйича ишчилар сони.

2.2. Қашқадарё вилоятида капитал қурилишнинг умумий ҳолати

Вилоятда қурилишни ривожлантириш бўйича амалга оширилаётган ишлар натижасида, аҳолининг бугунги кунда мактаб, коллеж, спорт комплекслари ва уй-жойга ўсиб бораётган эҳтиёжининг таъминланиши янада яхшиланишига, турмуш даражасининг ошишига олиб келмоқда.

Қурилишни ривожлантириш бўйича жорий йилнинг 3 мартида мухтарам Президентимизнинг “Қурилиш ташкилотларини янада ривожлантириш ва уларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2137-сонли қарори асосида ва ушбу қарор ижросини таъминлаш мақсадида “Қашқадарё вилоятида 2014-2016 йилларда йириклаштирилаётган қурилиш пудрат корхоналари бўйича Дастур ишлаб чиқилиб тасдиқланди.

Мухтарам Президентимизнинг мазкур қарори билан:

- қурилиш-пудратчи ташкилотлари Реестрига киритилган кундан бошлаб 3 йил муддатга юридик шахслардан олинадиган фойда солиғини тўлашдан озод этиш. Бунда бўшайдиган маблағлар янги қурилиш техникаси, ускуналар, машиналар ва механизмлар, кичик механизация воситалари, технологик ускуналар, шунингдек асбоб-анжомлар, эҳтиёт қисмлар ва ётловчи буюмлар харид қилишга мақсадли равишда йўналтириш;

- қурилиш-пудрат ташкилотлари Реестрига киритилган қурилиш ва қурилиш-монтаж ташкилотларининг, шу жумладан «Ўзавтойўл» ДАК таркибидаги йўл қурилиши ташкилотларининг, бюджет олдидаги солиқлардан ва мақсадли давлат жамғармаларига мажбурий тўловлардан, шунингдек тасоубланган пеня ва жарималардан қарзларини кечиш;

- Реестрга киритилган, янгидан ташкил этилаётган ва йириклаштирилаётган қурилиш пудрат ташкилотларига «нулинчи» сотиб олиш ставкаси бўйича тегишли инвестиция мажбуриятлари асосида ёки давлатнинг улуши сифатида бериш каби имтиёзлар берилди.

Ушбу қарорнинг ижросини таъминлаш бўйича вилоятимизда ишлаб

чиқилган Дастурга киритилган мақсадли параметрларга мувофиқ, 2016 йилгача вилоят бўйича жами 7 та янги қурилиш ташкилоти ташкил этилиши белгиланган.

Жорий йилда асосий капиталга инвестиция қурилиш ҳажмининг ўтган йилга нисбатан 2,5 фоизга ўсиши эришилди, ялпи ҳудудий маҳсулотда қурилиш улушини 6,5 фоизни ташкил этиб, шундан қурилиш монтаж ишлари 1636670,5 млн.сўмни ташкил этиди. Қурилишда банд бўлган аҳоли сони 17724 кишига етди.

Вилоятда жами 2485 та қурилиш пудрат ташкилотлари руйхатдан ўтган бўлиб, шундан 38 таси йирик, 186 таси кичик ва 2261 таси микрофирма ҳисобланади (шулардан 2191 таси махсус қурилиш-монтаж ташкилотлари ҳисобланади).

Шу ўринда вилоятда қурилиш ҳажми йилдан- йилга ортиб бораётганлигига кўриш мумкин (2007 йилда 830 млрд. сўм капитал маблағлар ўзлаштирилган бўлиб, 2014 йилга келиб бу кўрсаткич 3944 млрд. сўмни (2007 йилга нисбатан 475%) ташкил қилмоқда).

Ёки пудрат ташкилотлари томонидан бажарилган қурилиш ишлари 2007 йилда 351 млрд. сўмни ташкил этган бўлса, 2014 йилга келиб бу кўрсаткич 1619,8 млрд сўмни (2007 йилга нисбатан 462%ни) ташкил этди.

2015 йилда эса 4662 млрд. сўм капитал маблағлар ўзлаштириш, пудрат ташкилотлари томонидан 2071 млрд. сўмлик қурилиш ишларини амалга ошириш кутилмоқда.

2015 йилда Инвестиция дастурига кўра 206 та иншоотлар (122,4 млрд. сўм), 1320 та (229,5 млрд. сўм) намунавий лойиҳалар асосида уй-жойлар қуриш, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 25 июлдаги ПҚ-2010-сонли қарорига асосан Қарши шаҳрида 240,1 млрд. сўм, Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 20 февралдаги 31-сонли қарорига асосан Шаҳрисабз шаҳрида 244,2 млрд. сўм маблағларни ўзлаштириш ишларини Сизлар билан биргаликда амалга оширишимиз керак.

Вилоятда 2 та йирик ихтисослаштирилган қурилиш пудрат ташкилотлари ташкил этилди. Жумладан: "Мубаракнефтвазмонтажмахсусқурилиш" маъсулияти чекланган жамияти (57 та машина ва механизмлари, 45 та кичик механизмлари мавжуд, жамиятда жами 305 нафар ишчи ходим фаолият кўрсатмоқда). 2014 йилда 21,8 млрд. сўм қурилиш ишлари амалга оширилган.

"Шуртаннефтвазкимёмажмуаси" УШКга қарашли "Кўприк-йўл қурилиш бошқармаси" унитар корхонаси 56 та машина ва механизмлари, 46 та кичик механизмлар мавжуд. Корхонада жами 320 нафар ишчи ходим фаолият кўрсатмоқда. Қарши шаҳар 4 тасмали айланма йўлини қурилиш ишларини (45,8 млрд. сўм) амалга оширмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 18 апрелдаги "Қурилиш-пудрат ташкилотлари реестрини шакллантириш ва юритиш тартиби тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида"ги 97-сонли қарорига мувофиқ вилоятда ҳозирги кунда 285 та қурилиш-пудрат ташкилотлари томонидан қабул қилинган ҳужжатлар ишчи гуруҳга ўрганиш учун топширилди. Шулардан 267 та қурилиш-пудрат ташкилотлар реестрга киритилди.

2015 йилда мазкур қарор (ПҚ-2137)га асосан вилоятда 3 та йирик ихтисослаштирилган қурилиш пудрат ташкилотлари ташкил этиш белгиланган.

2014 йилда 13 та туманнинг 29 та массивида 1172 та уй-жойларга 12 та турдаги қурилиш материаллари имтиёзли нархларда етказиб берилиб, қурилиш ишлари амалга оширилди. 29 та массивда 22,97 км. газ тармоқлари 14 массивда газ тармоқлари тортилди, 15 та массив ёқилғининг бошқа турига мослаштирилган), 25,68 км. электр тамоқлари ва 73,7 км. ичимлик суви тармоқлари тортилди, 20 та трансформатор пунктларини ўрнатилди, барча массивлар йўлларида тупроқ ишлари бажарилиб, шағал ётқизилди.

2014 йилги Инвестиция дастурига асосан (ПҚ-2069-сонли қарорига

асосан) жами 95,3 млрд.сўм маблағларни ўзлаштириш ҳисобига 132 та иншоотлар қурилиши амалга оширилди.

2014 йилда жами 286 та қишлоқнинг 224,8 км. ички хўжаликлараро автомобиль йўлларини таъмирлаш ишларига 15,2 млрд. сўм маблағ ажратилган бўлиб, йил давомида 12,4 млрд. сўм бюджет маблағлари ҳисобидан 187,4 км. (83,4%) ички йўллар таъмирланди.

Қашқадарё вилоятида 2013 йилнинг ялпи ҳудудий маҳсулотлари таркиби бўйича иқтисодий кўрсаткичлар

2.2.1-жадвал

Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2010 йил	2011 йил	2012 йил	2013 йил
Ялпи ҳудудий маҳсулот амалдаги баҳода	млн.сўм	4865095,0	5879473,4	7538106,3	8828128,6
Ўтган йилга нисбатан	%	103,9	106,3	104,5	105,6
ш.ж. соҳалар улуши % да					
Саноат	%	40,7	39,6	39,0	37,4
Қишлоқ хўжалиги	%	18,4	18,2	19,4	19,8
Қурилиш	%	7,0	6,5	6,4	6,5
Транспорт ва алоқа	%	4,5	6,9	6,9	7,5
Савдо ва ум. овқатланиш	%	4,3	6,2	6	6,4
Бошқалар	%	17,7	12,8	12,8	14
Тоф солиқлар	%	7,4	9,8	9,5	8,4
Кичик бизнес улуши	%	55,0	56,2	52,4	51,4
Маҳаллий бюджет					
Даромадлари режаси	млн.сўм	765755,1	1089370,7	1136088,8	12189046,4
ҳақиқатда	млн.сўм	772711,9	1103489,6	1147926,5	1305213,7
режанинг бажарилиши	%	100,9	101,3	101,0	101,3
Харажатлари режаси	млн.сўм	710633,5	838404,4	1086709,0	1280241,3
ҳақиқатда	млн.сўм	707950,3	843034,7	1091266,0	1286495,3
режанинг бажарилиши	%	100,0	100,6	100,4	100,5

Манба: Қашқадарё вилояти статистика бошқармаси маълумотларидан фойдаланилди

Капитал қурилиш ва асосий воситаларни фойдаланишга топшириш

2.2.2-жадвал

Кўрсаткичлар	Улчов бирлиги	2010 йил	2011 йил	2012 йил	2013 йил
1. Асосий капиталга инвестиция (амалдаги баҳода)	млн.сўм	1597969,9	1914906,4	2824411,6	3352870,0
Орта суръати	%	63,3	104,9	126,6	102,5
Тандан:					
1.1. Қурилиш - монтаж ишлари (амалдаги баҳода)	млн.сўм	711712,7	823576,0	1424375,3	1636670,5
1.1.1. Робот ускуналар машина ва асбоблар	млн сўм	373585,7	566204,2	797483,2	1126122
1.1.2. Скалар	млн сўм	886257,2	525126,2	602553,1	590077,5
2. Пудратчилар томонидан амалдаги баҳода қилинган пудрат ишлари (амалдаги баҳода)	млн.сўм	679458,7	810092,2	947764,7	1195170,4
Орта суръати	%	129,3	108,8	112,0	108,9
3. Уй-жой қурилиши, жами	МИНГ КВ.КМ	853,4	862,9	864,7	887,1
Уй-жой қурилиши бўйича:					
3.1. Дархона маблағи	МИНГ КВ.М	х	5,7	2,6	7,7
3.2. Қили маблағи	МИНГ КВ.М	751,9	733,9	733,3	730,5
3.3. Қурилиш уй-жой қурилиш	МИНГ КВ.М	101,5	123,4	128,8	148,9
- Ижтимоий-маданий хизмат объектларини топшириш					
4.1. Таълим мактаблари	Ўқув.урин	630	6500	11576	11510
4.2. Коллеж ва лицейлар	Ўқув.урин	3765	-	4230	1110
4.3. Спортхоналар	катнов	260	420	450	650
4.4. Термоқлари	км	28,0	0,5	-	-
4.5. Термоқлари	км	300,3	355,7	123,3	143,8

Манба: Қашқадарё вилояти статистика бошқармаси маълумотларидан фойдаланилди

Мехнат ресурслари

2.2.3-жадвал
(минг киши)

	2010 йил	2011 йил	2012 йил	2013 йил
Эн.лоят буйича	1481,7	1568,9	1618,1	1654,2
Ўзгор	88,2	94,4	96,9	99,5
Дехқонобод	61,8	66,5	68,1	70,1
Камаш	118,3	124,7	128,5	131,0
Қарши	113,7	122,2	125,5	128,2
Қосон	120,1	126,6	130,6	134,1
Қитоб	122,2	128,1	132,1	133,9
Миришқор	58,2	61,5	63,8	64,3
Муборак	52,3	56,4	58,1	58,3
Нишон	62,7	66,8	69,4	71,2
Қасби	85,1	90,5	93,5	96,0
Қироқчи	159,1	167,9	174,2	182,9
Шаҳрисабз	167,5	174,7	178,2	180,5
Якқабоғ	117,8	123,8	128,1	130,9
Қарши шаҳри	154,7	164,8	171,1	173,3

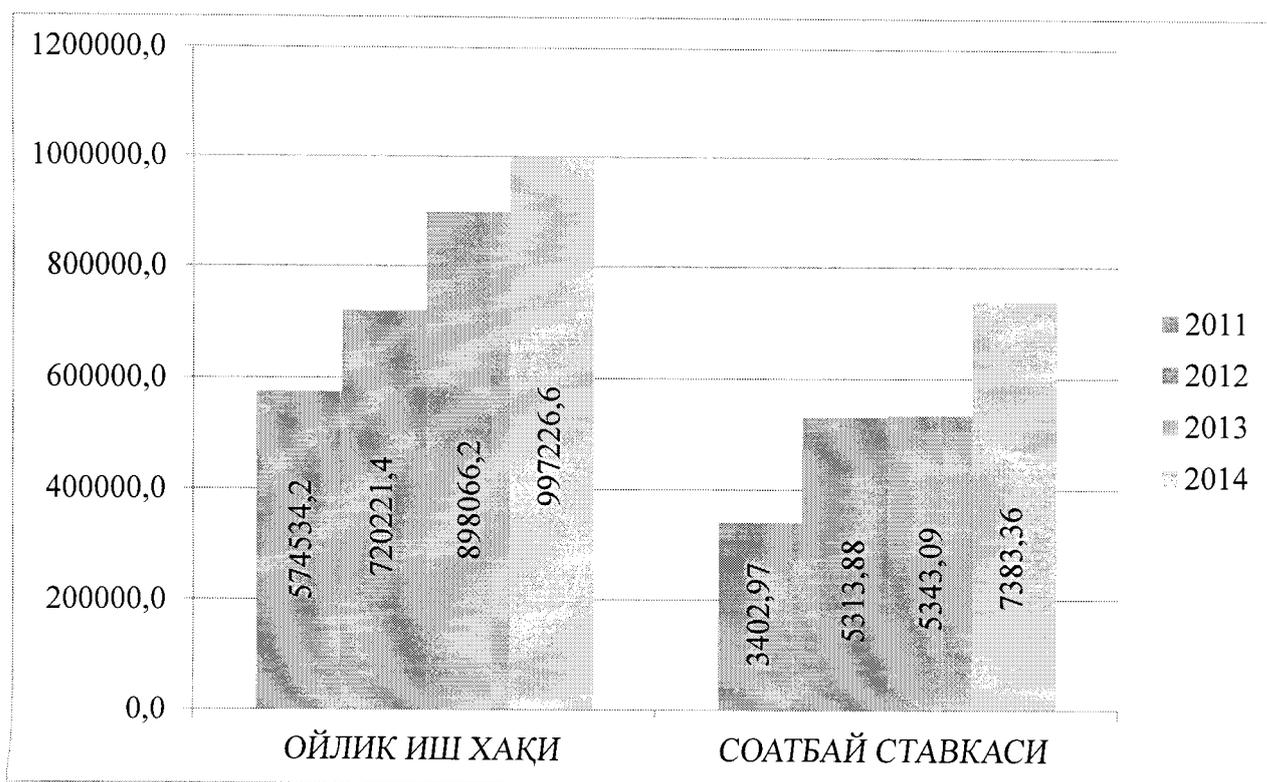
Манба: Қашқадарё вилояти статистика бошқармаси маълумотларидан фойдаланилди

2.3. Капитал қурилишда кичик бизнес ва хусусий тadbиркорларнинг объект қурилишини ташкил этишда таъсир этувчи кўрсаткичлар таҳлили

Капитал қурилишда объект қурилишида қурилиш ташкилотининг қуйидаги кўрсаткичлари катта аҳамиятга эга:

1. Иш ҳақи
2. Қурилиш материаллари нархи
3. Машина механизмлар қиймати
4. Пудратчининг бошқа харажатлари

Республика бўйича Статистика қўмитаси соҳалар бўйича ойлик ўртача иш ҳақи бўйича маълумот йиғилади.

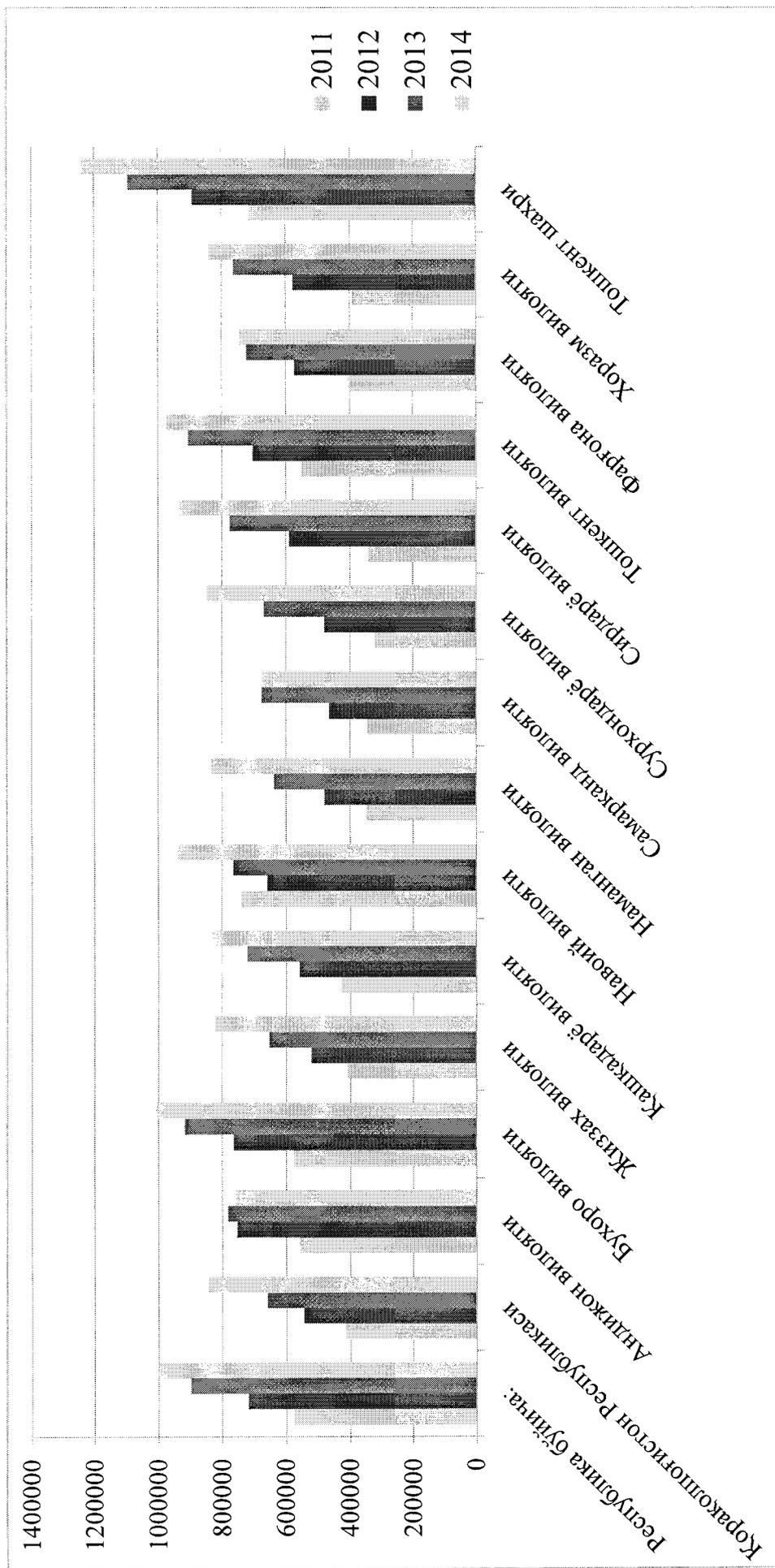

2.3.1-расм. Республика бўйича қурилиш соҳасида ўртача иш ҳақи.

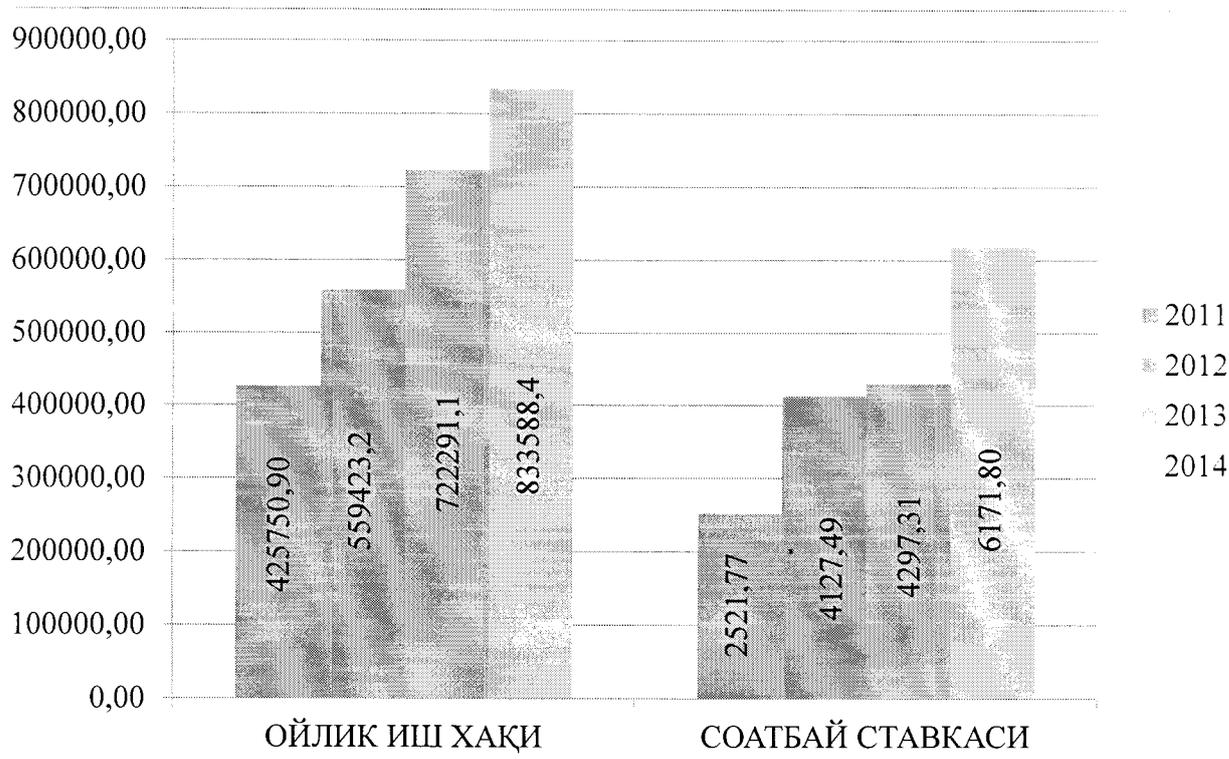
“Қурилиш” соҳаси бўйича ўртача ойлик иш ҳақи

2.3.1-жадвал

№	Худудлар	2011		2012		2013		2014	
		ойлик иш ҳақи	соатбай ставкаси						
	Республика бўйича:	574534,2	3402,97	720221,4	5313,88	898066,2	5343,09	997226,6	7383,36
1.	Қорақолпоғистон Республикаси	413579,6	2449,68	545455,1	4024,43	660381,0	3928,97	842052,5	6234,47
2.	Анджон вилояти	558045,6	3305,37	754616,9	5567,65	782570,6	4655,94	757717,7	5610,06
3.	Бухоро вилояти	577073,9	3418,08	765171,8	5645,52	916957,8	5455,48	1009155,9	7471,69
4.	Жиззах вилояти	408236,9	2418,04	521962,1	3851,10	653503,8	3888,05	824902,2	6107,49
5.	Қашқадарё вилояти	425750,9	2521,77	559423,2	4127,49	722291,1	4297,31	833588,4	6171,80
6.	Навой вилояти	741279,2	4390,68	660738,5	4875,00	766009,9	4557,41	939950,2	6959,29
7.	Наманган вилояти	349263,2	2068,73	479753,2	3539,67	638600,1	3799,38	834578,1	6179,13
8.	Самарқанд вилояти	344532,4	2040,71	465313,4	3433,14	677001,0	4027,85	676555,7	5009,15
9.	Сурхондарё вилояти	321966,4	1907,04	480484,8	3545,07	669460,8	3982,99	847288,2	6273,24
10.	Сирдарё вилояти	341414,2	2022,24	590392,8	4355,99	775646,9	4614,75	933629,0	6912,49
11.	Тошкент вилояти	552057,7	3269,9	703955,8	5193,87	904458,8	5381,12	973382,2	7206,82
12.	Фарғона вилояти	402288,7	2382,80	572778,3	4226,02	722956,7	4301,27	745012,0	5515,99
13.	Хоразм вилояти	389514,2	2307,14	578228,8	4266,24	763524,5	4542,63	841319,4	6229,04
14.	Тошкент шаҳри	713810,8	4227,99	892102,8	6582,04	1094789,1	6513,50	1238231,1	9167,74

2.3.2-رەسىم. “كۈرۈلۈش” شەخسەت بۇيىچە ئۇرغۇچا ئايلىق ئىش ھاكى

2.3.3-расм. Қашқадарё вилояти бўйича қурилиш соҳасида ўртача иш ҳақи.

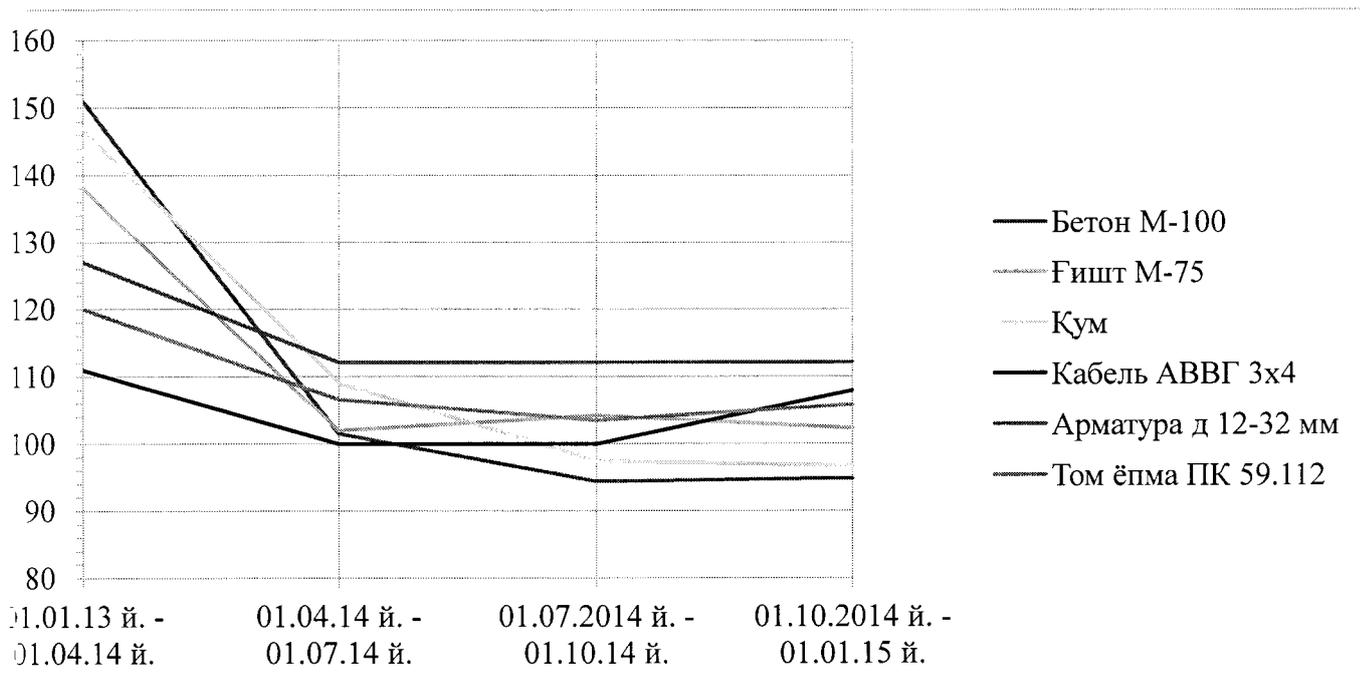
Объект нархининг 60-65% ини қурилиш материаллари ташкил этади. Республика бўйлаб асосий 35 хил қурилиш материали бўйича таҳлил қилиб чиқамиз. материаллар нархига транспорт ва тайёрлаш-сақлаш харажатлари ҳам қўшилади. Транспорт харажатлари кабель маҳсулотлари учун 1,5% гача, импорт материаллари учун 2% гача, қолган қурилиш материаллари ва конструкцияларига 5% гача, ускуналар чун эса 2% гача олинади. Тайёрлаш сақлаш харажатлари қурилиш материаллари ва конструкцияларига 2% гача, металлоконструкцияларга 0,75% гача, ускуналарга 1,2% гача олинади.

Республика бүйича қурилиш материалларининг ўртача нархлари

2.3.2-жадвал

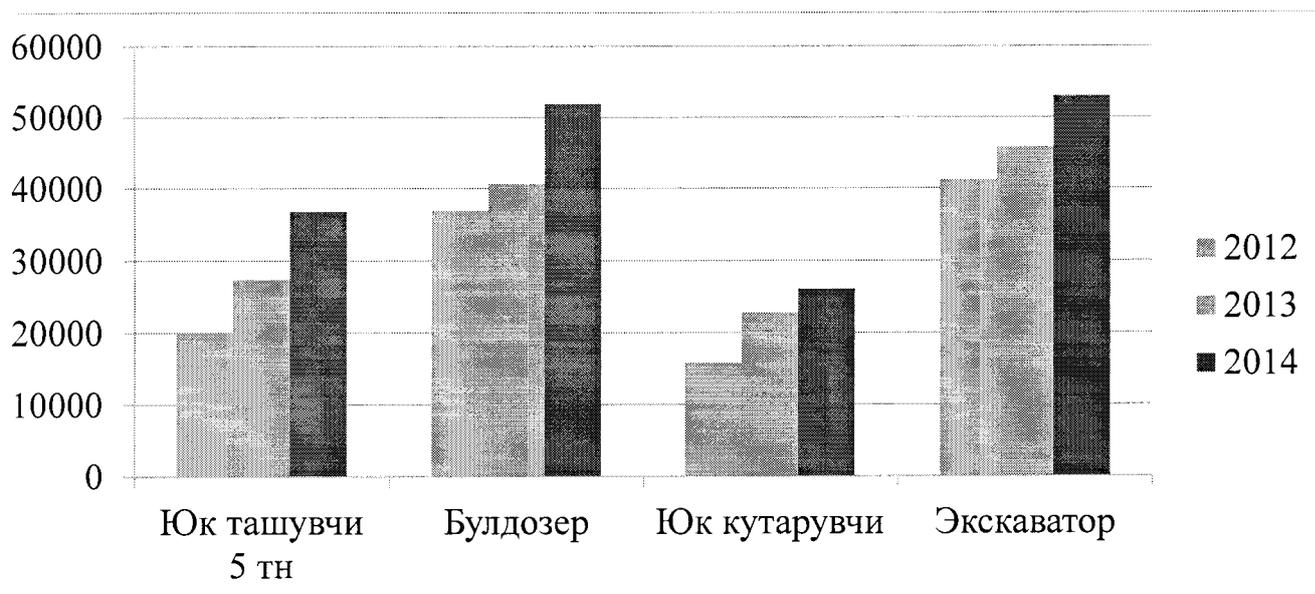
№	Қурилиш материаллари номи	Ўлчов бирлиги	Республика бүйича ўртача нархи			Нархини ўзгариши % да	
			2012 йил	2013 йил	2014 йил	2013-2012йй нисбатан	2014-2013йй нисбатан
1.	Бетон М-100	м ³	189609	285631	267024	151	93,49
2.	Бетон М-200	м ³	224499	344407	324862	153	94,33
3.	Цементли қоришма М-100	м ³	178883	222956	217377	125	97,50
4.	Асфальтобетон	тн	74916	101805	138394	136	135,94
5.	Охак	тн	252000	250000	322704	99	129,08
6.	Ғишт М-75	минг дона	242343	335480	342453	138	102,08
7.	Шебень фр 5-20	м ³	23591	35673	42381	151	118,80
8.	Шебень фр 20-40	м ³	21919	37696	39541	172	104,89
9.	Шағал фр 5-20	м ³	21459	23763	24481	111	103,02
10.	Шағал фр 5-20	м ³	27730	31890	32330	115	101,38
11.	Қум	м ³	26232	38585	38287	147	99,33
12.	Шифер	м ²	6338	8847	10636	140	120,23
13.	Эмаль ПФ	кг	7830	9690	9885	124	10201
14.	Ойна 3-4мм	м ²	8500	6693	7571	79	113,12
15.	Электрод	тн	5353000	5656000	5956000	108	105,3
16.	Металл конструкция	тн	4890256	5375033	5150982	110	95,83
17.	Наличник	м	6000	5200	5393	87	103,71
18.	Плинтус	м	2662	2946	5881	111	199,63

№	Қурилиш материаллари номи	Ўлчов бирлиги	Республика бүйича ўртача нархи				Нархини ўзгариши % да	
			2012 йил	2013 йил	2014 йил	2013-2012й нисбатан	2014-2013й нисбатан	
19.	Штапик	м	500	856	1794	171	209,58	
20.	Гипс	тн	252000	288000	192000	114	66,67	
21.	Кабел АВВГ 3x4	м	2216	2451	2705	111	110,36	
22.	Кабел КВВГ 4x1,5	м	3662	3662	3932	100	107,37	
23.	Кабел ТППЭП 20x2x0,4	м	4347	4347	4770	100	109,73	
24.	Кабел ВВГ 2x2,5	м	3114	3115	3126	100	100,35	
25.	Электр сим АПШВ 2x2,5	м	599	637	687	106	107,36	
26.	Электр сим ППВ 2x2,5	м	2026	2026	2125	100	104,89	
27.	Труба	тн	3005539	3606533	3526903	120	97,79	
28.	Арматура АШ д 12-32 мм	тн	1080600	1367160	1532520	127	112,10	
29.	Арматура АШ д 36 мм	тн	1094560	1384720	1552160	127	112,09	
30.	Арматура АП д 12-16 мм	тн	1059900	1340820	1503000	127	112,10	
31.	Арматура АП д 18-32 мм	тн	1059960	1341000	1503180	127	112,09	
32.	Арматура АП д 32-40 мм	тн	1065960	1348740	1511880	127	112,10	
33.	Уголок 25-40 мм	тн	1272840	1565640	1772640	126	111,09	
34.	Том ёлма ПК 59.12	дона	562357	672753	711929	120	105,82	
35.	Пойдевор блогли ФБС 24.4.6	дона	130791	184102	184328	141	100,12	

2.3.4-расм. Қурилишда асосий материалларнинг нархининг ўсиши

Энг долзарб масалаларнинг бири бу машина механизмлар харажатлари, чунки вақт ўтиши билан янги қурилиш техникалари чиқиб бормоқда ва бажариш вақти камайиб нархи ошмоқда. Бозор иқтисодиётида аниқ бир нархларни 1 маш/соатда чиқариш қийинлашганлиги сабабли ўртача қийматлари ҳисоблаб чиқилади.

2.3.4-расм. Қурилишда машина механизмлар 1 маш/соатда нархи

**Республика бүйича 2012-2014 йилларда машина механизмларнинг
1 маш/соат да нархнинг ўсиши**

2.3.3-жадвал

№	Машина механизмлар номи	Ўлчов бирлиги	Нархи 1 маш/соат (сум)			2012-2014-йилларда ўсиши %да	
			01.01.2013й.	01.01.2014й.	01.01.2015й.	01.01.2013- 01.01.2014	01.01.2014- 01.01.2015
1.	Автогредер 99 квт 135 л.с.	маш/соат	40570	62882	75591	55,00	20,21
2.	Юк ташувчи 5 тн	маш/соат	19927	27353	36803	37,27	34,55
3.	Автогидравлик кўтарувчи 18м лик	маш/соат	22440	23843	27877	6,25	16,92
4.	Автогидравлик кўтарувчи 22м лик	маш/соат	28130	30095	35383	6,99	17,57
5.	Булдозер 59(80) квт (л.с.)	маш/соат	30658	36164	42619	17,96	17,85
6.	Булдозер 79(108) квт (л.с.)	маш/соат	36949	40617	51900	9,93	27,78
7.	Булдозер 96(130) квт (л.с.)	маш/соат	45840	55341	68141	20,73	23,13
8.	Булдозер 118(160) квт (л.с.)	маш/соат	52429	57693	72371	10,04	25,44
9.	Авто кўтарма 6,3 тн	маш/соат	31130	32447	41722	4,23	28,59
10.	Авто кўтарма 10 тн	маш/соат	37440	43859	48700	17,14	11,04
11.	Авто кўтарма 16 тн	маш/соат	46875	54957	60545	17,24	10,17
12.	Палетли кўтарма 16 тн	маш/соат	35349	38521	52123	8,97	35,31
13.	Палетли кўтарма 25 тн	маш/соат	46755	51243	64368	9,60	25,61
14.	Палетли кўтарма 40 тн	маш/соат	55911	58269	71788	4,22	23,20
15.	Минорали кўтарма 5 тн	маш/соат	13872	20547	24258	48,12	18,06
16.	Минорали кўтарма 8 тн	маш/соат	15781	22806	26040	44,52	14,18

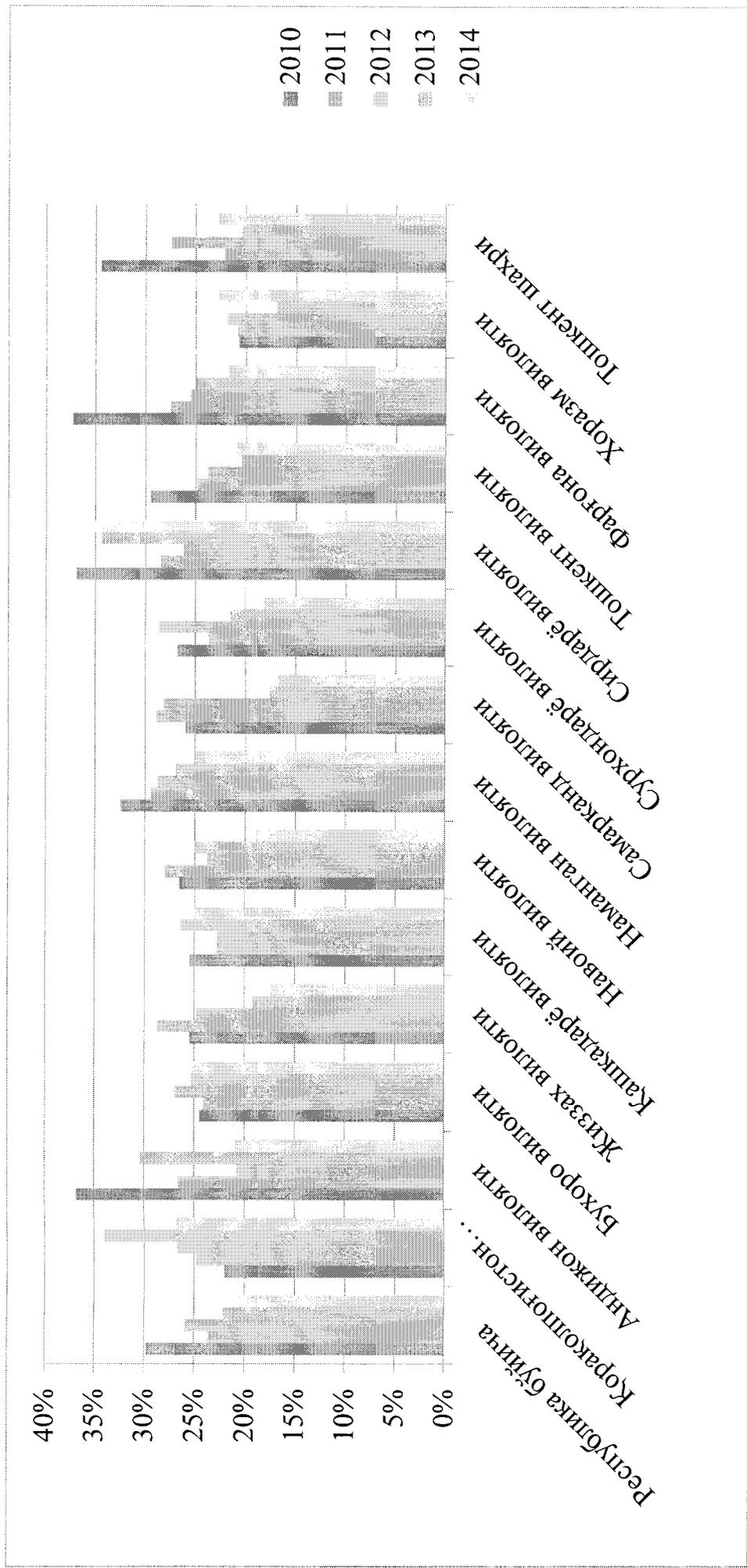
№	Машина механизмлар номи	Ўлчов бирлиги	Нархи 1 маш/соат (сум)			2012-2014-йилларда ўсиши % да	
			01.01.2013й.	01.01.2014й.	01.01.2015й.	01.01.2013- 01.01.2014	01.01.2014- 01.01.2015
17.	Минорали кўтарма 10 тн	маш/соат	17111	23678	27342	38,38	15,47
18.	Гилдиракли экскаватор 0,25 м ³	маш/соат	26032	32184	39473	23,63	22,65
19.	Палетли экскаватор 0,5 м ³	маш/соат	41187	45754	52969	11,09	15,77
20.	Палетли экскаватор 0,65 м ³	маш/соат	42478	48679	53543	14,60	9,99
21.	Палетли экскаватор 1,0 м ³	маш/соат	54283	61537	67986	13,36	10,48
22.	Ўзюрар каток 8 тн	маш/соат	23420	32128	35564	37,18	10,69
23.	Ўзюрар каток 13 тн	маш/соат	26723	36186	40034	35,41	10,63
24.	Ўзюрар каток 16 тн	маш/соат	44550	59188	66262	32,86	11,95
25.	Харакатланувчи компрессор (8га) 10м ³ /мин	маш/соат	40446	42336	49532	4,67	17,00
26.	Дизел ёқилғили пайвандловчи агрегат 250-400 А	маш/соат	7533	10584	11578	40,50	9,39
27.	Кўлда пайванд қилувчи	маш/соат	966	1435	1660	48,55	15,68
28.	Вибратор	маш/соат	399	416	458	4,26	10,10
29.	Тозаловчи машина	маш/соат	32237	36646	43742	13,68	19,36
30	Юк ва одам кўтарувчи 0,8 тн	маш/соат	8745	10564	11838	20,80	12,06
	Ўртача нархнинг ўсиши					21,91	18,03

Қурилиш ташкилотининг иш фаолиятини олиб бориш учун зарур маъмурий ходимлар шу билан биргаликда ташкилотнинг солиқлари ва бошқа тўловлари учун пудратнинг бошқа харажатлари белигланган. Ривожланган худудларда пудратчининг бошқа харажатлари 20% атрофида бўлиб, бу кичик бизнес ва тадбиркорлар учун жуда қулай бўлади.

2010-2014 йилларда пудратнинг “бошқа харажатлари” худудлар кесимида.

2.3.4-жадвал

№	Худулар	Йиллар, %да				
		2010	2011	2012	2013	2014
	Республика бўйича	29,76	23,6	25,87	22,12	21,09
1.	Қорақолпоғистон Республикаси	21,99	24,8	26,73	33,96	26,75
2.	Андижон вилояти	36,80	26,6	20,76	30,29	20,92
3.	Бухоро вилояти	24,47	24,1	26,93	25,32	25,29
4.	Жиззах вилояти	25,47	28,7	24,77	19,22	17,39
5.	Қашқадарё вилояти	25,46	22,8	22,72	26,43	25,05
6.	Навоий вилояти	26,54	27,9	23,78	25,10	19,24
7.	Наманган вилояти	32,40	29,4	28,77	26,94	24,83
8.	Самарқанд вилояти	25,96	28,8	28,13	17,60	16,82
9.	Сурхондарё вилояти	26,78	23,7	28,62	21,55	18,22
10.	Сирдарё вилояти	36,90	28,4	26,17	34,34	35,27
11.	Тошкент вилояти	29,46	24,9	23,78	20,41	20,94
12.	Фарғона вилояти	37,34	27,5	25,53	24,96	21,76
13.	Хоразм вилояти	20,74	20,8	21,80	16,98	22,83
14.	Тошкент шаҳри	34,45	22,1	27,39	20,44	22,78

2.3.5-расм. 2010-2014 йилларда пудратнинг “бошқа харajatлари” ҳудудлар кесимида ўсиши.

Хулоса

Республикада қурилиш соҳасининг ўсиши 16%ни, бундан 44%ни йирик қурилиш пудрат ташкилотлари, кичик ва микрофирмалар 56%ни ташкил этади. Умумий ишчилар сони 183541 тани такҳшил этган. 2014 йилда ПҚ-2137-сонли қарор асосида 20 та янги қурилиш пудрат ташкилотлари ташкил этилган.

Қашқадарё вилоятида 2014 йилда қурилиш ташкилотлари сони 2875 та, қурилиш ҳажми 3744млрд.сўмни ташкил қилади. Охирги йилларда Қашқадарё вилояти қурилиш ҳажми Республика бўйича юқорида ўринда бўрмоқда. 2014 йилда ПҚ-2137-сонли қарор асосида вилоятда 2 та янги қурилиш пудрат ташкилотлари ташкил этилган. 2015 йилда 3 та янги қурилиш пудрат ташкилотлари ташкил этиш режалаштирилган.

Қурилиш соҳаси бўйича ўртача иш ҳаққи Республика бўйича 997226,6 сўмни соатбайда 7383,36 сўмни ташкил этган. Машина механизмларнинг 2014 йилда ўртча ўсиши 18,03%ни ташкил этган. Республика бўйича пудратчининг “бошқа харажатлари” ўртача 21.09 %ни ташкил этди.

III Боб. Капитал қурилишда тадбиркорлик ва кичик бизнесни ривожлантириш иқтисодий ислохотлари

3.1. Капитал қурилишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожланишига тусқинлик қилаётган омиллар

Капитал қурилишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожланишига тусқинлик қилаётган бир қатор омиллар мавжуд бўлиб асосий муаммоларни мисол қилиб кўрсатишимиз мумкин.

1. Қурилишда объектнинг умумий суммасининг 25-30%ини иш хақи ташкил қилади. Ҳозирги кунда банк томонидан иш хақи етказиб бериш қийин бўлиб қолмоқда. Яъни нақд пул муаммосидир. Пластик карточкага иш хақини беришни иложиси йўқ. Сабаби қурилишда асосий ишчилар мавсумий бўлиб, кичик қурилиш ташкилотлари ишчиларни йил давомида иш билан таъминлаб тура олмайди. Мисол учун объектга пойдевор қўйиш учун 10-15 та бетон кўювчилар керак. Пойдевор қуйиб бўлгач уларга иш билан таъминлашнинг иложиси йўқ. Чунки кўпчилик кичик қурилиш ташкилотлари йил давомида 1 та объект қуришади. Кейинчалик ғишт териш ишларида улар ишлай олмайди шу учун ғишт терувчилар олиш керак бу дегани яна 15-25 та ишчи дегани. Ҳар бир меҳнат шартномаси билан ишга олинган ишчига пластик карточкалар билан таъминланса йил давомида камида 150-200 дона пластик карточка керак бўлади. Банк томонидан пластик карточка очиш, ёпиш ишларига кўп вақт ва маблағ талаб этилади.

2. Кичик корхоналар ишчиларни ўзида сақлаб қолиш учун яна бир тўсқинлик бор яъни кичик бизнес ва тадбиркорлик вакиллари ишчилар сони 50 тадан ортмаслиги керак. Лекин объектни тўлик қуриш ёки реконструкция қилиш учун камида 60-70 та ишчи керак бўлади. Агар ишчилар сони 50 тадан ортиб кетса солиқлар турлари кўпаяди ва кичик бизнес ва тадбиркорларга белгиланган имтиёزلардан фойдалана олишмайди.

3. Қурилишда кадрлар катта аҳамиятга эга. Ҳозирги кунда қурилиш соҳасида иш олиб бораётган маълумотга эга ишчиларнинг ўртача ёши 50-65

ёшни ташкил қилади. Ёш ишчилар маълумотга эга эмас бу қурилиш вақтини кўпайишига ва сифатсиз бажарилишига олиб келмоқда.

4. Хозирги кунда қурилиш ташкилотлари танлов савдоларига киришлари учун бир катор шартлар қўйилган. Асосий шартлардан бири бу 20%лик кафолат маблағи бўлиб. Қурилиш объектнинг бошланғич нарҳини 20%ни ташкил қилган маблағ қурилиш ташкилоти ҳисоб рақамида бўлиши ёки банк томонидан кафолат хати берилиши керак. Кичик қурилиш ташкилоти ҳисоб рақамида 20%лик кафолат маблағ мавжуд бўлмайди, бу эса банк томонидан кафолат хати олишига тўғри келади. Агарда кафолат хати бўлмаса танлов савдоларининг 1-босқичидан чиқариб юборилади.

5. Қурилишда асосий яна бир муаммоси бу кафолат муддати давомида ушлаб қолинадиган 5%лик маблағ. Кафолат муддати давомида қурилишнинг умумий суммасининг 5% ушлаб турилади. Кафолат муддати тугагач бу маблағ қурилиш ташкилотига ўтказиб берилади. Кичик бизнес ва тадбирларлик вакиллари учун бу маблағ жуда катта аҳамиятга эга. Кичик қурилиш ташкилотлари айланма маблағлари камлиги сабабли кейинги йилда қурилишни бошлашга қийинчиликлар туғдиради. Қурилишда танлов савдоларига қатнашиш учун объектнинг умумий суммасининг 20% миқдорида пул маблағи ёки банк кафолати керак бўлади. Қурувчи кафолат суммаси сифатида ушлаб қолинган маблағдан фойдалана олмайди. Бу эса танлов савдоларига қатнашишда қийинчиликларга олиб келади. Буларнинг ҳаммаси қурилиш ташкилотига молиявий зарар олиб келади.

Шу билан биргаликда тўланмаган кафолат маблағидан ҳам тадбиркорлардан солиқ олинади. Бу эса ташкилотларга моддий зарар келтиради. Биргина 2012 йилда жами 24,8 млрд суўм зарар келтирилган. Шундан 5 млрд суўми кичик қурилиш пудрат ташкилотлари ва 5,8 млрд суўми микрофирмаларга тўғри келади. 2011 йилга нисбатан кичик қурилиш пудрат ташкилоти юқотиши 47 %га, микрофирмаларники 23,4% га ошган.

**Тўланмаган 5%лик кафолат маблағидан тўланган солиқ ҳисобида йўқотиш бўйича
2010-2013-йилларда маълумот**

3.1.1 -жадвал
(милрд.сўм)

№	2011 йил				2012 йил				2013 йил			
	Бақарилган ҚМИ қиймати	5%лик кафолат қиймати	Бақарилган ишдан тўланган солиқ 6%(9%)	Тўланмаган 5%лик кафолат маблағидан тўланган солиқ ҳисобида йўқотиши	Бақарилган ҚМИ қиймати	5%лик кафолат қиймати	Бақарилган ишдан тўланган солиқ 6%(9%)	Тўланмаган 5%лик кафолат маблағидан тўланган солиқ ҳисобида йўқотиши	Бақарилган ҚМИ қиймати	5%лик кафолат қиймати	Бақарилган ишдан тўланган солиқ 6%(9%)	Тўланмаган 5%лик кафолат маблағидан тўланган солиқ ҳисобида йўқотиши
1	Шартнома асосида қурилиш пудрат ишлари											
1.1	2812,4	140,6	253,1	12,7	3101,4	155,1	279,1	14,0	3977,7	198,9	358,0	17,9
1.2	1127,1	56,4	67,6	3,4	1681,2	84,1	100,9	5,0	2388,9	119,4	143,3	7,2
1.3	1555,8	77,8	93,3	4,7	1920,0	96,0	115,2	5,8	2728,2	136,4	163,7	8,2

**Тўланмаган 5%лик кафолат маблағини инфляция хисобида йўқотиш бўйича
2010-2013-йилларда маълумот**

3.1.2-жадвал
(млрд.сўм)

	2011 йил			2012 йил			2013 йил		
	Бажарилган ҚМИ қиймати	5%лик кафолат қиймати	Ўртача 7%лик инфляция хисобида йўқотиш	Бажарилган ҚМИ қиймати	5%лик кафолат қиймати	Ўртача 7%лик инфляция хисобида йўқотиш	Бажарилган ҚМИ қиймати	5%лик кафолат қиймати	Ўртача 7%лик инфляция хисобида йўқотиш
Ома	5495,3	274,8	19,1	6702,6	335,2	23,5	9094,8	454,7	31,8
Қа қурилди	2812,4	140,6	9,8	3101,4	155,1	10,9	3977,7	198,9	13,9
Ишлари	1127,1	56,4	3,9	1681,2	84,1	5,9	2388,9	119,4	8,4
Бофирмалар	1555,8	77,8	5,4	1920,0	96,0	6,7	2728,2	136,4	9,5

6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 18 апрелдаги “Қурилиш-пудрат ташкилотлари реестрини шакллантириш ва юритиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 97-сонли қарори билан тасдиқланган “Қурилиш-пудрат ташкилотлари реестрини шакллантириш ва юритиш тартиби тўғрисида”ги Низом асосида Давлат қурилиш-пудрат ташкилотлари реестрига кириш кичик қурилиш қийинчиликлар туғдирмоқда.

Реестрга киритиш учун қурилиш-пудрат ташкилотларига қўйиладиган энг кам талабларда кичик қурилиш-пудрат ташкилотларида 1 та экскаватор (V чўмичли - 0,5 - 1,5 куб.м) ва 1 та 10 - 25 тонна юк кўтарадиган автокран бўлиши керак. Кичик қурилиш пудрат ташкилотлари асосан капитал таъмирлаш билан шуғулланадилар. Капитал таъмирлашда бу техникаларнинг талаб йўқ.

Кичик қурилиш ташкилотлари асосан таъмирлаш ишларини олиб боради ёки ёрдамчи пудратчи сифатида ишлар олиб боради. Таъмирлаш ишларида ер ишлари бажарилмайди шу сабабли экскаватор керак бўлмайди. Юк кўтарадиган автокран ҳам шу жумласидан. Ёрдамчи пудратчи сифатида ишлаганда эса бош пудратчи бу техникаларга эга бўлади ва улардан фойдаланиш кичик қурилиш ташкилотларига фойда олиб келади.

7. Қурилиш пудрат ташкилотларини ривожланишига тўсқинлик қилаётганлардан яна бири ускуна ва жихозлардан олинadиган солиқ лойиҳа-смета ҳужжатларида кўрсатилмаган. Бу эса тадбиркорлар ўз ёнларидан тўлашларига олиб келади. Лойиҳа-смета ҳужжатларида ускуна ва жихозларга фақатгина ташиш харажатлари 2%гача ва тайёрлаш сақлаш харажатлари 1.2%гача олинди. Кичик корхоналардан олинadиган солиқ айланма маблағдан 5%ни ташкил қилади. Ускуна ва жихозлар маблағлари ҳам айланма маблағга кирганлиги сабабли солиқ туланади.

Мисол учун Юнусобод туманида жойлашган 2-болалар спорт ташкилотининг реконструкция қилиш ишларини олajak. Объектнинг умумий қиймати 100 млн. сом. Ускуна ва жихозларнинг қиймати 10 млн. сом. Ускуна ва жихозларнинг

қиймати 629 094 017 сўми ташкил қилади. Объектни қураётган қурилиш корхонаси умумий қийматдан 5 % солиқ тўлайди, яъни 236948403,2 сўм. Ускуна ва жихозлардан тўланадиган қисми 31454700,85 сўм. Лойиҳа-смета ҳужжатларида ускуна ва жихозлардан солиққа тўлов ажратилмаган. Чунки солиқ тўловлари пудратчининг бошқа харажатлари ичида ўтиради. Ускуна ва жихозларга пудратчининг бошқа харажатлари олинмайди. Бундан келиб чиқадики, юқоридаги объект бўйича қурилиш ташкилоти 31454700,85 сўм зарар кўради.

**Ускуна ва жихозлардан тўланадиган солиқдан кўриладиган зарар
(юнусобод туманидаги 2-болалар спорт мактаби мисолида)**

3.1.3-жадвал
(сўмда)

№		Солиққа тортиладиган сумма	Солиқ қиймати (5%лик)	Лойиҳа смета ҳужжатларида ажратилган солиқ	Зарар (фойда) ±
1.	Объектнинг жами қиймати	4 738 968 064	236948403,2	205493702,35	-31454700,85
2.	Ускуна ва жихозлар қийтаи	629 094 017	31454700,85	0,0	

8. Қурилиш ташкилотларининг асосий муаммоларидан бири асосий воситалар бўлиб келмоқда. Ҳозирги кунга келиб асосий воситаларнинг эскирганлиги ва талаб этилган миқдорда эмаслиги сабабли қурилиш муддати сифати бажарилмай қолишига олиб келмоқда. Республика бўйича Давлат статистика қўмитасининг маълумотига кўра 78% асосий воситалар қайта тикланиш муддатини ўтаб бўлганлигини кўриш мумкин. Шу сабабли асосий воситалар талаб катта лекин қурилиш ташкилотлари асосий воситаларни қайта тиклаш жуда паст. Асосан ҳозирги вақтда қурилиш техникалар олишмоқда. Лизинг қўлдан кўзда тутилмаган.

3.2. Капитал қурилишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожланишига тусқинлик қилаётган омиллар ечимлари.

Юқорида келтирилган омилларга қуйидаги ечимларни таклиф қилиш мумкин.

Қурилиш соҳасида ишчи кучи билан таъминлаш учун ишчилар тайёрлаш курслари очиш керак. Тайёрлов курсларини битиргач ўқиганлигини тасдиқловчи хужжат ва олган билимига қараб разряд берилади. Улар бутун қурилиш давомида ишлашларига имкон яратилади. Шу билан бирга ишнинг сифатини ошишига ҳам олиб келади. Қурилиш ташкилотларини курсларга ўқитган маблағларидан ҳеч қандай солиқ олинмаса ва мутахассисликка ега қурилиш ташкилотларига танлов савдоларида қўшимча баллар қўйилса қурилиш таклилотларида қизиқиш уйғотади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 3 июлдаги “Капитал қурилишда танлов савдолари тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 302-сонли қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси ҳудудида капитал қурилишда танлов савдолари тўғрисида”ги Низомнинг 35 бандига келтирилган “танлов савдолари предмети қийматининг камида 20 фоизи миқдоридаги айланма маблағларнинг ёки кўрсатиб ўтилган маблағларни беришга банк кафолатномаси, ишлар (хизматлар)ни бажариш учун зарур бўлган меҳнат ресурслари ва мутахассисларнинг мавжудлиги” тасдиқлаш ўз кучини юқотса кичик бизнес ва тадбиркорларга танлов савдоларига қатнашишни осонлаштирарди. Танлов савдоларини тартибга солиш учун Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 18

“Қурилиш-пуллат”

ПРОЕКТАНТИРИШИ ВА

Шу билан биргаликда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 18 апрелдаги “Қурилиш-пудрат ташкилотлари реестрини шакллантириш ва юритиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш хақида”ги 97-сонли қарори билан тасдиқланган “Қурилиш-пудрат ташкилотлари реестрини шакллантириш ва юритиш тартиби тўғрисида”ги Низом асосида қурилиш-пудрат ташкилотлари реестрига кириш талабларини кичик бизнес ва тадбиркорлик учун мослаштириш мақсадга мувофиқ бўлади. Яъни Реестрга киришиш учун қурилиш-пудрат ташкилотларига қўйиладиган энг кам талаблардан энг қурилиш-пудрат ташкилотларида 1 та экскаватор (V чўмичли - 0.5 - 1.5 куб.м) ва 1 та 10 - 25 тонна юк кўтарадиган автокранлар бўлиш талаби олиб ташланса Реестрга кириш осонроқ бўларди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 20 декабрдаги “Объектларни давлат маблағлари ва ҳукумат кафолати остидаги кредитлар ҳисобига барпо этишда қурилиш таваккалчиликларини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида”ги 532-сонли қарори бўйича объектни суғурталаш обьт қийматининг 0.04%ни ташкил қилади. Агар биз кафотлат муддатини суғурта ташкилоти жавобгарлигига олиб суғурта қийматини 0,01%га оширсаяъни суғурта суммаси 0,05%ни ташкил қилса қурилиш ташкилоти 5%лик кафолат суммасини қурилиш яқунлангач олади. Қурилиш ишларини сифатига кафолат муддатида суғурталовчи ташкилот жавобгар бўлади. Суғурта ташкилоти жавобгарликни ўз зиммасига олганлиги сабабли қабул қилиш комиссиясида ҳам қатнашади. Қурилиш ташкилоти эса айланма маблағи ўзида қолади ва ривожланишига имкон яратилади.

Ускуна ва жихозларни қурилиш ташкилотлари буюрмачи томонидан қарид қилиниб, қурувчига ташиш ва тайёрлаш ва сақлаш харажатлари берилса, қурувчи томонидан ускуна ва жихозлар олганлиги учун солиқ тўланмайди.

Қурилиш-пудрат ташкилотлари қўйиш ва асосий воситаларни

... АКС

Хулоса

Қурилиш ташкилотларига қурилиш тугагач кафолат маблағи олиб қолиниши кичик қурилиш ташкилотларини айланма маблағлари камайишига ва ривожланишига тўсқинлик қилади. Шу билан биргаликда танлов савдоларига кириш учун объект бахосининг 20 % миқдорида айланма маблағга эга бўлиши ёки банк кафолат хати бериши ҳам қийинчиликларга олиб келмоқда.

Қурилиш пудрат ташкилотларини ривожланишига тўсқинлик қилаётганлардан яна бири ускуна ва жихозлардан олинадиган солиқ лойиҳа-смета ҳужжатларида кўрсатилмаган. Бу эса тадбиркорлар ўз ёнларидан тўлашларига олиб келади. Лойиҳа-смета ҳужжатларида ускуна ва жихозларга фақатгина ташиш харажатлари 2%гача ва тайёрлаш сақлаш харажатлари 1,2%гача олинди. Кичик корхоналардан олинадиган солиқ айланма маблағдан 5%ни ташкил қилади. Ускуна ва жихозлар маблағлари ҳам айланма маблағга кирганлиги сабабли солиқ туланади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 18 апрелдаги “Қурилиш-пудрат ташкилотлари реестрини шакллантириш ва юритиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 97-сонли қарори билан тасдиқланган “Қурилиш-пудрат ташкилотлари реестрини шакллантириш ва юритиш тартиби тўғрисида”ги Низом асосида Давлат қурилиш-пудрат ташкилотлари Реестрига кириш кичик қурилиш ташкилотларига қийинчиликлар туғдирмоқда.

Реестрга киритиш учун қурилиш-пудрат ташкилотларига қўйиладиган энг кам талабларда кичик қурилиш-пудрат ташкилотларида 1 та экскаватор (V чўмичли - 0,5 - 1,5 куб.м) ва 1 та 10 - 25 тонна юк кўтарадиган автокран бўлиши керак. Кичик қурилиш пудрат ташкилотлари асосан капитал таъмирлаш билан шуғулланидилар. Капитал таъмирлашда бу техникаларнинг талаб йўқ.

ХУЛОСА

Капитал қурилишда тадбиркорлик ва кичик бизнесни ривожлантиришни тадқиқ қилиш жараёнида қуйидагиларни хулоса қилиш мумкин:

Ўтган йиллар давомида капитал қурилишни тартибга солиш ва ривожлантириш мақсадида 10 дан ортиқ фармойиш ва қарорлар қабул қилинди. Айниқса охириги 10 йил ичида кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш долзарб мақсад бўп келмоқда.

Чет эл тажрибасидан кўриш мумкинки, ЎТСКТнинг ташкил этилиши тизим фаолиятини таъминлаш учун зарур бўлган давлат бюджетидан сарфланадиган харажатлар камайишига, бир кунли фирмаларнинг қурилиш бозорига кириш имконияти пасайишига, қурилиш ишлари сифати ва хавфсизлик даражасини ошишига олиб келади.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожланиш жараёнларини тадқиқ қилиш уни тарихан шаклланиш 4 босқичга бўлинади.

1-босқич 1991-2000 йилларни ўз ичига олади.

2-босқич 2001-2006 йилларни ўз ичига олади.

3-босқич 2007-2010 йилларни ўз ичига олади.

4-босқич 2011 йилдан ҳозирги давргача ўз ичига олади.

Республикада қурилиш соҳасининг ўсиши 16%ни, бундан 44%ни йирик қурилиш пудрат ташкилотлари, кичик ва микрофирмалар 56%ни ташкил этади. Умумий ишчилар сони 183541 тани тахқшиқ этган. 2014 йилда ПҚ-2137-сонли қарор асосида 20 та янги қурилиш пудрат ташкилотлари ташкил этилган.

Қашқадарё вилоятида 2014 йилда қурилиш ташкилотлари сони 2875 та, қурилиш ҳажми 3744млрд.сўмни ташкил қилади. Охириги йилларда Қашқадарё вилояти қурилиш ҳажми Республика бўйича юқорида ўринда бормоқда.

Қурилиш соҳаси бўйича ўртача иш ҳаққи Республика бўйича 997226,6 сўмни соатбайда 7383,36 сўмни ташкил этган. Машина механизмларнинг 2014 йилда ўртча ўсиши 18,03%ни ташкил этган. Республика бўйича пудратчининг “бошқа харажатлари” ўртача 21.09 %ни ташкил этди.

Қурилиш ташкилотларига қурилиш тугагач кафолат маблағи олиб қолиниши кичик қурилиш ташкилотларини айланма маблағлари камайишига ва ривожланишига тўсқинлик қилади. Шу билан биргаликда танлов савдоларига кириш учун объект баҳосининг 20 % миқдоридан айланма маблағга эга бўлиши ёки банк кафолат хати бериши ҳам қийинчиликларга олиб келмоқда.

Қурилиш пудрат ташкилотларини ривожланишига тўсқинлик қилаётганлардан яна бири ускуна ва жихозлардан олинадиган солиқ лойиҳа-смета ҳужжатларида кўрсатилмаган. Бу эса тадбиркорлар ўз ёнларидан тўлашларига олиб келади. Лойиҳа-смета ҳужжатларида ускуна ва жихозларга фақатгина ташиш харажатлари 2%гача ва тайёрлаш сақлаш харажатлари 1,2%гача олинди. Кичик корхоналардан олинадиган солиқ айланма маблағдан 5%ни ташкил қилади. Ускуна ва жихозлар маблағлари ҳам айланма маблағга кирганлиги сабабли солиқ туланади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 18 апрелдаги “Қурилиш-пудрат ташкилотлари реестрини шакллантириш ва юритиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 97-сонли қарори билан тасдиқланган “Қурилиш-пудрат ташкилотлари реестрини шакллантириш ва юритиш тартиби тўғрисида”ги Низом асосида Давлат қурилиш-пудрат ташкилотлари Реестрига кириш кичик қурилиш ташкилотларига қийинчиликлар туғдирмоқда.

Реестрга киритиш учун қурилиш-пудрат ташкилотларига қўйиладиган энг кам талабларда кичик қурилиш-пудрат ташкилотларида 1 та экскаватор (V чўмичли - 0,5 - 1,5 куб.м) ва 1 та 10 - 25 тонна юк кўтарадиган автокран бўлиши керак. Кичик қурилиш пудрат ташкилотлари асосан капитал таъмирлаш билан шуғулланадилар. Капитал таъмирлашда бу техникаларнинг талаб йўқ.

Пудратчининг бошқа харажатларини замон талабларидан келиб чиққан ҳолда қайта кўриб чиқиш керак.

Капитал қурилишда тадбиркорлик ва кичик бизнесни ривожлантиришни тадқиқ қилиш жараёнида қуйидагиларни таклиф қилиш мумкин:

Қурилиш соҳасида ишчи кучи билан таъминлаш учун ишчилар тайёрлаш курслари очиш керак. Тайёрлов курсларини битиргач ўқиغانлигини тасдиқловчи ҳужжат ва олган билимига қараб разряд берилади. Улар бутун қурилиш давомида ишлашларига имкон яратилади. Шу билан бирга ишнинг сифатини ошишига ҳам олиб келади. Қурилиш ташкилотларини курсларга ўқитган маблағларидан ҳеч қандай солиқ олинмаса ва мутахасисликка ега қурилиш ташкилотларига танлов савдоларида қўшимча баллар қўйилса қурилиш таклилотларида қизиқиш уйғотади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 3 июлдаги “Капитал қурилишда танлов савдолари тизимини такомиллаштириш

чора-тадбирлари тўғрисида”ги 302-сонли қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси ҳудудида капитал қурилишда танлов савдолари тўғрисида”ги Низомнинг 35 бандига келтирилган “танлов савдолари предмети кийматининг камида 20 фоизи миқдоридаги айланма маблағларнинг ёки кўрсатиб ўтилган маблағларни беришга банк кафолатномаси, ишлар (хизматлар)ни бажариш учун зарур бўлган меҳнат ресурслари ва мутахассисларнинг мавжудлиги” тасдиқлаш ўз кучини юқотса кичик бизнес ва тадбиркорларга танлов савдоларига қатнашишни осонлаштирарди. Танлов савдоларини тартибга солиш учун Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 18 апрелдаги “Қурилиш-пудрат ташкилотлари реестрини шакллантириш ва юритиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 97-сонли қарори билан тасдиқланган “Қурилиш-пудрат ташкилотлари реестрини шакллантириш ва юритиш тартиби тўғрисида”ги Низом асосида фақатгина Давлат қурилиш-пудрат ташкилотлари реестрига киритилган ташкилотлар танлов савдоларига қўйилади.

Шу билан биргаликда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 18 апрелдаги “Қурилиш-пудрат ташкилотлари реестрини шакллантириш ва юритиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 97-сонли қарори билан тасдиқланган “Қурилиш-пудрат ташкилотлари реестрини шакллантириш ва юритиш тартиби тўғрисида”ги Низом асосида қурилиш-пудрат ташкилотлари реестрига кириш талабларини кичик бизнес ва тадбиркорлик учун мослаштириш мақсадга мувофиқ бўлади. Яъни Реестрга киритиш учун қурилиш-пудрат ташкилотларига қўйиладиган энг кам талаблардан кичик қурилиш-пудрат ташкилотларида 1 та экскаватор (V чўмичли - 0,5 - 1,5 куб.м) ва 1 та 10 - 25 тонна юк кўтарадиган автокранлар бўлиш талаби олиб ташланса Реестрга кириш осонроқ бўларди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 20 декабрдаги “Объектларни давлат маблағлари ва ҳукумат кафолати остидаги кредитлар ҳисобига барпо этишда қурилиш таваккалчиликларини

мажбурий суғурта қилиш тўғрисида”ги 532-сонли қарори бўйича объектни суғурталаш об’ят қийматининг 0,04%ни ташкил қилади. Агар биз кафолат муддатини суғурта ташкилоти жавобгарлигига олиб суғурта қийматини 0,01%га оширса яъни суғурта суммаси 0,05%ни ташкил қилса қурилиш ташкилоти 5%лик кафолат суммасини қурилиш якунлангач олади. Қурилиш ишларини сифатига кафолат муддатида суғурталовчи ташкилот жавобгар бўлади. Суғурта ташкилоти жавобгарликни ўз зиммасига олганлиги сабабли қабул қилиш комиссиясида ҳам қатнашади. Қурилиш ташкилоти эса айланма маблағи ўзида қолади ва ривожланишига имкон яратилади.

Ускуна ва жихозларни қурилиш ташкилотлари буюрмачи томонидан харид қилиниб, қурувчига ташиш ва тайёрлаш ва сақлаш харажатлари берилса, қурувчи томонидан ускуна ва жихозлар олганлиги учун солиқ тўланмайди.

Пудратчининг бошқа харажатлари кўриб чиқиш ва асосий воситаларни ривожлантириш учун қўшимча % қўшиш ва корхона балансида буни акс эттириш мақсадга мувофиқ. Бу билан ташкилот асосий воситалари замон талабларига мос ривожланиб қурилиш муддати ва сифатини бажарилиши ва фойда кўпайишига олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари

1. 2003 йил 6 майдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Капитал қурилишда иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштиришнинг асосий йўналишлари тўғрисида»ги № ПФ-3240 сонли фармони.
2. 2005 йил 14 июндаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такоминлаштириш чора-тадбирлари тўғрисидаги» ПФ-3619 сонли фармони
3. 2012 йил 18 июлдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ишбилармонлик муҳитини янада тубдан яхшилаш ва тадбиркорликка янада кенг эркинлик бериш чора-тадбирлари тўғрисидаги» ПФ-4455 сонли фармони

Ўзбекистон Республикаси Президенти қарорлари

4. 2003 йил 20 августдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш учун рўйхатдан ўтказиш тартиботлари тизимини тубдан такоминлаштириш тўғрисида»ги ПҚ-357 сонли қарори
5. 2011 йил 7 февралдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили» давлат дастури тўғрисидаги» ПҚ-1474 сонли қарори
6. 2011 йил 12 майдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини ташкил этиш ва давлат рўйхатидан ўтказиш тартибини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисидаги» ПҚ-1529 сонли қарори

7. 2014 йил 3 мартдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Қурилиш ташкилотларини янада ривожлантириш ва уларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2137 сонли қарори

Ўзбекистон Республикаси Президенти китоблари

8. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан.Т.4-Т.:Ўзбекистон.
9. Каримов И.А.Ватан равнақи учун ҳар биримиз маъсулмиз. Т.9-Т.: Ўзбекистон. 2001.
- 10.Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент: Ўзбекистон, 1995.
- 11.Каримов И.А.”Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари”. -Тошкент.: "Ўзбекистон" НМИУ, 2009.

Асосий адабиётлар

- 12.Ниязов С.М. Экономическое реформирование производственно – технической базы строительства. Ташкент – 2007.
- 13.Махмудов Э.Х. Исаков М.Ю. Капитал қурилиш иқтисодиёти: Маъруза матнлари –Т.: ТДИУ, 2005
- 14.Фотхутдинов Р.А. Организация производства М. ИНФРА-М. 2003.
- 15.Ахунов В.К. Управленческие стратегии в малом бизнесе //Муниципальная экономика. 2005. № 6.
- 16.Степанов П. С. Экономика строительства. Учебник. Москва: Изд. “Юрайт”, 2005г.
17. В. В. Бузырев, Иван В. Федосеев, Анна П. Суворова, Н. В. Чепаченко Экономика строительства 2010г. Издательство: Академия
18. А.Н.Плотников Экономика строительства Издательство: Инфра-М, Альфа-М 2012г.

19. К.И. Бобков, Владимир Н., Сапожников Научные проблемы экономики строительства Издательство: Издательство Ассоциации строительных вузов-2006г.
20. Ёдгоров В.У., Бутунов Д.Я. Хаитов Э.Б. Ценообразование в строительстве. Учебное пособие. Т.: ТАСИ, 2012г.
21. Махмудов Э.Х. Капитал қурилиш иқтисодиёти. Ўқув қўлланма. Т.: ТДИУ, 2009.

Қўшимча адабиётлар

22. Ўзбекистон Республикаси Давлат архитектура ва қурилиш Қўмитасининг 2013 йил 18 октябрдаги Ўзбекистон Республикасининг Бош вазирининг “Қурилиш-пудрат корхоналарини ривожлантириш ва уларнинг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш масалалари”га бағишланган 292-сонли йиғилиш баёни бўйича йиғилган маълумотлар тўплами.

Интернет сайтлари:

1. www.gov.uz. (Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг расмий сайти)
2. www.gkas.uz (Ўзбекистон Республикаси Давлат архитектура ва қурилиш қўмитаси)
3. www.stat.uz (Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси)
4. www.stroyinfo.uz (Капитал қурилишда иқтисодий ислоҳотлар ва нархларни шакллантириш Маркази сайти)